

MINISTERUL EDUCAȚIEI
ȘI CERCETĂRII
AL REPUBLICII MOLDOVA

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

Підручник для

4

класу

КАТЕРИНА КОЖУХАР • НАДІЯ ПРОДАНЮК • ГАННА ЛУПУ
ОЛЕНА КУРИЧ • ІРИНА ДЕРКАЧ

ȘTIINȚA

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII AL REPUBLICII MOLDOVA

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

Підручник для

4

к л а с у

КАТЕРИНА КОЖУХАР • НАДІЯ ПРОДАНЮК • ГАННА ЛУПУ
ОЛЕНА КУРИЧ • ІРИНА ДЕРКАЧ

Știința, 2024

Acest manual este proprietate publică, editat din bugetul de stat, sursa: Ministerul Educației și Cercetării, și transmis cu titlu gratuit.
Manualul școlar a fost elaborat în conformitate cu prevederile Curriculumului la disciplină, aprobat prin ordinul ministrului educației și cercetării nr. 1124, din 20 iulie 2018.
Manualul a fost aprobat prin ordinul ministrului educației și cercetării nr. 1173, din 22.08.2024, ca urmare a evaluării calității metodico-științifice.

(Denumirea instituției de învățământ)

EVIDENȚA UTILIZĂRII MANUALULUI:

Anul de folosire	Numele și prenumele elevului	Anul de studii	Aspectul manualului	
			La primire	La returnare

Dirigintele clasei verifică dacă numele, prenumele elevului sunt scrise corect.
Elevii nu vor face niciun fel de însemnări în manual.
Aspectul manualului (la primire și la returnare) se va aprecia de diriginte cu unul dintre calificativele: nou, bun, satisfăcător, nesatisfăcător.

ÎNȚREPRINDEREA
EDITORIAL-POLIGRAFICĂ

ȘTIINȚA

str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova
tel.: (+373 22) 73-96-16 (anticamera)
(+373 22) 73-99-83 (depozit); fax: (+373 22) 73-96-27
e-mail: prini_stiinta@yahoo.com
www.editurastiinta.md

Responsabile de ediție: Larisa Dohotaru, Natalia Ciobanu
Redactor științific: Caterina Cojuhari
Redactor: Liudmila Petighina
Redactor tehnic: Nina Duduciuc
Desene: Ana Evtuşenco, Andrei Ichim
Machetare computerizată și copertă: Vitalie Ichim

Surse foto: © freepik.com, pexels.com, pixabay.com, wikimedia.org, wikidata.org, mykharkov.info, kilok.art, pinterest.com, polinka.top, chl.kiev.ua, ukr.md, liveinternet.ru, trm.md, nota.net.ua, uain.press, muzeu.md, cdnb.artstation.com, news.obozrevatel.com, karpaty.love, wikiwand.com, dzen.ru, mykaleidoscope.ru, klublady.ru, bulgaria-in-pictures.alte.bg, mala.storinka.org

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Întreprinderii Editorial-Poligrafice Știința.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Українська мова і література: Підручник для 4 класу / Катерина Кожухар, Надія Проданюк, Ганна Лупу [та ін.];
redactor științific: Caterina Cojuhari; Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova. – [Chișinău]: Știința, 2024
(Bavat-Print). – 216 p.: il. color.

Editat din bugetul de stat.

ISBN 978-9975-85-480-1.

Imprimare la **BAVAT-PRINT SRL**

str. Columna, 170, MD-2004, Chișinău, Republica Moldova, Comanda nr. 45

© Caterina Cojuhari, Nadejda Prodaniuc, Ana Lupu, Elena Curici, Irina Dercaci. 2024
© Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința. 2024

Зміст

ТИ НАШЕ ДИВО КАЛИНОВЕ, КОХАНА МАТЕРИНЬСЬКА МОВА!

Мова і мовлення	7
1. Мовлення як процес людського спілкування. <i>Павличко Д. «Рідна мова»</i>	7
2. Основні види усного й писемного мовлення. <i>Воробкевич С. «Рідна мова»</i>	11
3. Монологічне й діалогічне мовлення. Репліки діалогу. <i>Сухомлинський В. «Для чого кажуть “спасибі”»</i>	14
4. Стилї мовлення. <i>Гуцало Є. «Якого кольору слова» (I)</i>	18
5. Стилї мовлення. <i>Гуцало Є. «Якого кольору слова» (II)</i>	22

НЕМА БЕЗ КОРЕНЯ ЛЮДИНИ, А НАС, ЛЮДЕЙ, БЕЗ БАТЬКІВЩИНИ

Текст	25
6. Тема і мета тексту. Заголовок. <i>Чокану А. «Молдова»</i>	25
7. Будова тексту. Абзац. План. <i>Литвин А. «Цвіркун»</i>	28
8. Типи текстів за змістом. Особливості побудови тексту-розповіді, опису та міркування	32
<i>Антонич Б.-І. «Що це є Батьківщина?»</i>	33
9. Текст комбінованого типу. «Казка про рідний край» (I) (калмицька народна казка)	35
10. Текст комбінованого типу. «Казка про рідний край» (II) (калмицька народна казка)	38
11. Засоби художньої виразності. <i>Паламарчук О. «Корінь життя» (I, II)</i>	40
12. Повторення вивченого	43

ОСІНЬ ВИШИВАЄ ЗОЛОТІ КВІТКИ

Синтаксис	45
13. Основа речення. Зв'язок слів у реченні. <i>Клен Ю. «Осінь»</i>	45
14. Поширення речень словами та словосполученнями. <i>Пчілка О. «Як швидко літо проминуло!»</i>	47
15. Головні і другорядні однорідні члени речення. <i>Глібов Л. «Журба»</i>	50

16. Поєднує однорідні члени речення за допомогою інтонації та сполучників <i>i (й), та, а, але. Копиленко О. «Осіній клопіт» (I)</i>	52
17. Інтонація перелічування та протиставлення. Розділові знаки. <i>Копиленко О. «Осіній клопіт» (II)</i>	54
18. Складне речення. <i>Франко І. «Дрімать села...»</i>	57
19. Повторення вивченого. <i>Воронько П. «Смачна корзина»</i>	58
20. Систематизація та узагальнення вивченого	60

УКРАЇНО, ЗЕМЛЕ СЛАВНА!

Іменник	62
21. Повторення вивченого про іменник. <i>Чернявський М. «Рідний край»</i>	62
22. Що означає іменник?	64
<i>Шкрумеляк Ю. «Ми всі діти українські»</i>	65
23. Змінювання іменників за числами. <i>Вовчок Марко «Кармелюк» (I, II)</i> ...	66
24. Змінювання іменників за відмінками. <i>Вовчок Марко «Кармелюк» (III–V)</i> ...	68
25. Розрізнення відмінків іменників. <i>Франко І. «Вовк війтом»</i>	71
26. Розрізнення відмінків іменників. <i>Українка Леся. «Біда навчить» (I)</i>	73
27. Зміни приголосних перед закінченням <i>-і</i> в іменниках жіночого роду. <i>Українка Леся. «Біда навчить» (II)</i>	75
28. Зміни приголосних перед закінченням <i>-і</i> . <i>Українка Леся. «Біда навчить» (III)</i>	79
29. Чергування звуків <i>[i]</i> з <i>[o]</i> , <i>[e]</i> в іменниках жіночого та чоловічого роду. «У вінок <i>Лесі</i> »	81
30. Чергування звуків <i>[i]</i> з <i>[o]</i> , <i>[e]</i> в іменниках жіночого та чоловічого роду. <i>Щоголів Я. «Завірюха»</i>	83
31. Правопис закінчень іменників жіночого роду на <i>-а (-я)</i> в родовому відмінку однини. <i>Чупринка Г. «Перший сніг»</i>	85
32. Правопис іменників жіночого роду з основою на приголосний в орудному відмінку однини. <i>Юрченко В. «Різдвяна квітка» (I)</i>	86

33. Правопис іменників жіночого роду з основою на приголосний в орудному відмінку однини. <i>Юрченко В. «Різдвяна квітка» (II)</i>	88
34. Вживання апострофа в іменниках жіночого роду в орудному відмінку однини. <i>Юрченко В. «Різдвяна квітка» (III)</i>	89
35. Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному та місцевому відмінках однини	91
36. Відмінювання і правопис іменників у множині. <i>Ушинський К. «Витівки бабусі Зими»</i>	92
37. Вживання в мовленні іменників з прийменниками просторового значення. <i>Качан А. «Крихта хліба»</i>	96
38. Повторення вивченого. <i>Глібов Л. «Вовк і Кіт»</i>	97
39. Систематизація та узагальнення вивченого. <i>Глібов Л. «Лебідь, Щука й Рак»</i>	98
ЛЮДИНА ПОЧИНАЄТЬСЯ З ДОБРА	
Прикметник	100
40. Прикметник як частина мови. <i>Сингаївський М. «Все – із доброго чи злого...»</i>	100
41. Змінювання прикметників за числами та родами. <i>Забашта Л. «Людина починається з добра»</i>	101
42. Змінювання прикметників за числами і родами. <i>Сухомлинський В. «Чорні руки»</i>	103
43. Узгодження прикметника з іменником у роді, числі й відмінку. <i>Сухомлинський В. «Я хочу сказати своє слово»</i>	104
44. Змінювання прикметників у однині та множині. <i>«Іжак і Лисиця» (I) (естонська народна казка)</i>	106
45. Змінювання прикметників у однині та множині. <i>«Іжак і Лисиця» (II) (естонська народна казка)</i>	108
46. Визначення відмінка прикметника за відмінком іменника	110
<i>Сухомлинський В. «Телефонна трубка»</i>	111
47. Вимова й написання найуживаніших прикметників на -ський, -цький, -зький. <i>Шкрумеляк Ю. «Січ-мати»</i>	112
48. Вживання ь перед закінченням прикметників у родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках однини	113
49. Вимова та написання закінчень прикметників жіночого роду в давальному та місцевому відмінках однини. <i>Сухомлинський В. «Підлога буде чиста... А душа?»</i>	115
50. Відмінкові форми прикметників у множині. <i>Ярошинська Є. «Орел і Лис»</i>	116
51. Вимова і правопис прикметників у множині. <i>Білоус Д. «Гарні, наче квіти»</i>	118
52. Ступені порівняння прикметників. <i>«Суд Соломона» (біблійна легенда)</i>	120
53. Повторення вивченого. <i>Сухомлинський В. «Який слід повинна залишити людина на землі?»</i>	122
ДИВНИЙ ГОЛОС ПРИРОДИ	
Дієслово	124
54. Повторення вивченого про дієслово в попередніх класах. <i>Сингаївський М. «Коли вітер у полі»</i>	124
55. Що означають дієслова?. <i>Ярмиш Ю. «Паличка-рятівниця» (I)</i>	126
56. Зв'язок дієслова з іменником. Зміна дієслів за числами. <i>Ярмиш Ю. «Паличка-рятівниця» (II)</i>	128
57. Неозначена форма дієслова. <i>Ярмиш Ю. «Паличка-рятівниця» (III)</i>	131
58. Часи дієслова	133
<i>Скуратівський В. «Лютець сказав: «Якби я в батькових літах»»</i>	134
59. Змінювання дієслів за особами й числами у теперішньому й майбутньому часі	136
<i>Храплива Л. «Тарас Шевченко»</i> ...	137
60. Змінювання дієслів за особами й числами у теперішньому й майбутньому часі. <i>Карпенко Г. «Як починається весна»</i>	139
61. I і II дієвідміни дієслів. Особові закінчення. <i>Лотоцький А. «Що говорила червона калина малому Тарасикові» (I)</i> ...	141
62. I і II дієвідміни дієслів. Особові закінчення. <i>Лотоцький А. «Що говорила червона калина малому Тарасикові» (II)</i> ...	144
63. Вимова й правопис особових закінчень I особи. <i>Шевченко Т. «Зоре моя вечірняя»</i>	146

64. Вимова й правопис особових закінчень II особи. <i>Кобець О. «Сонце кличе»</i>	147
65. Вимова і правопис особових закінчень III особи. <i>Пчілка Олена. «Весняні квіти»</i>	149
66. Змінювання дієслів у минулому часі за родами (в однині) і числами	151
<i>Кириченко О. «Квіти-символи» (I)</i>	152
67. Змінювання дієслів у минулому часі за родами (в однині) і числами. <i>Кириченко О. «Квіти-символи» (II)</i>	154
68. Дієслова на -ся (-сь). Значення, вимова, правопис. <i>Гуцало Є. «Зірка»</i>	156
69. Повторення вивченого про дієслово. <i>Глібов Л. «Чиж і Голуб»</i>	158
70. Узагальнення та систематизація вивченого. <i>Павличко Д. «Заєць»</i> ...	159

ЯК ЗРОБИТИ ДЕНЬ ВЕСЕЛИМ

Займенник	162
71. Займенник як частина мови. <i>Костецький А. «Як зробити день веселим»</i>	162
72. Роль займенників у тексті. <i>М'ястківський А. «Я скажу мамусі...»</i>	164
73. Займенники першої, другої і третьої особи однини й множини. <i>Габова О. «Грицик на планеті Кудлатиків»</i> ..	165
74. Особові займенники третьої особи однини й множини. <i>Габова О. «Грицик на планеті Кудлатиків»</i> ..	167
75. Відмінювання займенників. <i>Габова О. «Небажане «кудлатення»</i>	170
76. Вживання займенників у мовленні. <i>Білоус Д. «Роби, щоб не перероблять»</i>	172
77. Повторення вивченого. <i>Сухомлинський В. «Прогаяний день»</i>	173

ХЛІБ – УСЬОМУ ГОЛОВА

Числівник	177
78. Числівник як частина мови. <i>Малишко А. «Хвалилася птиця»</i> ...	177
79. Кількісні й порядкові числівники. <i>Лужецька В. «Скільки квітів на клумбіросло?»</i>	179
80. Синтаксичний зв'язок числівника з іменником. <i>Рильський М. «Не кидайсь хлібом»</i>	181
81. Правопис простих числівників	184
82. Вираження часу, віку, результатів вимірів та ваги. <i>«Найдорожчий скарб» (казка)</i>	186
83. Систематизація та узагальнення знань. <i>Авідон Н. «Хліб»</i>	188

НА ПОРОЗІ КРАСНЕ ЛІТО.

Увиразною своє мовлення	191
84. Як зробити своє мовлення виразним і точним? <i>Чухліб В. «Обруч» (казка)</i>	191
85. Удосконалюю своє писемне мовлення. <i>Дніпрова Чайка «Коза-дереза» (I) (лібрето дитячої опери)</i>	195
86. Говорю й пишу грамотно. <i>Дніпрова Чайка «Коза-дереза» (II) (лібрето дитячої опери)</i>	200

Повторення вивченого за рік.

Література рідного краю	205
87. Повторення й систематизація вивченого за рік. <i>Авідон Н. «Віночок»</i>	205
88. Повторення й систематизація вивченого за рік. <i>Дячук Ю. «Синій Дністер величаво...»</i>	206
89. Узагальнення та систематизація вивченого за рік. <i>Лозинська С. «Колискова сину»</i>	208
Словник	211
Тест № 1	212
Тест № 2	214
Тест № 3. Контрольний	215

ЛЮБІ ДРУЗИ, ХЛОПЧИКИ Й ДІВЧАТКА!

Ось уже четвертий рік ви, маленькі українці Республіки Молдова, та представники інших етносів, долучаєтеся до духовного рідного слова, пізнаєте мудрі закони української мови. Усвідомити ці закони і правила, навчитися ними уміло користуватися, зробити ваше мовлення правильним, точним, красивим і виразним покликаний наш підручник «Українська мова і література». А ще він познайомить вас із кращими зразками української дитячої літератури. Розповість багато нового й цікавого про український народ, його історію, звичаї і культуру. Навчить дружити, творити добро, поважати інші народи й культури.

Пізнавайте дивосвіт рідного слова! Вчіться міркувати, аналізувати, порівнювати, робити висновки! Працюйте натхненно і сумлінно! Шануйте й любіть свій рід і Батьківщину!

Автори

Зверни увагу на умовні позначення!

Читаю виразно.
Відповідаю на питання.

Моя творчість.

Завдання для допитливих.

Працюємо в парах.

До мого словничка.

Пишу грамотно.

Історія, звичаї та традиції українського народу.

*

Завдання підвищеної складності.

•

Голосний звук.

—

Пом'якшений приголосний звук.

—

Твердий приголосний звук.

==

Подовжений м'який приголосний звук.

==

М'який приголосний звук.

Види розборів

¹ – Звуко-буквений аналіз слова.

³ – Розбір слова як частини мови.

² – Розбір слова за будовою.

⁴ – Розбір речення.

ТИ НАШЕ ДИВО КАЛИНОВЕ, КОХАНА МАТЕРИНСЬКА МОВО!

МОВА І МОВЛЕННЯ

Урок 1.

Мовлення як процес людського спілкування

1 Що говорить поет про рідну мову та її силу?

Рідна мова

Спитай себе, дитино, хто ти є,
І в серці обізветься рідна мова;
І в голосі ясним ім'я твоє
Просяє, наче зірка світанкова.

З родинного гнізда, немов пташа,
Ти полетиш, де світу далечизна,
Та в рідній мові буде вся душа
І вся твоя дорога, вся Вітчизна.

У просторах, яким немає меж,
Не згубишся, як на вітрах полова.
Моря перелетиш і не впадеш,
Допоки буде в серці рідна мова.

Дмитро Павличко

**Дмитро Васильович
Павличко
(1929–2023)**

*український поет,
громадсько-
політичний діяч,
Герой України.*

- Як ти розумієш слова «... в серці обізветься рідна мова»?
- Визнач головну думку поезії.
- До кого звернувся поет у вірші? Знайди в тексті слово-звертання.
- Знайди у вірші порівняння. Які думки, переконання автор хотів ними підкреслити?
- Як ти ставишся до рідної мови?
- Які ще мови ти вивчаєш, що ти про них знаєш?
- Якщо ти цікавишся музикою, прослухай пісню «Рідна мова», музику до якої написав Олександр Сичов. Розкажи про почуття, які пісня викликала в твоїй душі.

2

Зверни увагу на слова, якими поет характеризує рідну мову.

Материнська мова

Колискова пісня, колискова –
то найперша материна мова.
Пахне вона м'ятою і цвітом,
чебрецевим і суничним літом.
Пахне молоком і споришами...

Скільки в ній ласкавості і шани,
скільки в ній тривожності людської,
і надій, і сивини гіркої...
Колискова пісня, колискова –
то солодка материна мова.

Микола Сингаївський

- З якими запахами мова асоціюється у вірші? А якою вона видається тобі?
- Визнач настрій поезії. Які слова допомогли автору його створити? Зачитай. Визнач (усно), якими частинами мови вони є.
- Порівняй вимову приголосних і голосних звуків у словах: *пісня, м'ятою, людської*. Скільки звуків позначають у них букви *я, ю, ї*? Аргументуй свою відповідь.
- Поділи для переносу слова: *м'ятою, людської*.
- Поясни вживання апострофа.
- Пригадай, які колискові пісні ти знаєш. Одну з них проспівай або виразно прочитай.

Ша́на –
повага, уважне
ставлення до
людини.

3

Як ти розумієш слова «Все у природі має свою мову»? Зверни увагу на те, як про це говориться у тексті.

Послухайте: вранці роса на сонці *видзвонює*¹, жайворонок співає, цвіркун у травах переливаються срібними голосами.

Все у природі має свою мову.

І *тільки*¹ людське серце озивається до світу Словом. Тим єдиним, яке Бог дав нам через маму і тата. Тим словом, *у якого*¹ є сила приносити усмішку і сльози, навчати добра і любові! Тим словом, яке розуміли українці всіх часів. Тому рідна мова – це світла стежина у минуле і майбутнє.

Марія Чумарна

- Для чого людям потрібна мова?
- Перепиши останнє речення. Чи згоден ти з висловленою у ньому думкою? Як ти її розумієш?

4

Як ти гадаєш, що об'єднує українців усього світу?

Українська мова – це мова українського народу, який проживає не тільки в Україні, а й далеко за її межами – в Канаді, Австралії, Бразилії, Росії, Румунії. У Молдові мешкає більше, ніж *півмільйона* українців.

Українською мовою видаються книги – вірші, казки, підручники – в *багатьох* країнах світу. Вона приходить у наші оселі з голосами дикторів радіо і телебачення.

Нашу мову вивчають у школах, ліцеях, університетах.

- Добери заголовок до тексту. Що він відбиває – тему чи головну думку?
- Знайди слова, написані з великої літери. Поясни їх правопис.
- Поясни написання буквсполучень *ьо, йо* у виділених словах.
- Знайди в тексті споріднені слова та форми одного й того ж слова. Пригадай, які слова називаються спорідненими. Випиши споріднені слова, познач у них корінь.

5

Чим відрізняється усне мовлення від писемного? Які допоміжні засоби має усне мовлення?

Літери, які придумали наші далекі предки, – це умовні знаки, що допомагають записати живий звук, висловити найтонші порухи людської душі. Без них не було б літератури. Наша мова дуже багата, красива, мелодійна, бо ті звуки видобуваються із доброго та співучого українського серця.

Борис Чепурко

- Пригадай, якими умовними знаками ми користуємося в писемному мовленні.
- Якими словами автор характеризує нашу мову?

- Склади речення про мову, запиши його.
- Підкресли слова-ознаки. На які питання вони відповідають? Якою частиною мови є?
- Яким вимогам має відповідати усне мовлення? Чи достатньо знати тільки слова, щоб оволодіти усним мовленням?

6 Визнач мету тексту.

Жоден учений не зможе точно сказати, скільки мов існує в світі. Їх дуже багато. Одні вчені вважають, що більше двох тисяч, інші припускаються думки, що близько трьох тисяч. І вони, як і люди, об'єднані в сім'ї.

Українська мова належить до сім'ї слов'янських мов. Серед цих мов є російська, білоруська, польська, чеська, словацька, болгарська. Між мовами-родичами багато спільного. Люди, які говорять цими мовами, можуть легко зрозуміти один одного.

- Усно постав питання до кожного абзацу.
- Перепиши другий абзац. Підкресли букви, які позначають м'які приголосні звуки.
- Поясни вживання апострофа. Пригадай 5-6 слів з апострофом. Запиши їх.

7 Як ти гадаєш, чи можемо ми підрахувати, скільки в нашій мові слів? Чому?

Розвиток, збагачення мови – природний процес, і він тісно пов'язаний з життям і діяльністю багатьох поколінь. Все, що відбувається в житті, так чи інакше відтворюється в мові. Кожна епоха вносить свій вклад у мову й культуру. У нашому ХХІ столітті людина зробила крок у космос, створила чудодійні ліки і препарати, розумні прилади і пристрої, нові тканини, машини і механізми. Внаслідок цього у мові з'явилися сотні нових слів і найменувань. Усе знаходить відображення в мові.

За Антоніною Коваль

- * Як з'являються нові слова? Відповідь проілюструй своїми прикладами.
- Знайди слова з ненаголошеними [е], [и]. Як правильно їх треба вимовляти? Пригадай правила написання слів з ненаголошеними [е], [и]. Наведи власні приклади таких слів.

8 Перепиши прислів'я, доповнюючи їх словами з довідки. Як ти їх розумієш?

Для кожного його ... – найкраща й найсолодша. Птицю пізнають по пір'ю, а ... по мові. Слово до слова – ... мова. Хто мови своєї цурається, хай сам себе ...

Слова для довідки: зложиться, мова, стидається, людину.

- Склади звукову схему слова зложиться.
- Згадай і запиши з пам'яті одне прислів'я.

Урок 2.

Основні види усного й писемного мовлення

1 Що говорить поет про рідну мову та її силу?

Рідна мова

Мово рідна, слово рідне!
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.

Ой, тому плекайте, діти,
Рідненьку мову
І учіться говорити
Своїм рідним словом!

Як ту мову мож забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?!

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має!

Сидір Воробкевич

- З яким напученням автор поезії звертається до дітей? Дай відповідь рядками з тексту.
- Чи можна вважати, що в цих словах висловлена головна думка?
- Знайди у вірші окличні речення. Поясни їх роль.
- У якій ситуації тобі захочеться перечитати цей вірш?
- Порівняй його з віршем Дмитра Павличка. Що в них спільне, а що відмінне?
- Знайди речення зі звертанням. Прокоментуй, як звертання виділяється в усному й писемному мовленні.
- Вивчи вірш напам'ять.

Напучення –
добрі побажан-
ня, повчальні
слова, поради.

2 Поміркуй, що означає *ростити й оберігати рідне слово*.

У вигляді мови природою дано людині великий дар. Не тільки користуватися ним, рідним словом, а й натхненно ростити, викохувати, оберігати його коріння й леліяти його цвіт, ось тоді воно й буде запашним та співучим, сповненим музики й чару, життєвої правдивості й поетичності.

Олесь Гончар

- Як ти ставишся до рідної мови?
- Назви іменники в першому реченні. Визнач їх число.

Леліяти –
пестити,
викохувати.

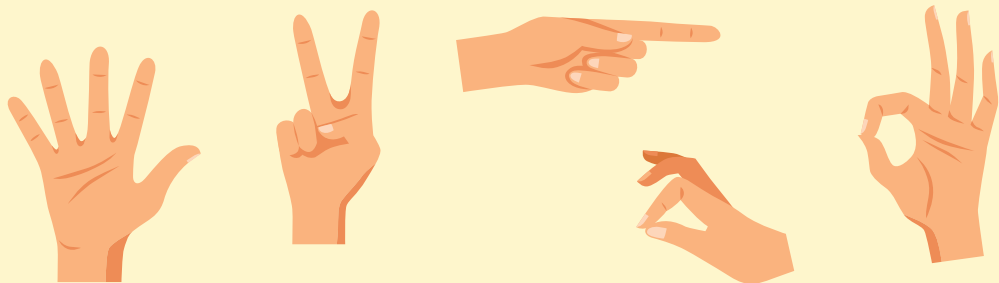

3 Розглянь малюнки. Розкажи, якими видами мовлення користуються діти.

- Чим відрізняється усне мовлення від писемного?
- Що ще треба знати, щоб оволодіти усним мовленням? Які допоміжні засоби має усне мовлення?
- Яким вимогам має відповідати писемне мовлення?

Цікаво знати! Існує спеціальний різновид мови, який дає змогу позначати цілі слова, а також літери алфавіту певними жестами. Він називається *жестовою мовою*. Її використовують як люди з вадами голосових зв'язок та слуху, так і люди без таких вад. У кожній країні своя *жестова мова*.

4

Поясни зміст виділеного речення. Чи пристаєш ти до думки, висловленої письменником? Чому?

... *В словах – уся доля народу.* Без них немає нас, немає нашого минулого, немає й майбутнього.

У нашій мові – думки і мрії наших предків про волю і щастя, боротьба й звитяга, їхнє одвічне трудолюбство і мрійлива душа. Просте, рахманне слово несе людям Добро, Правду, Істину. Його не можна не любити, без нього не можна жити...

Юрій Мушкетик

Звитяга –
перемога.

Рахманне –
тут: запашне.

- Спиши другий абзац. Поясни правопис *не* з дієсловами.

5

Поміркуй, чи можуть слова Бориса Харчука слугувати висновком до тексту з попередньої вправи. Доведи свою думку.

Нещасна, неправдива людина, що добровільно і легко зрікається рідної мови. Щаслива, праведна людина, що в радості й горі будує слово своєї землі.

- Спиши. Назви букви, що позначають два звуки, підкресли їх. Яка буква не позначає жодного звука?

6

Спиши. Підкресли звертання.

Рідна мово, без тебе ніхто я, мов відірваний вітром листок.

Петро Перебийніс

- Пригадай, які слова називаються спорідненими. Добери до слова *мова* якомога більше споріднених слів. Яка частина основи робить їх рідними?
- Запиши ці слова. Познач корінь.
- З двома дібраними тобою словами склади речення. Запиши їх.

7

Відгадай загадку.

Коли хочеш ти читати, то повинен мене знати,
а коли мене не знаєш, то нічого не вчитаєш.
(к, е, т, А, б, а)

- Запиши слово-відгадку. Поясни, як воно утворилося.
- Які близькі за значенням слова можна вжити замість слова-відгадки? Якою частиною мови вони є?

8

Якими бувають слова? Знайди відповідь у вірші Михайла Ткача.

Слова, слова... Вони в собі всі різні:
тривожні й тихі, радісні й сумні;
є терпеливі, є жорстокі й грізні,
лукаві й чесні, мудрі і смішні...
Не грайся словом. Є святі слова.

- Спиши. Добери антоніми до прикметників з тексту.
- Вивчи вірш напам'ять.

Лукаві –
хитруваті,
пустотливі.

9

Склади прислів'я і запиши їх.

Хто більше читає,
Вік живи
Вчи іншого
Свій розум май,
Наука для людини,
Наука і труд

але мудрих людей питай.
як сонце для життя.
добрий плід дають.
і сам помудрішаєш.
вік учись і трудись.
той більше знає.

- Як ти вважаєш, чому краще говорить і пише той, хто багато читає і вміє уважно слухати?
- Склади зв'язне висловлювання на тему: «Як я працюю над своїм мовленням» (4-5 речень). Використовуй прислів'я.

Урок 3.

Монологічне й діалогічне мовлення. Репліки діалогу

1

Чи замислювався/замислювалася ти над тим, для чого люди кажуть «спасибі»? Вислов свої міркування.

Для чого кажуть «спасибі»

Дрімучим лісом ішли два мандрівники – Дідусь і Хлопчик. Було жарко, мандрівникам хотілося пити.

Нарешті вони прийшли до струмка. Тихо дзюрчала холодна вода. Мандрівники нахилилися, напилися.

Дідусь сказав:

– Спасибі тобі, струмок.

Хлопчик усміхнувся.

– Чому ти усміхаєшся, Хлопче? – запитав Дідусь.

– Навіщо Ви, Дідусю, сказали струмкові «спасибі»? Адже він не жива істота: не *дізнається* про Вашу подяку, не почує Ваших слів.

– Це так. Якби води напився вовк, він може й не дякувати. Ми ж не вовки, а люди. А знаєш, для чого людина говорить «спасибі»? Знаєш, кого це слово вшановує, звеличує, підносить? Хлопчик замислився. Він ще ніколи не думав над цією мудрою істиною. Тепер же був час подумати: шлях через ліс ще довгий.

Василь Сухомлинський

- Що тебе вразило в тексті?
- Які слова ввічливості ми вживаємо при зустрічі, прощаючись, висловлюючи побажання?
- Яка розмова відбулася між дідусем і онуком? Прочитайте за ролями.
- Пригадай, як називається розмова двох осіб.
- Як називається висловлювання кожної особи в діалозі? Як воно записується?
- А як називається мовлення однієї особи, коли інші слухають?

2

Повернися до тексту попередньої вправи.

- Добери по три слова на *-шся* і *-ться*. Запиши їх. Прочитай, дотримуючись правил літературної вимови.

Вимовляй і пиши правильно!

усміхає[с':а]

усміхаєшся

дізнає[ц':а]

дізнається

- З трьома дієсловами склади речення. Підкресли в них головні члени.

3

Поміркуйте, що дивує і зачаровує поета Дмитра Білоуса.

Чи не чари й не диво?
Мова – спів, мова – казка.
Все сказати можливо:
Є і гнів, є і ласка.
В мові – воля героїв,
вияв вільного духу,
духу нації прояв,
сила вільного руху.

Дійсно, сказати можна все. Однак сказати можна по-різному. А щоб розмовляти і писати гарно й правильно, потрібно дотримуватися культури мовлення. Тож пригадайте, що таке *культура мовлення*.

Культура мовлення – це правильність, точність, виразність, багатство мовлення.

Домагайся, щоб твоє мовлення – усне й писемне – було змістовним, правильним, логічно струнким, виразним, доречним.

4

Чому слово може бути *мудрим, добрим*, а може бути й *злим, нерозумним*? Від чого це залежить?

Слово – найтонше доторкання до серця.

Мудре і добре слово дає радість, *нерозумне і зле, необдумане і нетактовне* – приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити й вилікувати, викликати посмішку й сльози, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину.

За *Василем Сухомлинським*

- * Склади власне міркування на тему «Слово добре і зле» (5-7 речень). Запиши.

5

Чи дружиш ти з книгою? Про що тобі подобається читати? Яку книгу ти читаєш зараз?

Мудрі поради

Був один чоловік. Що його *попросять* – він усе *зробить*; що його *спитають* – він усе знає. Сусіди дивувалися:

– Як це ти все вмієш і все знаєш?

– А я з мудрими людьми *раджуся*, – відповідав чоловік.

Ще більше *дивувалися* сусіди, бо ніколи вони не бачили, щоб чоловік їздив кудись або щоб до нього хто приїздив. Де ж він з тими мудрими людьми *радиться*?

Прийшли до нього, *подивилися*, а чоловік живе самотньо.

Тільки вся кімната в нього знизу доверху заставлена книгами.

І сам він *сидить* за столом, а перед ним розкрита книжка.

Де ж твої мудрі порадики? – *питають* сусіди.
А ось, – відповів чоловік і обвів кругом рукою.

- Про яких мудрих порадикив йдеться у тексті? Поясни.
- Як ти гадаєш, чому над окремими словами в тексті поставлено знак наголосу?
- Про що свідчить неправильне наголошування?
- Перекажи текст, дотримуючись правильної вимови.

одинок
довёрху
приїздити
порадики

6

Прочитай виділені слова з попередньої вправи. Якою частиною мови вони є? Доведи, що не помиляєшся.

- Як ти вимовляєш кінцеві приголосні у виділених дієсловах? Чому?
- Якими буквами в українській мові позначається м'якість приголосних звуків?

7

Повправляйся у правильній вимові і написанні дієслів на -ть, -ся, -сь.

Вимовляй і пиши правильно!			
зроби[т']	зробить	спитаю[т']	спитають
попрóся[т']	попросять	сиди́[т']	сидить
диві́ти[с'а]	дивитися	диві́ти[с']	дивитись
ра́дити[с'а]	радитися	ра́дити[с']	радитись
дивувáти[с'а]	дивуватися	дивувáти[с']	дивуватись

- Добери 5-6 власних прикладів. Промов слова чітко і запиши.
- З двома словами кожної колонки склади словосполучення «дієслово + іменник». Введи їх у речення.

8

Про що йдеться у вірші?

Книжечко моя!

Книжечко моя
Дрібнесенькая!
Люблю я тебе читати,
Листоньки ті оглядати;
Відганяєш мені скуку,
Даєш розкіш і науку,
Книжечко моя,

Дрібнесенькая!
Книжечко моя,
Дорогесенькая!
Я любити тебе мушу;
Роз'ясняєш мені душу,
Вчиш любити правду ясну,
Жити чесно, мирно, красно.
Шанувати родиноньку
І любити вітчизноньку.
Книжечко моя,
Дорогесенькая!
Книжечко моя,
Прехорошая!
Все буду тебе читати,
Листоньки ті оглядати.
За таку твою прислугу
Ти на все моя подруга!
Книжечко моя,
Прехорошая!

Сильвестр Яричевський

- Скажи словами вірша: *книга вчить любити правду, чесно жити, поважати рідних.*
- Випиши слова з суфіксами *-еньк-, -оньк-, -ечк-*. Якого значення вони надають словам?
- Із яких значущих частин складається основа слова?
- Виписані слова розбери за будовою.

Красно –
тут: щиро.

9

Прочитай виразно веселу скоромовку Станіслава Бондаренка.

А чи та ти?

Каже мама, а чи тато:
– Знов гуляти? А читати?..
Взяв я книжку: – А чи та ти,
Щоб тебе хотів читати?

- Що привернуло твою увагу в скоромовці? Чому?
- А які книжки читаєш ти? Чого вони навчають? Чи бережливо ти ставишся до книжок?
- Пригадай чи відшукай в інтернет-джерелах прислів'я і приказки про книги.
- Склади розповідь про роль книги в житті людини (4-6 речень). Використовуй прислів'я і приказки.
- Використовуючи метод «Мікрофон», виступи зі своїм монологом на уроці.

10

Працюємо колективно! Прочитайте ланцюжком «Правила користування книгою».

Правила користування книгою

1. Бери книгу чистими руками.
2. Не згинай книгу – від цього випадають сторінки.
3. Не клади в книгу олівці та інші предмети, від цього вона рветься.
4. Не загинай сторінки, користуйся закладкою.
5. Не читай книгу під час їжі.
6. Щоб книга слугувала тобі тривалий час, обгорни її.

- Користуючись правилами, складіть діалог «Ми шануємо книгу» (5-6 реплік).

Урок 4.

Стилї мовлення

1

Як ти гадаєш, чи мають колір слова?

Якого кольору слова

I

Небо чисте, по-молодому усміхнене. Воно синіє, наче там висіє море волошок, і фіалок, і півників, і ще всячину квітів, що не в'януть, хоч би яка була спека, і не схилять голівок у жалобі, хоч би яке сонце пекло.

Мабуть, тому вподобав я дивитись на небо, що з-поміж усіх кольорів найдужче люблю синій. Він мені скрізь увижається, й коли я бачу щось синє – чи квітку, чи очі, чи дівоче плаття, чи просто чую

**Свген Пилипович
Гуцало**
(1937–1995)
український
письменник,
журналіст, поет.

саме слово «синій», – враз мені стає добре, я щасливий, і душа моя сміється й грає так, як грають проти сонця збиті на ставу бризки води.

Іноді все в цьому світі уявляється мені синім: ото начебто ростуть сині тополі над синьою дорогою, ідуть сині вози, запряжені синіми кіньми, випадають сині дощі. І як було б цікаво, якби раптом посеред зими випав на наше село синій сніг, синя завірюха захурделила-зареготала!

Але чомусь не можу уявити, щоб молоко нашої корови Лиски було сине. Ще можу припустити, що Лиска наша геть уся посиніла й великі очі її стали сині, а от молоко залишається для мене білим, хоч і як силкуюся побачити його синім. І чомусь так само сметана для мене біліє, і сир, і вареники з сиром.

А якого кольору слова?

Зверни увагу! Художні твори відображають дійсність у художніх образах, тому в них часто вживаються образні слова.

Наномётр – одиниця виміру довжини, що дорівнює одній мільярдній метра.

RGB – перші літери англійських слів Red, Green, Blue (червоний, зелений, синій). Це назва системи, яка використовується для створення зображень на моніторах комп'ютерів, екранах телевізорів, телефонів тощо.

2

Вчитайся в перші абзаци оповідання Євгена Гуцала. Порівняй, чим відрізняється опис синього кольору письменника від наукового визначення.

Синій колір – частина видимого світла, що займає діапазон хвиль з довжинами 440–485 (або 420–490) нанометрів. Один із трьох основних кольорів у системі RGB.

Висловлювання на одну й ту саму тему можуть істотно відрізнятися не тільки змістом, але й метою та мовними засобами. Такі різновиди мовлення називають **стилями**. Кожен стиль відрізняється від іншого характерними для нього мовними засобами. Розрізняють *художній, науковий, розмовний* та інші стилі.

3

Поміркуй! Яким стилем ти користуєшся, коли:

- а) образно описуєш дійсність, намагаєшся вплинути на читача;
- б) повідомляєш про досягнення науки, точно визначаєш якесь поняття;
- в) розмовляєш з кимось, ділишся своїми почуттями?

Художній стиль виявляється у мові творів художньої літератури. Художні твори відображають дійсність у художніх образах, тому в них часто вживаються образні слова, окличні речення, неістоти описуються як істоти, наприклад: «Осінь подарувала берізці вишиту золотом сукню».

Виразності художньому стилю додають образи, порівняння, характеристики, наприклад: *чистий, як сльоза; червоний, як жар; тихо, хоч мак сій.*

4

У якому стилі написано оповідання Є. Гуцала? На користь своїх міркувань наведи відповідні докази.

5

Порівняйте тексти. Що їх об'єднує і чим вони відрізняються? Визначте, в якому стилі написано кожний із текстів.

1. Молодий олень стояв під ялиною і вдивлявся брунатними очима в засніжені хащі.

Раптом на білий сніг упали сірі тіні. То були вовки. Олень весь напружився. А тоді нагнув гіллясті роги і, мов блискавка, кинувся на ворогів.

За Михайлом Чабанівським

2. Олень п'ятнистий належить до класу ссавців, родини оленів. Самці мають роги (здебільшого гіллясті), які восени відпадають, а навесні виростають знов. Довжина тіла 90–120 см, вага 40–90 кг; самки дещо менші. Хвіст короткий. Влітку хутро рідке, руде, покрите білими плямами, взимку – густе, бурувато-сіре.

Із енциклопедії

Зверни увагу! Науковому стилю властиве вживання спеціальних слів-термінів з певної галузі науки, відсутність образних засобів. Науковий стиль використовується в підручниках, наукових працях.

Основною формою *розмовного стилю* є розмова двох чи кількох осіб між собою. Для нього характерне вживання розмовних слів.

3. Андрійко з Миколкою зупинилися біля огорожі.
– Дивись, дивись, олень! Ой, який гарний!
– Атож. Та не кричи, а то ще злякаєш.
– А які роги величезні! Ого, оце да!
– Ой, голову до нас повернув. Красень! Іди, йди до нас, хороший.

6

До якого стилю віднесеш текст? Чому? Знайди порівняння. Зроби висновок: які особливості має художній стиль.

Моє оленятко

Хто не бачив *оленяти*, можу вам намалювати.
В оленяти білі *ніжки*, мов тонесенькі *берізки*,
шерсть м'яка, неначе пух, два *листочки* – двоє вух,
очі – сливи, хвіст – що з вати.
Чи я вмію малювати?

Василь Марсюк

- Чи сподобався тобі словесний малюнок? Чим?
- Спиши вірш. Поясни написання виділених слів. Визнач, якою частиною мови вони є. Які ще іменники використав поет?

7

Порівняй тексти. Зверни увагу, що про одне й те ж саме можна сказати по-різному.

Летюча квітка

Метелик на стеблинку сів –
І вже незрозуміло:
Чи то метелик там сидить,
Чи, може, квітка біла.
Бо крильця – білі пелюстки,
А в квітки – білі крила.
Зацвів метелик у траві,
А квітка полетіла.

Надія Кир'ян

Метелики – (лускокрилі), ряд комах. Крила (дві пари) вкриті різноманітно розфарбованими лусочками. У великих комах крила в розмаху до 30 см, у мілких – близько 3 мм. Дорослі комахи живуть від декількох годин до декількох тижнів (ті, що зимують, – декілька місяців). Метелики сприяють запиленню рослин. Личинки багатьох метеликів (гусінь) пошкоджують сільськогосподарські й лісові культури, продовольчі запаси, вироби з вовни та хутра.

Із енциклопедії

- До якого стилю належить кожен із текстів? Скажи, в чому відмінність між цими стилями?

8

Складіть діалог (4-5 реплік) «Як ми ловили метелика». Відтворіть його.

Яким стилем мовлення ви користуєтеся при цьому?

9

Склади опис будь-якої тварини чи рослини (за бажанням). Подумай, як ти її описуватимеш – точно чи образно? Текст запиши. Визнач стиль.

- Користуючись інтернет-джерелами, повтори визначення вивчених частин мови (іменника, прикметника, дієслова, займенника).

Урок 5.

Стилі мовлення

1

Якого ще кольору бувають слова, як ти гадаєш?

Якого кольору слова

II

А якого кольору слова?

Тихесенько вимовляю слово «зелений», і постає переді мною все зелене, я і вже чомусь не сумніваюсь, що саме це слово зеленого кольору. Вимовляю слово «мама» – і ввижається мені добра її усмішка, каре іскристе мерехтіння в очах, ласкаве звучання голосу. Жоден колір, либонь, не пов'язується з її образом, тільки здається, наче сяє чимось золотистим від очей, вишневим од губ, яблуками-антонівками від рук – і за всім цим щемко постає слово «рідна», яке, здається, саме зовсім позбавлене кольору, а тільки дороге воно, ніжне, хвилююче, мов усі кольори, разом узяті.

А слово «осінь» – жовте, бо восени дозрівають усі грушки в нашому садку, всі яблука. Спершу світяться поміж листям молодесеньким жовтим полум'ям, потім починають потроху падати на землю, згодом усе рясніше... Й одного дня залишається на гіллі саме тільки жовте, недогоріле листя.

Слово «осінь» туге й жовте, наче віск.

Слово «пролісок» – біле, й чомусь од нього пахне сніжком, який починає танути, й гострою весняною землею, і торішнім перепрілим листям. Слово «зозуля» якесь ніжне, зелененьке, мов пух на вербах, бо коли зозуля починала кувати в цьому році, то зелень на деревах була

молода й свіжа, а вербовий цвіт опадав на воду, й здавалось, що вода зацвіла ніжним смарагдовим пушком.

Пролетіла над подвір'ям ворона, пронесла в дзьобі галузку, я подумав, що то вона понесла своє чорне слово. Бо слово «ворона» – чорне.

От цікаво – а ворона знає, що її звати вороною? А собаки знають, що вони собаки? А вівці, а воли, а коні?

А наша корова Лиска знає, що її звати Лискою?

Євген Гуцало

- Чим зацікавило тебе оповідання? Що в ньому незвичайне?
- Продовж речення: Слова бувають *кольорові, ніжні, влучні, мудрі, теплі, ..., ..., ..., ...*
- Про кого ще ти хотів би/хотіла б придумати речення?
- Спробуйте пояснити, якого кольору інші слова, наприклад, *весна, сонце, річка, літо*.

2

Віддзвеніло, відспівало літо. Тепле, веселе, стоголосе. А літні ранки! Хіба можна їх забути? Пригадаймо і ми, які вони, літні ранки.

Літній ранок

Боже, як гарно буває літнього ранку, коли сходить сонце! Луки блискують росяними краплинами, наче дорогими самоцвітами. Пташки, що ховалися на ніч десь по очеретах, випурхують із своїх схованок. Легенькою пеленою здіймається туман над рікою. А гори під яскравим сонячним промінням вкриваються позолотою й блиском. Від світла й тепла життєдайного сонця розливаються чудові пахощі трав і квіток. Все навкруги прокидається від сну, набирає жвавості.

Марко Вовчок

Літній ранок

Тепле сонце встало пишно;
Одягається розкішно
В яр і золото долина, –
Встань і ти, моя дитино!

Ранку втратити не треба.
Дочувайся: із-під неба
Пісня жайворонка ллється,
То привіт тобі несеться!

Вітерець на тебе дише,
Джерегельцями колише;
І на вушко він шепоче,
Щоб вставала ти охоче.

Яків Щоголів

Запам'ятай!

Більша частина учнів.
Брати участь.
Я вважаю.
Не можна надивуватися.
Мені стало ніяково.

Джерегелі – коси.
Розкішно – пишно,
чудово.

- Порівняй два тексти. Зроби висновок, що спільного в цих текстах і чим вони відрізняються.
- Знайди слова, вжиті в переносному значенні, порівняння.
- Як ти думаєш, чому письменниця і поет зобразили сонце, як живу істоту?
- Кого ще зображено, як живі істоти?

3

Чи доводилося тобі спостерігати літній ранок? Розглянь малюнок і усно склади за ним текст (5–6 речень). Вживай об'разні слова. Яким стилем ти користуватимешся?

4

Випиши із вправи 2 по три іменники, прикметники і дієслова. Склади граматичну розповідь про одну з частин мови.

5

Визнач тему і стиль тексту.

У селі

Гостював Грицько пів літа
на селі в бабусі й діда.
Їхня хата у садку,
у вишневім холодку.

І на пасіці були,
рій із дерева зняли.

Попід лісом в'ється річка,
хоч вона і невеличка, –
Гриць та дід ловили щук,
упіймали десять штук.

Василь Марсюк

- *Долучаюся до проєкту!* Склади власну розповідь за темою тексту (5–7 речень). Добери заголовок. Запиши.
- Порівняй свій текст із віршем. З'ясуй, що у них спільного і чим вони відрізняються. Підготуйся до захисту проєкту в класі.
- * Розглянь репродукції картин. Розкажи в художньому стилі про українське село в давнину.

Юрій Журка «Церква в селі»

Костянтин Крижицький «Вечір в Україні»

НЕМА БЕЗ КОРЕНЯ ЛЮДИНИ, А НАС, ЛЮДЕЙ, БЕЗ БАТЬКІВЩИНИ

ТЕКСТ

Урок 6.

Тема і мета тексту. Заголовок

1 Про що йдеться у вірші? Що відбиває заголовок тексту – його тему чи ідею?

Молдова

Коли бачу землю милу –
тоді маю її силу,
руки випростаю – знову
крила дасть мені Молдова,
як вдихну повітря чисте –
кличуть зорі променисті,
осінь золотом багата –
є наміста всім дівчатам.
З цим ім'ям мені усюди
двері одчиняють люди,
а в дорозі засипаю –
подих кодрів відчуваю,
призьба батьківського краю –
всі думки сюди звертаю!

Анатол Чокану

Віпростаю –
тут: розпрямлю.

- Чи зрозуміло тобі, про яке саме ім'я говорить поет?
- Спробуй проникнути у зміст кожної строфи. Який настрій тут переважає?
- Поміркуй, як передати все це за допомогою темпу та інтонації читання.
- Уяви себе композитором і спробуй скласти пісню на слова Анатола Чокану. Який темп і характер ти обереш для свого твору?
- Виконай складену тобою пісню в класі. Чи сподобалися тобі пісні однокласників?
- Поміркуй, яка мета текстів про красу Батьківщини, про любов до неї.

- **Цікаво знати!** Як називають народних співців у Молдові? А в Україні?

Леутар Ніколає Ботгрос,
народний артист МРСР

«Леутари», ансамбль народної музики Національної
філармонії ім. С. Лункевича

Національна заслужена капела бандуристів України ім. Г. І. Майбороди

Кобзар Василь Литвин,
заслужений артист
України

2

Визнач тему і мету тексту. Самостійно добери заголовок.

Наша рідна Батьківщина,
Де родились я і ти.
На усій землі єдина,
Кращої нам не знайти.
Наче рідна мати, любить,
Пригорта дітей своїх,
І навчає, і голубить –
Тож дорожча від усіх!

Лівіу Деляну

- З ким порівнює поет Батьківщину? Чому?
- Знайди слова-ознаки, які допомогли авторові передати свою любов до рідної Молдови.
- Вивчи вірш напам'ять.

3

Пригадай, що називається текстом. Які запитання допомагають визначити тему і мету тексту?

Текст – це кілька зв'язаних за змістом речень. Те, про що розповідається, повідомляється у тексті, є його *темою*. Кожна розповідь ведеться з певною *метою*. До тексту можна дібрати заголовок.

4

Визнач тему тексту.

Батьківщину часто порівнюють з матір'ю. Кажуть: Мати-Вітчизна. Це ж бо так. І годує усіх нас, і поїть вона. І дбає про нас. І віддає все найкраще.

Валентин Бичко

- Добери заголовок, який більш точно розкриває зміст тексту:
I варіант – «Батьківщина»; *II варіант* – «Мати-Вітчизна».
- Чому ти обрав / обрала саме цю назву? Поясни.

Заголовок передає те найголовніше, про що розповідається у тексті.

5

Ще раз уважно перечитай висловлювання Валентина Бичка.

- Замість якого слова автор вживає слова *Вітчизна, вона*? Чому?
- Знайди у тексті іменники і дієслова. Назви їх.

6

Спиши речення.

Рідний дім. *Дорога батьківська* хата. Гостинна, *ласкава* оселя. Які близькі і знайомі нам ці слова! Тут ти народився, вперше побачив світ, зробив свій перший крок.

За Іваном Цюпою

- Чи становлять ці речення зв'язний текст? Чи можна дібрати до нього заголовок? Доведи свою думку.
- Знайди синоніми. Яка їх роль у висловлюванні?
- Постав знак наголосу над виділеними словами. При потребі користуйся словником.
- Слова *батьківська, оселя, близькі, знайомі* випиши і поділи для переносу.

7

Визнач тему і мету тексту.

Яка стежка найкраща?

Засперечалися дітки, яка стежка найкраща.

- До крамнички, бо там є цукерки.
- Ні, до школи, бо там є дітки.

хата
дім
домівка
оселя

- Ні, до річки, бо там можна скупатися.
 - Ні, в садок, бо там є груші, яблука.
 - Ні-і, в поле, бо там просторо...
- Аж тут приспіла мама. Дітки й питають, яка стежка найкраща.
- Додому, дітки. До рідної хати.

За Дмитром Чередниченком

- Поясни, як ти розумієш відповідь матері.
- Добери синоніми до слова *поле* і склади з ними речення.

8

Звернися до тексту попередньої вправи.

- Пригадай, як називається розмова двох або більше осіб. А висловлювання однієї особи?
- Як називається мовлення кожної особи в діалозі? Як воно записується?
- Складіть діалог (4–5 реплік) «Я живу в Молдові».

Приспіла –
тут: надійшла.

9

Спиши вірш, вставляючи замість крапок пропущені букви.

Сте...ка

Сте...ка з головою
Вкрилася травою
І заснула. Спить.
Я біленькі ні...ки
Полоскочу трі...ки –
Хай встає й біжить.

Хай тікає в поле,
Аж на ті околи,
Де ширяє птах.
Але ні! Хай сте...ка,
Люба² траволе...ка
Політає² в снах.

Дмитро Павличко

- Змалюй словами картину, яка виникла в твоїй уяві. Використовуй слова, вжиті поетом у переносному значенні.
- Підкресли букви, які позначають два звуки.

Урок 7.

Будова тексту. Абзац. План

1

Чи знаєш ти, про що співають веселі цвіркуні?

Цвіркун

(Легенда)

Ріс собі на світі хлопчик. І дуже люди того хлопця любили, бо умів він співати, як ніхто на світі. Вечорами, після денної роботи, коли можна було трохи спочити, сходилися старі і малі послухати

пісню. Кожен, хто чув хоч раз той спів, ніби набирив у груди сили й снаги, *ніби пив живу воду з цілющого джерела*. Співав хлопець про сонце, про квіти-трави, про землю. І кожна його пісня славилась рідний край. Ті пісні хлопчина складав сам. А коли в нього питали, як це йому вдається, відповідав, що все те – від квітів, дерев, води, птахів та звірів.

Якось прийшло в цей край лихо. Про співучого хлопчика прочули злі вороги й вирішили викрасти його. Темної ночі, коли він *слухав пісню місячного сяйва*, щоби потім переспівати її людям, схопили вони його й понесли в свої землі. Володар тої країни хотів мати співучого раба. Та хлопець йому не співав. Просили його – мовчав, били – мовчав. Тільки одного разу, змучений вкрай, завів тужну-тужну пісню. Від тої пісні німіли люди, а каміння плакало. Була вона про розлуку з рідною стороною. Злий володар наказав відвезти хлопчика в його землю і, якщо він там співатиме, убити. Тільки-но ступив хлопчик на рідну землю, одразу в нього вирвалася пісня, і в ній відчувалися радість і біль розлуки, щастя і смутку.

Котрийсь із ворогів замахнувся шаблюкою, щоб виконати наказ володаря, але шабля свиснула в повітрі, а хлопця не стало. Лише в зеленій траві застрибало маленьке чорненьке створіння. І задерікувало заспівало. Та так заспівало, що всі завмерли.

Відтоді й повелися на нашій землі веселі цвіркуни. Їхні пісні славлять рідну землю, звеселяють смутних. А хто понад усе любить батьківщину, той чує в пісні маленького цвіркуна слова про красу нашої землі.

Антоніна Литвин

- Що надихало хлопчика на спів та на складання віршів для пісень? Зачитай.
- Які почуття передав полонений хлопчик у своїй пісні?
- Поясни зміст виділених слів.
- Яка головна думка легенди? Доведи правильність своїх міркувань прикладами.
- Що в легенді незвичайне?
- Передай зміст легенди за планом.
 1. Пісне моя, любов моя.
 2. У край прийшло лихо.
 3. На рідній землі.

Задерікувано – трохи зухвало.

Легенда – жанр літератури і фольклору про життя якоїсь особи чи незвичайну подію, оповиту казковістю, фантастикою.

Вимовляй і пиши правильно!

[кри^ениц'а] – криниця

[дже^ере^ело] – джерело

2

Визнач тему і мету тексту.

Верба над ставком (Василь Сухомлинський)

Оксанка гуляла біля ставка. Знайшла вербову гілочку та й устромила її в землю. А сама пішла додому.

Зачін

Потім Оксанчині батьки переїхали до міста. Минуло десять років. Навідалась дівчина до рідного села.

Ось прийшла вона якось до ставка. Побачила високу гіллясту вербу, що схилилася над водою.

Головна частина

Здивувалася Оксана і питає:

– Вербю, де ти взялася?

А верба їй каже:

– Ти мене посадила маленькою гілочкою.

– Яка ж ти велика стала, – тішиться Оксана. – Я тебе й не впізнала.

Заключна частина

– А я тебе впізнала, – тихо мовила верба.

- Скільки частин у тексті? Як вони називаються? Для чого слугує кожна з частин?
- Чи є різниця між будовою тексту та його планом? Яка?

Текст складається з трьох частин – зачїну, головної частини та заключної частини, або кінцівки.

План коротко й послідовно відображає найголовніше в тексті.

Щоб відділити одну частину від іншої, текст ділять на абзаци.

Абзац включає одне або кілька речень, зв'язаних між собою за змістом. Кожний абзац починається з нового рядка.

Зверни увагу! Ми відділяємо новий абзац, щоб показати зміну часу чи місця дії, навести новий аргумент. Тобто, кожна нова думка починається з нового абзацу.

3

Вчимося самостійно складати план тексту.

Пам'ятка

Щоб скласти план тексту, треба:

1. *Знайти* в тексті зачин, головну і заключну частини.
2. *Подумати*, яким одним чи кількома реченнями можна передати зміст кожної частини тексту.
3. *Записати* речення до плану в такій послідовності, як описано події.
4. *Перевірити*, чи можна за записом переказати твір, не пропускаючи головного, зберігаючи зв'язок між частинами.

4

Працюємо колективно. З'ясуйте, чи відбиває план зміст тексту.

1. *Зачин.*

2. *Головна частина.*

3. *Заключна частина.*

1. Оксанка посадила вербову гілочку.

2. Дівчина переїхала до міста.
3. Несподівана зустріч.

4. Вдячна верба.

- Перекажіть оповідання ланцюжком за планом.

5

Підготуйтеся до читання легенди в особах.

Верба і Водяний цар

Жила колись у нашому краю дівчина рідкісної вроди. Якось сиділа діва над озером. Розчісувала буйні коси, дивилася у дзеркальне плесо, милуючись собою. Побачив красуню Водяний цар, мовив зачудовано:

– Не зустрічав такої краси ні з-поміж русалок моїх, ні між тих дівчат, що купаються у володінні моїм. Будь мені за дружину.

– Чудово, – загорілась діва, – буду твоєю, але ... зроби так, щоб мій образ вічно відбивався у дзеркалі твоїх вод.

– Так буде, як ти жадаєш, – відповів цар. – Вічно твій образ чарівний відбиватиметься у цьому озері. Але станеш ти плакучою вербою.

Так з'явилась у нашому краю верба плакуча. Дерево прекрасне й замислене.

За Олесем Бердником

- Поділіть текст на частини.
- Складіть і запишіть план тексту.

Плесо – водна гладь.

Жадати – дуже хотіти, бажати.

6

Усно перекажи легенду «Верба і Водяний цар» за складеним планом.

- Як ти міркуєш, чи можна легенді дати іншу назву? Яку?
- Перепиши перший абзац. Знайди слова, в яких є буква, що не позначає звука.
- У перших двох реченнях підкресли основу.

7

Розташуй абзаци в такій послідовності, щоб відновити зруйнований текст.

– Всі струмки – і великі, й маленькі, такі, як наш, течуть у річку, – сказав дідусь.

– Не було б струмків, то й річки не було б. От як!

Струмок був зовсім вузенький, як ниточка. Він весело дзюрчав поза городом, петляв поміж вербами на леваді. А потім вибігав на луг і губився у траві.

Тарасик знає, де починається струмок! Під холодною горою є криничка, на дні якої б'є джерельце. З тієї кринички й витікає струмок. «А куди ж він тече?» – замислився Тарасик та й побіг до дідуся.

- Прочитайте відновлений текст. Доберіть до нього заголовок.
- Випишіть речення, яке містить головну думку.

8

Ще раз уважно перечитай легенду Антоніни Литвин «Цвіркун». Склади й запиши план тексту. Передай зміст легенди за складеним планом.

Урок 8.

Типи текстів за змістом. Особливості побудови тексту-розповіді, опису та міркування

1

Яка мета цього тексту? Яка його тема?

Першу згадку про Кишинів знаходимо в дарчій грамоті господаря Молдови Штефана III Великого. Тоді Кишинів був малесеньким поселенням.

Зараз це велике гарне місто – адміністративний, політичний і культурний центр нашої держави, її столиця.

У Кишиневі багато театрів і концертних залів, серед яких Театр опери та балету імені Марії Бієшу, Молдовський драматичний театр імені Міхая Емінеску, ляльковий театр «Лікуріч», Органна зала, Національний палац імені Ніколая Сулака.

Кишинів є головним туристичним об'єктом Республіки Молдова. У центрі міста знаходяться Національний музей історії, Національний музей образотворчого мистецтва, Національний музей етнографії та природної історії, Музей історії міста Кишинева.

Кишинів – це також центр освіти й науки.

- Визнач тип тексту за змістом – розповідь, опис чи міркування.

Мета тексту-розповіді – повідомити, розповісти про щось.

Цікаво знати! Найстарішим у Молдові є Національний музей етнографії та натуральної історії. Автор цієї екзотичної будівлі 1905 р. – архітектор українського походження Володимир Циганко.

2

Прочитай спочатку вірш про себе. Визнач, який темп та інтонація є найдоцільнішими для читання цього вірша. Які слова треба виділити голосом? Тепер прочитай вірш виразно вголос.

Що це є Батьківщина?

– Що це є Батьківщина? – раз питалась Оля,
а батько радо відповів на це д...тині:
«Знай, Батьківщина – це ріка, що серед поля,
поза с...лом, ген, попід лісом, тихо плине,
це в саді нашому д...рева, зілля, квіти,
це на ланах пш...ниця золотокоса,
це той, що віє з піль, пахучий теплий вітер,
це на л...вадах скошена трава в покосах,
це наші всі пісні і молитви щоденні,
це рідна мова – скарб, якого ти не згубиш,
це небо, синє вдень, а серед ночі темне,
це, моя Олю, все, що ти так щиро любиш».

Богдан-Ігор Антонич

лева́да
пшени́ця

- Як відповів батько дівчинці на її питання? Як ти гадаєш, тепер Оля знає, що таке Батьківщина? А ти зрозумів / зрозуміла, що це таке?
- * Поясни, як ти розумієш слова: «Рідна мова – скарб».
- Який це текст – розповідь, опис чи міркування?
- Випиши слова з пропущеними літерами. Добери до них, якщо це можливо, перевірні. Які з них словникові слова? Де можна перевірити їх написання? Наведи власні приклади таких слів.

3

Склади текст-розповідь про свою малу Батьківщину – місто чи село, де ти народився / народилася і живеш. Пам'ятай, яка головна мета твору.

- Запиши. У двох реченнях визнач граматичну основу. Встанови зв'язок між членами речення.

4

До якого типу мовлення належить текст?

У зеленому густому куцику трави на високому гінкому стебельці росла лугова цариця – ромашка.

Це була найгарніша в світі квіточка: рівна, висока, з сумно нахиленою набік яскраво-жовтою голівкою. А голівка в білих ніжних прозорих пелюстках. Зверху прикроплена дрібною, як вістря сталльної голки, росинкою.

За Григором Тютюнником

- Як називає ромашку письменник? Чому?
- Які слова допомогли автору описати ромашку?
- Склади самостійно художній опис квітки, яка тобі найбільше подобається.

Мета тексту-опису – описати предмет, явище, тварину, людину.

5

Визнач тип тексту і його стиль. Доведи, що не помиляєшся.

Осіньне надвечір'я

На заході стояло велике сонце. Під його скісним промінням сяяло жовте листя лип та беріз. Ніби якийсь чарівник убрав їх у золоті шати. Падало з них жовте листя. А здавалось, що то золото капає на землю з дорогих шат. *Полум'ям*² горіли на сонці червоні черешні. Земля під ними була вкрита червоним листом та червоніла, як полита свіжою *кров'ю*². Зеленіли теплим листом яблуні. На вербах листя *порідшало*. Воно дощем спадало з дерев і стелилося по вогкій землі. Під ногами шелестіли цілі намети сухого покрученого листя.

За Михайлом Коцюбинським

- Випиши слова і словосполучення, вжиті в переносному значенні.
- Поясни правопис виділених слів.

6

Як ти вважаєш, це опис точний чи образний?

У мого хлоп'яти з неба – оченята.
На маленькім личку –
Із калини щічки,
Чубчик – з колосочків,
Голос із дзвіночків.

К. Гончар

- Тобі сподобався хлопчик? Подумай і скажи, якого кольору в хлопчика очі, щічки, чубчик. Який у нього голос?
- Склади і запиши опис дівчинки.

7

Яку роль відіграє школа в твоєму житті?

Школа – святиня і надія народу. У школі навчають не тільки читати, писати, рахувати, мислити, пізнавати навколишній світ, багатства науки і мистецтва. У школі вчать жити. У школі ти вивчаєш культуру свого рідного народу. По тому, як людина ставиться до своєї школи, можна судити про її культуру і благородство, про її здатність дорожити честю і славою своїх батьків.

За Василем Сухомлинським

- Чи згоден / згодна ти з думкою, що школа – то є святиня і надія народу? Чому?
- Добери до тексту заголовок, який відбиває його головну думку.

Шати – одяг, убрання.

Намети – тут: купа, кучугура.

Благородство – шляхетність.

У тексті-міркуванні є твердження, доказ і висновок.

8 Повернися до попередньої вправи.

1. Визнач тип тексту.
2. Самостійно поділи текст на частини. Із скількох частин він складається?
3. У якій частині тексту міститься твердження? Докази? Висновок?

9 Вислов власне міркування щодо прочитаного.

Великий педагог Антон Семенович Макаренко писав: «Наші діти – це наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – наше майбутнє горе, наші сльози, наша провина перед людьми, перед усією країною».

- Знайди в тексті твердження і докази. Чи є в ньому висновок? Зроби його самостійно.
- Випиши іменники. Визнач у них число і рід.

10 Склади самостійно текст-міркування за опорою. Добери відповідні докази.

<i>Твердження</i>	Недаремно в народі кажуть: «Наука в ліс не веде, а з лісу виводить».
<i>Докази</i>	Без знань...
<i>Висновок</i>	Людина, яка багато знає і вміє, приносить найбільшу користь Батьківщині.

- Дай назву складеному тексту.

Урок 9.

Текст комбінованого типу

1 Уважно прочитай текст і подумай, чому пташка не співала в неволі.

Казка про рідний край (Калмицька народна казка)

I

Нема в людини місця дорожчого, ніж те, де вона народилася, землі, на якій зросла, неба, під яким змужніла. Не тільки людина – навіть птахи й звірі тужать за рідним краєм.

Колись дуже давно одному східному володареві подарували чудесну пташку. Вона співала так, що сонце серед неба уповільнювало свій рух, заслухавшись її піснями. Володар наказав зробити для пташки золоту клітку, гніздечко їй вимостити пухом молодого лебедя, а годувати

з його власного столу. Головним наглядачем за пташкою він призначив свого першого міністра.

– Пташці в мене має бути так хóроше, як ніде й нікому. Я хочу, щоб звідусіль приходили шанувальники прекрасного втішатися її співом.

Слуги сумлінно виконали наказ свого володаря.

Кожного ранку грізний володар приходив до пташки, щоб послухати її спів. Але вона мовчала.

«Може, вона звикла до свіжого повітря, може, їй душно в палаці?» – подумав володар і звелів **винести клітку з пташкою в сад.**

У володаря був єдиний сад у світі за своєю красою. Могутні дерева утворювали в ньому пишне шатро з прозоро-зеленого листя чудернацьких форм, землю вкривав різнобарвний килим рідкісних квітів, що пахли солодко й цілюще.

Але пташка і в саду мовчала.

«Чого їй ще бракує? – думав володар. – Хіба їй погано в мене? Чому ж вона не співає?»

Володар покликав усіх своїх мудреців, щоб вислухати їхні міркування. Дехто з них висловив думку, що, можливо, пташка захворіла й втратила голос. Декому здавалося, що пташку підмінили. Інші гадали, що вона, мабуть, ніколи й не співала. А один столітній мудрець вирішив, що повітря, яке видихають люди, шкідливе для пташки. Воно пригнічує її, і тому вона не співає.

Уважно вислухавши мудреців, володар звелів одвезти клітку у праліс.

Але і в пралісі пташка мовчала.

Крильця їй обвисли, з очей діамантами котилися дрібні сльози.

Тоді володар наказав привести мудреця, якого він взяв у полон у сусідній державі.

– Порадь, що нам робити? – звернувся він до старого. – Якщо пташка заспіває, я дам тобі волю.

Тиждень думав полонений мудрець і нарешті сказав:

– Повозіть пташку по країні. Можливо, вона десь заспіває.

- Які умови для життя пташки створювали у володаря?
- Після чого пташка перестала співати? Як вона співала до того?
- Яку пораду володареві дав полонений мудрець? Чому?
- Яке лексичне значення слова *праліс*? Як утворилося це слово?
- Випиши з тексту різні форми слова *пташка*, визнач відмінок. Які особливості відмінювання слова в давальному відмінку? Наведи схожі приклади.

Праліс – незайманий, предковичний, густий ліс.

2

Повернися до тексту попередньої вправи.

- Знайди в уривку казки описи, розповіді, міркування. Про що вони?

Текст-розповідь може містити елементи *опису* або *міркування*. Такі тексти називаються комбінованими: текст-розповідь з елементом опису, текст-розповідь з елементом міркування.

3

Визнач тип тексту. Чи є в ньому елементи міркування? Які?

Причина, явище, наслідок

Учитель загадав дітям написати твір на тему: «Причина, явище й наслідок». Він розповів, як це робити, але я не слухав, тому нічого не знав. Прийшов додому, розгорнув зошит, а що писати – не знаю. «Піду, – думаю, – до Володі, він слухав уважно й знає, як писати твір».

Одягся, вийшов надвір. Ставок уже замерз, хоч лід ще тонкий. Давай, думаю, надіну ковзани та швиденько до Володі побіжу льодком. Вийшов на лід.

Як приємно їхати – вітер у вухах шумить, ковзани тебе несуть, мов коні. Але чому це лід тріщить? Мабуть, тоненький дуже. Ось уже й берег недалеко.

Ураз лід проломився, і я шубовснув у воду. Стою по коліна у воді. Мерщій вибрався на берег і чимдужу до Володі.

Прибігаю. Він допоміг мені зняти чоботи. Сидимо, сушимо взуття. Я й питаю:

– Як же написати твір про причину, явище й наслідок?

Засміявся Володя й каже:

– Твоя пригода – це і є твір. Лід тонкий – причина. Лід проломився – не витримав своєї ваги – явище. Неприємне явище. Ти опинився в воді – це наслідок. Наслідок теж не дуже добрий.

...Тепер я знаю, як писати твір про причину, явище і наслідок.

Василь Сухомлинський

- Якого висновку ти дійшов / дійшла, прочитавши текст?

4

Поміркуй, що може бути причиною, якщо ти:

- 1) запізнився / запізнилася до школи;
- 2) забув / забула вдома щоденник;
- 3) не вивчив / не вивчила урок;
- 4) дав списати / дала списати домашнє завдання.

- А який буде наслідок?

5**Які типи мовлення поєднано в тексті?**

Старий дуб жив уже багато-багато років. Сто років – це ж дуже багато, а він кілька сотень років прожив.

Дуб був гіллястий, міцний, поважний, з товстелезним стовбуром, і, звичайно, він був найголовніший тут, у лісі. Ніхто з ним не сперечався, коли він шумів своїм листям. І листя він найдовше не хотів скидати, щоб було чим шуміти і всім наказувати.

Уже в лісі всі дерева втратять своє листя, а дуб усе ще тримає його, хоч воно вже й пожовкло.

Оксана Іваненко

- Знайди і випиши опис дуба.
- Відшукай у тексті міркування. Постав питання до цієї частини тексту. Дай на поставлене запитання розгорнуту відповідь.
- До слів *дуб, листя* добери якомога більше спільнокореневих слів, запиши їх.

Урок 10.

Текст комбінованого типу

1**Як ти думаєш, яке значення має рідна земля і свобода?**

Казка про рідний край

II

Три роки мандрував із пташкою володар – і все марно.

Нарешті дісталися вони до маленького болітця. Навколо нього росли чахлі кущики, а кругом простягалися сумовиті піски. Важкими випарами віяло від болітця, клубами роїлася над ним докучлива мошकारа.

Слуги повісили клітку на суху гілочку саксаулу, виставили вартового й полягали спати.

Коли зажевріла край неба вранішня зоря, розливаючись багрянцем усе ширше й ширше, пташка раптом стрепенулася. Випростала крильця, квапливо почала вичищати дзьобом пір'ячко. Побачивши, що пташка ожила, вартовий збудив володаря.

А коли бризнув перший промінь сонця, пташка стрілою злетіла вгору, але вдарилася об золоте пруття клітки й упала додолу. Тужно озирнулася довкола й тихо заспівала. Сто вісім пісень журби проспівала вона. А коли защебетала пісню радості, тисячі таких самих пташок, як вона, злетілися з усіх боків і підхопили її пісню. Людям здавалося, що то не пташки щебечуть у промінні вранішнього сонця, а співають їхні думи, прагнучи краси.

– Так ось звідки моя пташка! Це її рідний край, – замріяно мовив володар. Він згадав свою улюблену столицю, де не був уже три роки.

– Відчиніть дверцята клітки й випустіть пташку, – звелів володар. І тоді всі пташки заспівали славу рідному краю, заспівали тисячу й одну пісню волі й любові до Вітчизни. Ось що таке рідна земля і свобода.

- Яким виявився рідний край пташки?
- Чому тисячі пташок підхопили пісню радості чудесної пташки?
- Чому володар наказав її випустити?
- Про що була тисяча й одна пісня пташок? Знайди відповідь у тексті. Зачитай.
- Знайди й випиши слова, що передають головну думку твору. Запам'ятай їх.
- Спираючись на виділені в казці речення, перекажіть стисло ланцюжком спочатку першу, а потім – другу її частини.

2

Яке з прислів'їв найбільш точно передає головну думку «Казки про рідний край»?

Рідна земля і в жмені мила. За рідний край і життя віддай. Кожному мила своя сторона.

- Які ще прислів'я та приказки про рідний край ти знаєш?
- Склади речення, в якому слово *мила* вживається в іншому значенні.
- Вивчи прислів'я. Запиши їх з пам'яті.

3

Прочитай афоризми. Поясни їх зміст. Один із афоризмів вивчи напам'ять.

Люби свій народ не тому, що він славний, а тому, що він рідний.

Хто не любить свою Батьківщину, той сирота, той без батька і без матері, без усього.

- Склади твір-роздум за одним із афоризмів (5-6 речень).

4

Визнач тип і мету тексту.

Афоризм – короткий влучний вислів, у якому міститься якась важлива, узагальнена думка.

Чорний дрізд

Гарна це пташка: сама чорна, як сажа, а дзьоб і облямівка навколо очей – жовті. І вся вона така блискуча, струнка.

Годується дрізд на землі: листя опале перегортає, черв'ячків та личинок під ними збирає.

А гніздо будує на дереві: на грубій гілці біля стовбура робить з глини основу, а потім сухі стеблинки, соломинки вплітає у вигляді чашечки. Міцне виходить гніздо, велике, але непомітне – поряд пройдеш і не побачиш.

- Що нового ти дізнався / дізналася про дрозда?
- Про що йдеться в кожному абзаці тексту? Перекажи.
- Випиши опис дрозда.

5

У лісах, парках, біля людських домівок – по всій Молдові можна зустріти шпака. Та чи багато ми про нього знаємо?

Шпак

Шпак схожий на чорного дрозда, але строкатіший, *пір'я* в нього блискучіше, *веселкою переливається*. Всі звикли, що він біля людини, в шпаківні, живе. Але так буває не завжди. Шпаки люблять старі ліси, де багато дуплистих дерев. У дуплах вони й містять гнізда. Важко до такого гнізда дістатися ворогові: спробуй утриматися на гладенькому стовбурі! Збирати їжу для пташенят шпаки *літають* на поля, на городи й луки. Багато *винищують* вони комах, личинок, гусені.

Андрій Бондарчук

- На якого птаха схожий шпак і чим від нього відрізняється?
- Де живуть шпаки? Як вони годуються, яку приносять користь?
- Зроби висновок, на скільки абзаців можна поділити цей текст.
- Поспостерігай, завдяки яким словам автор уникає настирливих повторювань.
- Випиши виділені слова. Поясни їх правопис.

6

Ще раз перечитай текст попередньої вправи.

- Склади до нього план. Запиши.
- Перекажи текст за планом спочатку усно, а потім переказ запиши.

Урок 11.

Засоби художньої виразності

1

Уважно прочитай текст і поміркуй, у чому корінь життя.

Корінь життя

(Притча)

I

Коли народжувалася дитина, за давнім українським звичаєм батьки на її честь садили дерево. Зеленим братом новонародженого Максима став молоденький дубок, що прийнявся напроти хати. З літами обидва окріпли, підросли.

Не сиділося чомусь на батьківщині Максимові. У пошуках легкого хліба подався він, наче перекотиполе, у світи. Як пішов – так і пропав.

Мало не щодня виходила мати на битий шлях виглядати сина, тільки все даремно, бо забув нащадок дорогу до рідної домівки, відцурався, осів у столиці.

Не навідується Максим до села, соромиться материзни, селянського походження і мови рідної соромиться.

А дуб тим часом піднявся – велетень, обійстя затулив своїми могутніми вітами. Притулиться стара ненька до нього, мов до синочка, сльозу пустить. Де її Максим? Чи не занедужав часом? Чує недобре материнське серце.

II

Уже другий рік мучить недуга чоловіка. І жоден лікар ні за які гроші не вилікує, не годен відповісти, що то з ним коїться.

Прослухав якось Максим, що живе в одному селі ворожка-планетниця. Порадили звернутися до неї. Не вірив учений чоловік у всілякі забобони, але коли мордує хвороба, то і чортові радий душу продати, аби полегшало.

Ворожка подивилася на бліде обличчя Максима і скрутно похитала головою:

– Загубив ти себе, чоловіче. Єдиний, хто тебе порятує – твій зелений брат, дуб-велетень. Вставай досвітками і вмивайся щодня росою з його листя. Поки дубові – доти й тобі жити.

Та й поїхав Максим додому, до матері.

Хоч не йняв віри ворожці, але коли спробував раз-другий ороситись – таки покращало. Наче вдруге на світ народився.

– Заберу я цього дуба до себе у місто, – сказав Максим матері.

– Що ти, синку, – він же усохне, як тільки підрубаєш його коріння, – занепокоїлася мати.

Замислився Максим над своїм життям та долею.

– А я? – запитав себе. – Як існував увесь цей час без батьківщини? Правда твоя, ненько: людина, як дерево, без коріння не може жити!

Олександр Паламарчук

- Про який давній український звичай розповідається в тексті?
- Як склалося життя Максима?
- Які почуття до старенької неньки виникли в тебе?
- На твою думку, чому матір усе життя залишалася жити на рідній землі?

Скру́тно – дуже погано, важко.

- Яку пораду отримав Максим?
- Прочитай діалог між матір'ю й сином. Якого висновку дійшов герой?
- Випиши з тексту речення, яке містить головну думку.
- Чому слово *батьківщина* написано з маленької літери? В яких випадках воно пишеться з великої літери? Запиши два приклади, які ілюструють написання слова з великої і малої букви.

2

Дай відповіді на питання за текстом «Корінь життя» і виконай завдання.

- Хто став *зеленим братом новонародженого Максима*? Чому про дерево йдеться як про живу істоту?
- Яким виріс дубок? Чому його названо велетнем? Запиши кілька слів для його характеристики.
- До слів *роки, відмовився, мати, захворів* добери з тексту слова, близькі за значенням.

3

Перепиши речення.

У пошуках легкого хліба подався він, наче перекотиполе, у світи.

- Як ти розумієш вислови: *у пошуках легкого хліба, подався у світи*?
- Що ти знаєш про перекотиполе?
- Чому Максима порівняно з цією рослиною? Поміркуй, яких людей називають перекотиполем.

Перекоті́поле – степова чи пустельна рослина, яка після досягання плодів обламуються біля основи й перекочується на далекі відстані.

4

Поясни, як ти розумієш зміст слів *не йняв віри та висловлювання наче вдруге на світ народився*.

- До слів *вірування, мучить, умитися, втратив* добери з тексту слова, близькі за значенням.
- Які ще образні слова використав у притчі письменник?
- Зроби висновок, до якого стилю належить текст притчі «Корінь життя». Свої висновки аргументуй.
- Знайди звертання. Випиши їх.

5

Вислов власне ставлення до героїв і подій, описаних в тексті, склавши речення за таким початком:

1. Притча викликала у мене почуття
2. Максим спочатку
3. Старенька мати Максима
4. Я думаю, що
5. Притча вчить

Урок 12.

Повторення вивченого

1 Про що йдеться у вірші? Яка його мета?

Батьківщина

Ти – сіль моїх сліз,
ти – колір моєї крові,
Ти – слово єдине: без нього
не статися пісні живій.
І просто земля моя рідна,
з народження дана мені
В космічному просторі серця
і в груді, до болю тісній.
Це щастя – нести серед світу
наймення твоє, ніби стяг;

значний
значніший
найзначніший

На сонячних пагорбах – житом –
посіяти власне життя.

Світлана Жолоб

- Що означає Батьківщина для поетеси? Дай відповідь рядками вірша. Поясни, як ти їх розумієш.
- Визнач стиль тексту. Доведи, що не помиляєшся.
- Добери споріднені слова до слова *Батьківщина*. Запиши їх.
- Розкажи про свою Батьківщину – Республіку Молдова. Введи в розповідь елементи опису.

2 Повернися до тексту притчі «Корінь життя».

- Пригадай, якими бувають речення за метою висловлювання. Випиши з тексту розповідне, питальне й спонукальне речення.
- Випиши з тексту приклади речень, різних за емоційним забарвленням. Як вони називаються?

3 До якого типу належить текст?

У 80-х роках XIX століття в Кишиневі жив і працював видатний український письменник Іван Семенович Нечуй-Левицький. Тут він написав свої найзначніші твори, серед яких повісті «Кайдашева сім'я», «Микола Джеря», казка «Запорожці». Усі вони були написані українською мовою.

- Що нового ти дізнався / дізналася про життя І. С. Нечуя-Левицького?
- Який висновок ти можеш зробити про ставлення Івана Семеновича до рідної мови і до Батьківщини?
- Спиши текст. Поясни вживання великої літери.

- Чому не можна переносити виділене слово?
- Знайди в тексті подібні слова.

4

Знайди у тексті твердження, докази й висновок.

Праця – нелегка справа. Працюючи, людина створює потрібні й красиві речі. Праця робить людину зрілою, мужньою. Виробляй, розвивай свої здібності працею, творчістю.

Ніколи не залишай розпочатої справи, доводь її до кінця. Якщо ти звикнеш кидати почате і без кінця переходити від одного діла до іншого, ти станеш ледарем і неуком.

Василь Сухомлинський

- Перекажи текст своїми словами.

5

Склади текст-міркування і запиши його.

<i>Твердження</i>	Кожен може стати Справжньою Людиною.
<i>Докази</i>	Без знань...
<i>Висновок</i>	Справжньою Людиною може стати тільки той, хто наполегливо працює над собою.

6

Прочитай твердження.

У всіх народів світу існує повір'я, що той, хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом.

За Олексою Воропаєм

- * Виклади власні міркування щодо висловленої думки. Зроби висновок.

7

Перепиши крилатий вислів Василя Сухомлинського. Поясни, як ти його розумієш.

Без будь-кого з нас Батьківщина може обійтися, але будь-хто з нас без Батьківщини – ніщо.

- Спробуй скласти власний афоризм за цією темою.

Запитання і завдання для повторення

1. Що називається текстом?
2. Які ти знаєш типи текстів?
3. Чи відрізняються вони за будовою?
4. З яких частин складається текст-розповідь?
5. Яку будову має текст-опис?
6. А текст-міркування?
7. Яка мета тексту-розповіді, тексту-опису та тексту-міркування?
8. Як правильно дібрати заголовок до тексту?
9. Які стилі мовлення тобі відомі?
10. Назви головні ознаки кожного з них.
11. Від чого залежить вибір типу та стилю мовлення? Наведи приклади.
12. Пригадай, як правильно скласти план тексту.

ОСІНЬ ВИШИВАЄ ЗОЛОТІ КВІТКИ

СИНТАКСИС

Урок 13.

Основа речення. Зв'язок слів у реченні

1

Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Як вони допомогли авторові змалювати осінь?

Осінь

Веселий вересень у лісі
Повісив ліхтарі,
І сонце на злотистім списі
Гойдається вгорі.

Гаптує вечір жовтим шовком
Блакитні килими,
А чорний пень зробився вовком,
Повившись у дими.

Юрій Клен

- Який настрій – веселий чи сумний – переважає у вірші? З якою інтонацією ти його читав/читала? Розкрий зміст кожної строфи.
- Намалюй свої словесні картини осінньої пори.
- Продовж думку: *Я спостерігаю за природою восени і відчуваю...*
- Розглянь малюнок. Розкажи про осінь у 5-6 реченнях.
- Пригадай, що називається реченням.

2

Визнач тему вірша. Скільки в ньому речень?
У кожному реченні визнач головні члени.

Весело лягає
дорога до гаю.
Нам золотом осінь
дорогу встеляє.

Дорога весела
пливе повз оселі,
і осінь рум'яна
заходить у села.

Михайло Стельмах

- Перепиши другий стовпчик. Підкресли підмети однією рисою, присудки – двома.
- Прокоментуй написання виділених слів.

Пригадай! Підмет – головний член речення, який називає те, про кого або про що говориться в реченні. Присудок означає, що ми говоримо про підмет.

Підмет і присудок – головні члени речення. Вони є основою речення.

3 Зверни увагу на слова, за допомогою яких описано осінь.

Осінь мрійна,
Осінь мила,
Все багрянцем притрусила.
І сама

В барвистім листі
Ще й в калиновім намисті
Відійшла в ранкову пору
За високу темну гору.

В. Іванович

- Перепиши перше речення. Підкресли основу. На які питання відповідають підмет і присудок?

Пригадай! Підмет і присудок – рівноправні члени речення. Це означає, що питання можна ставити від підмета до присудка і навпаки.

Наприклад: Сяє сонце.

що?
що робить?

4 Працюємо в групах. Розіграйте діалог.

Інна влітає до кімнати:

- Тату, вгадай, що я тобі принесла!
- Де мені вгадати! – відповідаю.
- Починається на букву «о», – підказує донька.
- Може, обруч?
- Який ти нездогадливий: осінь!...

І кладе мені в долоню... великого лискучого каштана.

Євген Шморгун

- Гарну загадку задала Інна? А які речення за метою висловлювання та інтонацією вона використала?
- Зверніть увагу на розділові знаки в кінці речень. Прокоментуйте їх вживання.

5 Установи зв'язок між головними і другорядними членами (усно).

Надійшла золота осінь. Ліщина одягнула рудий кожух. Тендітна берізка вбралась у золоті шати. Тільки ялинка стоїть зелена.

- Пригадай, як поєднуються в реченні слова.

Тендітна берізка вбралась у золоті шати.

що зробила?
що?
яка?
які?
у що?

6 Склади самостійно два речення про осінь. Запиши їх.

- Установи зв'язок між членами речення.

Урок 14.

Поширення речень словами та словосполученнями

1

Підготуйся до виразного читання вірша Олени Пчілки.

Як швидко літо проминуло!
Прийшла осіння пора.
Немов на крилах полинуло
Кохане літечко з двора!..

Садок марніє потихеньку,
Пожовклі падають листки,
Вітрець не віє вже тепленько,
Жене понурії хмарки.

Посох горошок на городі,
Мачок вже цвіт давно згубив,
Високий соняшник на грядці
Журливо голову схилив.

- Який настрій переважає у вірші? З якою інтонацією ти його читав/читала?
- Зачитай слова, які допомогли поетесі образно змалювати осінній пейзаж.
- Як ти розумієш вирази: *на крилах полинуло*, *садок марніє*, *понурії хмарки*?
- Назви основи двох перших речень вірша.

Олена Пчілка
(Ольга Кóсач)
(1849–1930)

*українська
письменниця, поетеса,
мати Лесі Українки*

2

Визнач головні і другорядні члени речення. Усно установи між ними зв'язок.

Рано встало золоте сонечко. Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці.

За Михайлом Коцюбинським

- Випиши в одну колонку іменники із залежними від них словами, а в іншу – дієслова з залежними словами.

3

Доповни речення, даючи відповіді на питання.

які? *що?*
... дівчатка збирають ...

які? *до кого?*
... хлопчики гукають ...

які? *що?*
... селяни збирають ...
який?

які? *куди?*
... птахи відлітають ...

- Чи становлять ці речення текст? Чому? Доведи свою думку.

Другорядні члени речення, поєднуючись з головними і між собою, утворюють словосполучення.

4

Визнач тему та мету тексту.

Журавлі летять

Небо ще чисте, синє. Лише зрідка появляться хмари і пропливуть кудись. А в повітрі вже повіває осіння прохолода. У високості чути сумне курликання.

То журавлі прощаються з нашими ставками, озерами і летять за моря – у теплі краї.

А весною знову повернуться до нас.

- У виділених реченнях установи зв'язок між членами речення.
- Випиши словосполучення іменників з прикметниками. Постав питання від іменника до прикметника.
- За допомогою чого вони зв'язані між собою? Виділи закінчення.

Зразок. Небо (яке?) чисте.

Пояснюй так: У словосполученні *небо чисте* слова зв'язуються за допомогою закінчення *-е*.

5

Читаючи текст, думай, як треба змінити слова, що в дужках.

Чи буває літо восени? А коли буває!

Можуть іти (надокучливий) дощі, віяти (холодний) вітри і нараз – стає (тихий, теплий і сухий) погода.

– Це і є (золотий) деньки! – каже дідусь, – (красний) літо до осені в гості завітало.

Кра́сне –
тут: красиве.

За Василем Чухлібом

- Прокоментуй, які речення за метою висловлювання та інтонацією вжито в тексті.

6

Про що йдеться у вірші?

Кленові листки

Осінь, осінь... Лист жовтіє.
З неба часом дощик сіє.
Червонясте, золотисте
Опадає з кленів листя.
Діти ті листки збирають,
У книжки їх закладають.
Наче човники, рікою
Їх пускають за водою.
З них плетуть вінки барвисті –
Червонясті, золотисті.

Іванна Блажкевич

- Знайди словосполучення дієслів з іменниками. Постав питання від дієслова до іменника. З'ясуй, що слугує засобом зв'язку слів у словосполученні – закінчення чи закінчення з прийменником.

Зразок. Сіє (з чого?) *з неба*.

Відповідай так: У словосполученні *Сіє з неба* дієслово з іменником зв'язані закінченням *-а* та прийменником *з*.

7 Перепиши, вставляючи пропущені літери.

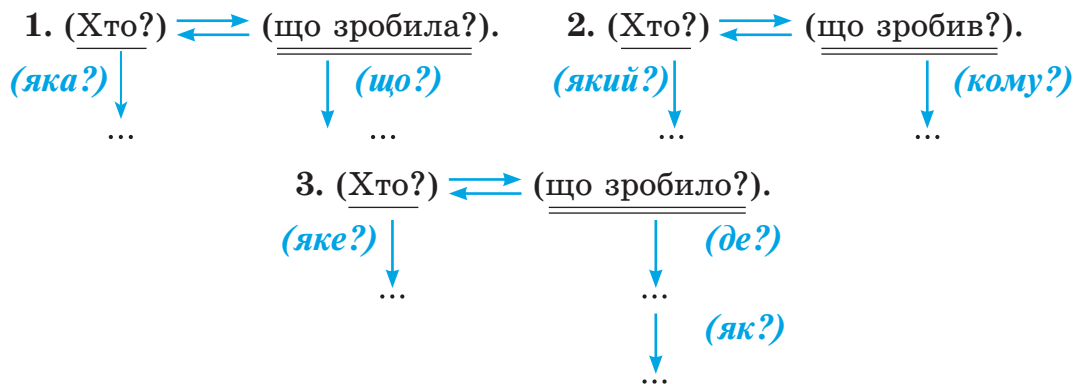
В...ликі хмари холодом нагусли.
 Ч...рвоне листя падає в гаю.
 Л...тять у вирій дуже дикі гуси,
 А я слонам пр...віт передаю.

Ліна Костенко

- Скільки речень у вірші? Яке з них складне? Доведи.
- Підкресли головні члени.
- Випиши з перших двох речень усі словосполучення. З'ясуй, як у них слова зв'язані між собою.

8 Склади речення за схемами.

9 Склади речення з розсипаних слів.

сховалося, за, Сьогодні, сонце, кучеряві, хмарки. дощу, У, стукотять, прозорі, віконце, краплинки.

- Запиши складені речення. Визнач основу. Назви спочатку словосполучення, в яких другорядні члени речення залежать від підмета, а потім – від присудка. Поясни, за допомогою чого зв'язуються у них слова.

10 Прочитай сполучення слів. Про що можна скласти текст?

Ще теплі дні, дозрів на полях, спілі ягоди, *світитися* на сонці, збирати врожай, обережно зрізати, складати у корзину, відчувати *радість*.

- Склади текст. Запиши його. Придумай заголовок.
- До виділених слів добери спільнокореневі.

Урок 15.

Головні і другорядні однорідні члени речення

1 Як ти гадаєш, що підкреслює авторська назва?

Журба

Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

Край берега, у затишку,
Прив'язані човни;
А три верби схилилися,
Мов журяться вони,

Під гаєм в'ється річенька,
Як скло, вона блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осиплеться їх листячко
І понесе вода ...

Леонід Глібов

- Яке враження справив на тебе вірш?
- Ще раз уважно прочитай поезію. Подумай, які слова, вжиті у переносному значенні, порівняння, слова-ознаки, допомогли авторові створити таку неповторну картину.
- Поміркуй, як по-іншому можна було б назвати вірш.
- Цей вірш став народною піснею. Заспівай її разом з батьками або друзями.

2 Порівняй, як Платон Воронько змальовує осінь. Які слова допомагають йому зобразити її як живу істоту?

Осінь

Осінь брала відра золоті,
Пшениці озимі поливала,
Потім сіла при людській путі

І зернята дітям роздавала,
Не прості зернята –
Золоті.

3 Запиши і проаналізуй речення.

На полях і в садах дозріли яблука, груші, айва, виноград.

- Підкресли основу речення. Скільки в ньому підметів? Які це підмети?
- Установи зв'язок між головними і другорядними членами речення.
- На які питання відповідають другорядні члени? Від якого слова залежать?
- Чи є вони однорідними? Доведи, що не помиляєшся.

Кілька членів речення, які відносяться до одного й того ж слова і відповідають на одне й те ж питання, називаються **однорідними членами речення**.

4

Повернися до тексту вірша «Журба» Леоніда Глібова.

- Перепиши першу строфу вірша. Знайди однорідні члени. З яким словом вони зв'язані?
- Зроби висновок, які члени речення можуть бути однорідними.

Однорідними можуть бути підмети, присудки, другорядні члени речення.

5

Знайди однорідні члени. Поміркуй, з якими словами вони зв'язані і на які питання відповідають.

Ціле літо дід Данило живе на пасіці в лісах. Там увесь рік пахне вощиною, медом і травами. Він має дуже гарні очі, лагідну посмішку і трохи скорботні уста... І такий він увесь чепурний, охайний.

За Михайлом Стельмахом

- Поясни вживання великої літери.

6

Постав питання до кожного абзацу.

Український борщ

Яринчина мама вміє варити український борщ. Вона каже:

– Хто їсть борщ, той буде здоровий.

І Яринка вірить мамі: борщ дуже добрий. Коли мама варить борщ, то кладе в горщик картопельку, шматочок яловичини або свинини, капусточку, квасольку, помідорчик, петрушку, кріп, лавровий лист, перчик. Засмажує сальцем із цибулею, а то й сметани вкине.

І поставить горщик до жару умлівати. Бо найсмачніший борщ із печі. Тоді витягне й насипе Яринці. А борщ пахне на всю хату. Яринка певна, що кожна українська мама повинна вміти варити український борщ. А дід Лук'ян каже:

– Борщ і каша – їжа наша.

За Дмитром Чередниченком

- Випиши речення з однорідними членами. Постав до однорідних членів питання. Визнач, з якими словами вони зв'язані.

7

Виділені слова заміни однорідними членами речення.

Ми вміємо варити різні *страви*. Щоб приготувати борщ, треба насамперед взяти *овочі*. А наша бабуса пече пиріжки з *начинкою*.

Слова для довідки: Я і мама/і тато; борщ, мамалига, каша, вареники; картопля, буряк, морква, перець, цибуля; м'ясо, горох, капуста, сир, картопля.

- Запиши змінені речення. Підкресли однорідні члени.

Урок 16.

Поєдную однорідні члени речення за допомогою інтонації та сполучників **і (й), та, а, але**

1

Прочитай уважно текст. Подумай, чому письменник називає осінні місяці місяцями клопотів.

Осінній клопіт

I

Осінні місяці – це місяці, коли більшість наших птахів стає мандрівниками. Вони летять у теплі краї – вирій. Летять вони без компаса, але ніколи не зіб'ються зі свого маршруту. Ці перельоти тривають уже тисячі років, і кожен птах мандрує своїм шляхом.

Голоду бояться пташки, тому й покидають нас. Багато з них спокійнісінько пережили б холодну зиму, та їм нема чого їсти. Зникають різні комахи, зелені стеблинки рослин. Сніг заносить смачне насіння. Чи звертав ти увагу на те, що пташки, які прилітають до нас першими, відлітають від нас останніми? *Зозуля, соловейко, іволга, а також ластівка зникають, ледве відчувши першу прохолоду осінніх ночей.*

А жайворонки, перепілки, зяблики, шпаки – усіх можна у нас ще зустріти й тоді, коли вже біла паморозь падає на луг.

Може, думаєте, що всі птахи обов'язково летять у теплі краї? Ні, не всі летять. Є й такі, що мандрують пішки, а інші пливуть. Ось живе в нас такий чудовий, невтомний пішохід. *Ви чули його крик, хоч насправді це його спів, улітку на луках, біля боліт і річок. Він «дере» свою пісню майже весь день, вечір і всю ніч.* Навіть дивуєшся – коли ж він відпочиває? Чи в нього й горлянка не болить? А зветься цей птах – величенький, завбільшки з перепілку, тільки на довгих ногах – деркач.

Деркач вирушає в свою далеку путь пішки. Лише коли зустрічає на шляху воду – тоді летить. Бо він бігає краще, ніж літає. Проте деркач часто зимує у далекій Африці – значить, і через море перелітає.

А деякі породи норців мандрують по воді. Пливуть собі, з річки в річку, до самого моря. *А там деякі з них зимують біля берегів та островів Каспійського моря, а частина перелітає аж в Африку.*

Навесні птахи радо повертаються назад, до землі своєї рідної.

Олександр Копиленко

- Чи всі птахи одночасно відлітають у вирій?
- Розкажи, чим характерний відліт кожного з птахів.
- У виділених реченнях знайди однорідні члени. Як вони з'єднані?
- Зроби висновок, як можуть з'єднуватися однорідні члени речення.

Зверни увагу! Однорідні члени речення можуть з'єднуватися сполучниками **і (й), та, а, але**.

2

Знайди однорідні члени речення. Поясни, як поєднуються вони між собою.

Хочете погостувати своїх близьких та друзів незвичайним чаєм? Запашним, корисним, вітамінним. Тоді звертайтеся не до крамниці, а до «зеленої комори». Можете додати в чай листя яблуні, вишні, чорної смородини. Дуже смачний напій виходить із ожини, малини і пелюсток троянди. А ще можна змішати чай з травами – м'ятою, звіробоем та чебрецем. Звичайно, збирати трави – праця нелегка, але дуже потрібна.

3

Добери заголовок до тексту.

Ще недавно кущ горобини зеленів різьбленим листям. Із-поміж нього зоріли кетяги червоних ягід. За якийсь день-другий спалене нічними й ранковими заморозками листя геть облетіло. На гіллі яскраво спалахнули кетяги.

Зоріли –
тут: сяяли,
світилися.

- Визнач тип прочитаного тексту.
- Спиши. У кожному реченні визнач головні члени. Якими частинами мови вони виражені?
- Знайди й підкресли однорідні члени. На яке питання вони відповідають? Як з'єднані між собою в реченні?

- Добери якомога більше спільнокоренових слів до слова *заморозки*.
- Які слова заховалися всередині слів: *облетіло, барвистими, світилися*?

4

Відгадай загадку.

Не ходжу я, а стрибаю,
бо нерівні ноги маю.
Я страшенний боягуз –
всіх на світі я боюсь.

- Знайди однорідні члени. Яким сполучником вони з'єднані?

Запам'ятай! Між двома однорідними членами перед сполучниками *а, але* завжди ставиться *кома*.

5

Спиши, поясни вживання розділових знаків.

– Що ти, донечко, шепочеш?
І чому це ти не спиш?
– Я, матусю, спати хочу,
але треба вивчить вірш.

6

Порівняй речення.

- У кожному реченні знайди однорідні члени і сполучники.
- Поміркуй! У якому реченні сполучник *та* має значення *і*, а в якому – *але*?

Висне небо синє, синє, та не те. Світить, та не гріє сонце золоте.

Яків Щоголів

Зверни увагу! Сполучник **та** може вживатися у двох значеннях — у значенні **і** й **але**.

7

Прочитай початок народного віршика.

Пішла киця по водицю
Та й упала у криницю.

- Проаналізуй, у якому значенні вжито сполучник *та*.

8

Прочитай початок тексту. Придумай продовження. Намагайся вводити в речення однорідні члени.

Сьогодні видався погожий деньок. Ми пішли в ліс по гриби. Раптом ...

- Запиши складений тобою текст (5-6 речень). Підкресли однорідні члени.
- У перших трьох реченнях установи зв'язок між членами речення. Назви у них словосполучення і з'ясуй засоби зв'язку слів.

Урок 17.

Інтонація перелічування та протиставлення. Розділові знаки

1

Прочитай уважно другу частину тексту, і ти дізнаєшся чимало нового.

Осіnnий клопіт

II

Цілком спокійно почуває себе восени кажан, тобто летюча миша. Ось у дуплі старої осики його знайшов.

Він висить вниз головою і безтурботно спить. Так і висітиме до самої весни, аж доки в повітрі не з'явиться стільки нічних комах, щоб було йому чим годуватись. Дуже міцно спатиме й шкідник ховрах.

Уже позаривались у мул на дні річок і боліт жаби. Там вони й лежатимуть усю зиму. А коли болото промерзне наскрізь — в крижинку обернеться й жаба. Але їй нічого. Одного разу взимку рибалки витягли з дна великого ставка зелену сонну окату жабу. Мороз стояв лютий, жаба швидко промерзла і стала мов грудочка. Штурхнули її ногою, в неї і одломилася лапка. Я приніс жабу в хату, поклав у воду, і поволі жаба очуняла, ожила. Та лишилася без лапки.

Безтурботно — зовсім спокійно.

Мул — розтерта земля, що відкладається на дні рік, озер, ставків, морів.

Затаїлись — припинили.

У воді й рак знайшов собі затишну нору і зручно влаштувався там на зиму. Часто у нас говорять: «Я тобі покажу, де раки зимують!» Подумаєш, лякають! Там, де й риба. Тільки риба на дно опускається і там лежить цілими табунами, а рак у норі. Йому ще краще, бо не потрапить у невід, коли зимою ловитимуть рибу.

Вже послули вужі, гадюки та ящірки. Метелики, жучки, павучки позалазили в різні щілинки, під кору дерев і там затаїлись і спатимуть до весни, якщо їх не видовбає звідти дятел або прудка, непосидюча синичка.

Олександр Копиленко

- Що нового ти дізнався / дізналася про комах, жаб та раків?
- Що ти знаєш про те, як готуються до зими інші тварини? Розкажи.
- У реченнях останнього абзацу знайди однорідні члени. Як вони з'єднуються? З якою інтонацією вимовляються? Якими розділовими знаками виділяються на письмі?

Якщо однорідні члени речення з'єднуються тільки за допомогою інтонації або сполучниками **і** (**й**), **та** (в значенні **і**), то **вони вимовляються з перелічувальною інтонацією**.

2

Прочитай речення вголос. Знайди в них однорідні члени.

Сиві, каламутні хмари заслали олив'яним килимом усе небо... Буйний дощ горохом торохтить по шибках. Північний, хижий, сердитий вітер лютує, виє, неначе голодний вовк. Надворі темно, мокро, холодно, сумно...

За Олександром Кониським

- Спиши. Підкресли однорідні члени.
- З якими словами зв'язані однорідні члени речення? На які питання відповідають?
- З якою інтонацією вимовляються? Якими розділовими знаками виділяються на письмі?

Зверни увагу! Однорідні члени речення вимовляються з перелічувальною інтонацією. На письмі між ними ставиться кома.

3

Доповни речення однорідними членами. Запиши. Прочитай, правильно інтонуючи. Поясни вживання коми.

Відлетіли² в теплі краї ластівки, ..., ..., Осінь позолотила³ листя берізок, ..., Жовті, ..., ... листочки кружляють³ у повітрі.

- Який префікс треба додати до слова *летіли*, щоб птахи повернулися навесні на Батьківщину?

4

Поміркуй, чому в тексті траву названо її величністю Роспиною?

Населення нашої землі з прадавніх часів використовувало різні рослини при недугах. Здається, що нема такого зела, такого дерева, плоду, кореневища, які б не вживали наші предки.

Здавна в народі шанували подорожник, любисток, ромашку, полин, ожину, малину, горобину, звіробій, пижму, спориш... Усього й не перелічити.

Отож, знай і ти, друже, що біля нас росте не просто трава, а її величність Рослина. З нею здавна дружить людина.

Подружись і ти!

З календаря

- Визнач тип тексту. Поділи його на частини.
- Знайди речення з однорідними членами. На які питання вони відповідають? Як виділяються на письмі?
- Перекажи текст, правильно інтонуючи однорідні члени речення.

5 Відгадай загадку.

Навесні я тебе радую, влітку прохолоджую, восени годую, а взимку грію. (е, д, р, е, о, в)

- Спиши, підкресли однорідні члени. З'ясуй, як вони з'єднуються між собою, з якою інтонацією вимовляються.
- Пригадай ще одну загадку з однорідними членами речення. Запиши її. Однорідні члени підкресли.

восени
взимку
навесні
влітку

Запам'ятай! Якщо однорідні члени речення з'єднані одиничним сполучником *і* (*й*), то між ними кома не ставиться. Наприклад: *Шипшина і глід – лікарські рослини.*

Якщо сполучники *і* (*й*) повторюються, то однорідні члени речення розділяються комою. Наприклад: *І спориш, і лопух, і кульбаба, і деревій приносять людині користь.*

6 Спиши, поясни вживання розділових знаків.

Ми садили ліс у полі – І осику, і ліщину,
І дубочки, і тополі, І червону горобину.

Михайло Стельмах

- Визнач головні і другорядні члени речення. Які з них однорідні?

7 Яких домашніх тварин ти знаєш? Яку користь вони приносять?

Однією з перших одомашнених тварин була корова. З давніх-давен її називають в народі годувальницею. Адже вона дає молоко. А молоко – це масло і вершки, сметана і сир.

- Знайди у тексті речення з однорідними членами. Зверни увагу, як вони з'єднані між собою.

Якщо однорідні члени речення з'єднуються сполучниками *і* (*й*) парно, то кома ставиться між парами однорідних членів. Наприклад: *Калина і горобина, акація і бузина, терен і глід – справжні лікарі.*

8

Спиши. Знайди і підкресли однорідні члени. Якими сполучниками вони з'єднані?

Ожили діброви й луки, ліси та чагарники, поля і сади.

- Поясни вживання розділових знаків.

Урок 18.

Складне речення

1

Прочитай виразно вірш Івана Франка. Яка картина постає в твоїй уяві?

Дрімають села. Ясно ще
Осіннє сонце сяє,
Та холодом осіннім вже
В повітрі потягає.

Темно-зеленії садки
Дрімають вже без плоду,
І тихо гріються хатки,
І верби гнуться в воду.

- Проаналізуй, у якому значенні вжито сполучник *та*.

Зверни увагу! Складне речення об'єднує два чи більше простих речень в одне.

- Знайди у вірші складне речення. Із скількох простих речень воно складається? Як ти це визначив?

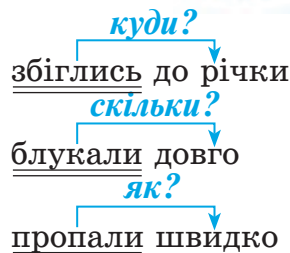
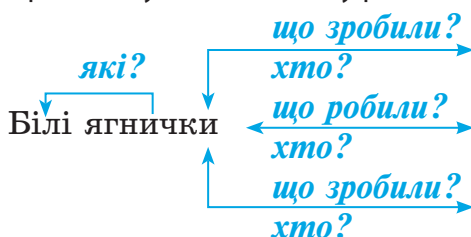
2

Відгадай загадку.

Білі ягнички довго блукали,
збіглись до річки, швидко пропали.

- Проаналізуй зв'язок слів у реченні.

Зверни увагу! Однорідні члени можуть мати при собі залежні слова.

3

Прочитай веселий віршик Євгена Гуцала.

Горщик

В мами є *великий* горщик,
Мама в ньому варить борщик.
І такий *смачний* той борщик,
Що ми ладні з'їсти горщик.

- Скільки речень у вірші? Які вони – прості чи складні? Чому ти так вважаєш?
- Добери однорідні члени речення до виділених слів.
Зразок. Горщик (*який?*) великий, глиняний,

4

Спиши прислів'я та приказки про осінь. Розстав розділові знаки.

Серпень варить вересень до столу подає. Осінь збирає а весна з'їдає. Як листя жовтіє то поле смутніє. Весна красна але голодна; осінь дощова але ситна.

- Поясни, як ти розумієш зміст прислів'їв і приказок.
- У кожному реченні підкресли граматичну основу.

5

Розкажи про свої спостереження за природою восени. Продовж текст за наведеним початком (3-4 речення).

Осінь – чудова пора року. Діти йдуть до школи, птахи відлітають у теплі краї, вся природа змінюється.

- Подумай, яке з двох речень є складним. Доведи свою думку.

Урок 19.

Повторення вивченого

1

Прочитай виразно вірш.

Смачна корзина

Кролик сплів нову корзину
З соковитої лозини,
З золотої шелюги,
З молодії сісняги.
– Ось куплю я капустину,
Покладу в нову корзину,
Понесу мерщій до хати,
Буду діток годувати –
Дітки з'їли капустину,
Швидко схрумкали корзину,
Кажуть:
– Тату, принеси
Ще корзину із лози.
Хай в корзині буде пусто,
Ми з'їмо і без капусти.

Платон Воронько

- Спиши перші два речення. Знайди однорідні члени речення з залежними словами.

Шелю́га – червоний верболі́з.

2

Спиши. У першому й останньому реченнях визнач головні і другорядні члени.

Вкривається багрянцем клен. Він стоїть на узліссі замріяний, ніби сумує, що надійшов жовтень. Часом клен тихо зронить свій вирізьблений лист.

3

Добери до тексту заголовок.

Ми слухали концерт удвох – Вечір і я. *Цвіркуни грали останні мелодії² літа. Місяць² присів до нас на сходах веранди.*

Ми слухали концерт уже втрьох. Листочки співали молитву. Дерева співали молитву. Останні¹ молитви літа, що пахло запахом золотих квітів.

Олександра Копач

- Знайди слова, вжиті в переносному значенні.
- Спиши виділені речення. Підкресли в них основу.

4

Поясни, як з'єднані між собою однорідні члени речення.

Дерева й трави по-різному розсівають своє насіння. Жолуді сойки та миші розносять³. Насіння сосни й ялини, ніби вертольотики, за вітром розлітається. Вітер розносить насінини-парашутики кульбаби, іван-чаю. Лопух і череда своїми колючками за звірині шубки вчепитись намагаються.

За Олександром Морозовим

- Поясни правопис виділених слів.
- Визнач головні і другорядні члени в першому реченні.
- * Які ще слова тексту мають такий самий префікс, як у слова *розносять*?
- Добери власні приклади з цим префіксом (4-5 слів). Запиши їх, познач префікс.

5

Перепиши уривок із оповідання Василя Скуратівського, вставляючи пропущені букви.

Довгими журавлиним... ключами літо вже одл...тіло у вирій. Рожево-щок... осінь, як справжня госп...диня, почала наводити лад: позолотила гаї¹ й д...брови, запросила в гості ранков... прохолоду з густими туманами. Саме на цю пору припадає «м...лоде» бабин... літо. Довкола пл...ве безліч сріблястих павутинок. Їхні тендітні ниті немовби нагадують – м...луйтесь останнім справжнім літечком. Мине тиждень-другий, і осінь перебере свої законн...і повноваження.

- Встанови зв'язок між словами останнього речення. Яке це речення – просте чи складне? Доведи.
- Випиши слова, в яких одна буква позначає два звуки.
- Назви слова з подовженими м'якими приголосними. Як позначається подовження на письмі?

6

Доповни речення однорідними членами. Не забувай між ними ставити кому.

Яких тільки фарб не має осінь: золоту, ..., ..., Розфарбувала ліси, ..., Та й про господарство не забуває. На городах у неї поспіли гарбузи, ...,

Лісовим звірятам – білочці, ... , ... – нагадала, щоб припасли їжі на зиму. А ..., ..., ... побажала міцного сну на всі холодні місяці.

- Чи становлять ці речення текст? Доведи. Добери до нього заголовок.
- * Спробуй продовжити текст. Вводь до речень однорідні члени речення.

7

Склади речення за схемами.

1. (який?) _____ , (який?) _____ і (який?) _____ _____ (де?).
2. _____ та _____ (коли?) _____ (куди?) _____ , а (коли?) _____ (куди?) _____ .
3. _____ , _____ і _____ _____ (що?) _____
↓
(яку?).

Урок 20.

Систематизація та узагальнення вивченого

1

Визнач тему і мету тексту.

Вербá – один із символів України. Скажеш тільки одне слово – Україна – і в уяві постає тополя, хрущі над вишнями, калина в лузі, верба край дороги.

Раніше вербами обсаджували дороги й городи, ставки й береги, левади та греблі...

Окрім краси верба нам дає багато користі. *Верба фільтрує і дезинфікує воду.* Вербова деревина здавна використовується для виготовлення національних музичних інструментів: кобзи, бандури. З неї виготовляють меблі, човни, дерев'яні ложки.

Верба – дерево цілюще. З її кори, смоли, гілок виготовляють ліки...

Володимир Щербина

- Чому верба є символом України?
- А які символи Молдови ти знаєш?
- Спиши виділене речення, підкресли граматичну основу.
- Знайди речення з однорідними членами. Поясни вживання розділових знаків.

2

Установи межі речень. Поясни вживання розділових знаків.

Чи знаєш ти, що калину здавна вважають символом українського народу не дарма кажуть, що без верби і калини нема України.

Калина – це пишній і невисокий кущ із приходом весни він радує людське око ніжним яскраво-білим цвітом згодом квіточки починають набухати й перетворюватися на зелені кетяги пройде зовсім трохи часу і ними будуть ласувати і люди, і птахи.

- До якого типу належить текст?
- Добери до тексту заголовок.

3

Проаналізуй, якими засобами з'єднані однорідні члени речення та частини складного речення.

Справжніми лісовими *ласоцями* є березовий сік горіхи *ліщини* різноманітні ягоди. В липні досягають суниця малина ожина *чорниця черемха*. В серпні відходить суниця, але з'являються брусниця глід горобина кизил шипшина. У вересні-жовтні-листопаді збирають брусницю калину обліпиху горобину шипшину глід терен.

- Перепиши, вставляючи, де потрібно, коми.
- Який спільний звук є у виділених словах?

4

Спиши, розставляючи, де потрібно, розділові знаки.

А серце жде чогось болить
Болить і плаче і не спить.

Тарас Шевченко

- Поясни написання слів з м'яким знаком.
- Склади два речення з однорідними членами. Запиши їх.

5

Які обереги ти знаєш?

Своєрідним жіночим оберегом в Україні завжди був віночок. *Вплітались до вінка ружа і деревій безсмертник і любисток волошка і ромашка незабудка і цвіт калини.*

До дівочого вінка в'яжуть кольорові стрічки. Кожен колір стрічки є символом.

Першою в'яжуть світло-коричневу стрічку – символ землі-матінки. Зліва і справа від неї – дві жовті – символи сонця. За ними йдуть з різних боків зелена світла і темна. *Це символи живої природи краси і юності.* За ними в'яжуть синю і голубу – символи неба і води, що дають силу і здоров'я.

- Випиши з тексту виділені речення, розставляючи розділові знаки при однорідних членах речення.
- У виділеному реченні з другого абзацу встанови зв'язок між словами.
- Поясни написання слів: *в'яжуть, кольорові, (в) Україні, здоров'я.*

6

Склади речення за схемами:

1. — , — , — — — — —
2. ... — і ... — — — — —
3. ... — — — — — , ... — — — — — .

Запитання і завдання для повторення

1. Що називається реченням?
2. Які бувають речення за метою висловлювання та інтонацією?
3. Що є основою речення?
4. Які члени речення називаються однорідними?

УКРАЇНО, ЗЕМЛЕ СЛАВНА!

ІМЕННИК

Урок 21.

Повторення вивченого про іменник

1 Про що йдеться у вірші Миколи Чернявського?

Рідний край

У всіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай.
Рідніша їм своя пустиня,
Аніж земний в пустині рай.
Їм красить все їх рідний край.
Нема без кореня рослини,
А нас, людей, – без батьківщини.

Святи́ня –
найбільша
цінність.

- Прочитай перші букви кожного рядка згори вниз. Яке слово вийшло? У яких рядках вірша висловлено головну думку?

Зверни увагу! Вірш, у якому з перших букв кожного рядка можна утворити слово, називають **акровіршем**.

- Як по-іншому можна назвати вірш?
- Добери до слова *батьківщина* слово, близьке за значенням.

2 Розглянь малюнки. Що і кого зображено на них?

- Слова якої частини мови допоможуть тобі назвати зображені предмети?
- Які іменники ти вживаєш, щоб розповісти про зображене?
- Які з них відповідають на питання **хто?**, а які – на питання **що?**

Пригадай! Що таке іменник? Що він означає?
На які питання відповідає? Наведи приклади.

Іменник — це частина мови, що означає назву предмета і відповідає на питання **хто?** або **що?**

Іменники є назвами істот і неістот: **українець** (*хто?*), **Дніпро** (*що?*), **земля** (*що?*).

Іменники бувають **загальними** (село, батько) і **власними** (Марамонівка, Дністер).

3

Прочитай. Визнач тип тексту. Доведи свою думку.

Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою. В народі немає скарбу більшого, як його мова... Слова — це крила ластівки, вона їх не почуває, але без них не може злетіти. Тож маємо зробити все для того, щоб не згорнулися крила, щоб не обірвалася золота нитка, яка веде з давнини в наші дні.

Юрій Мушкетик

- Які міркування висловлені в тексті?
- З чим порівнює мову письменник? Чому?
- Знайди іменники. Наведи з тексту приклади вживання іменників у прямому й переносному значенні.

4

Визнач, до якої частини мови належать слова. Доведи свою думку.

Хата, річка, Василь, Львів, щастя, надія, Надія, гілля, Рекс, кошеня, Реут, Бельці, вулиця, учень, Рибниця, завод, Марія Степанівна Гуцуляк, Штефан, вугілля, Ауріка, Глодяни, Данул.

- Постав питання до кожного іменника. Загальною чи власною назвою він є?
- Розподіли і запиши іменники в два стовпчики.

Назви істот	Назви неістот
Василь,	Хата,

5

Чи доводилося тобі бачити фортеці? Розкажи.

Замки України

Наші предки будували замки, щоб захищати рідну землю від нападників. На горі вони споруджували міцні будівлі, оточували їх високою кам'яною стіною. На стінах

Кам'янець-Подільська фортеця (замок)

були сторожові башти. У стінах були бійниці, через які люди відбивали напади чужоземців.

Добре відомі замки в Луцьку, Хотині, Кам'янець-Подільському, Хусті, Острозі. Були замки в Києві, Львові. У замках, які збереглися, тепер музеї. Замки треба берегти. Це наша історія.

За Дмитром Чередниченком

- Склади і запиши чотири питання до тексту.
- Випиши 5 загальних і 5 власних назв. Зроби висновок, як пишуться власні іменники.

6

На підставі прочитаного розкажи, де і як жили запорожці.

Козацьке житло

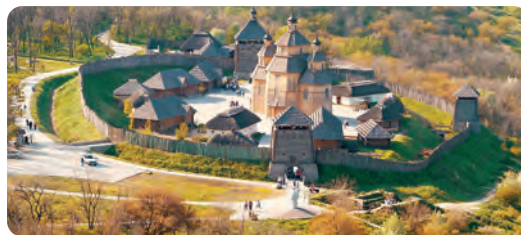
Січ – ото в запорожців фортеця. Біля неї були окопи, вали, а в середині була дзвіниця. А жили запорожці скрізь по степах у землянках і куренях.

Землянка – невелике козацьке житло. Тут обов'язково ставиться піч, щоб хліб пекти, кабиця, щоб варити страву. Кабиця – це обкладена каменем яма для вогнища. Димарів тоді не було. Взимку як розпалить козак камінь, так він аж горить – уже холодно не буде.

У землянках висіла зброя. На покуті стояли образи. Під стінами – лавки, ослінчики, щоб було де сідати.

За Нілою Волошиною,
Олександром Бандурою

- З'ясуй, з якими словами зв'язані іменники у виділених реченнях.
- Якими членами речення вони є?

Запорізька Січ-Хортиця

7

**Долучаємося до проєкту! Поділіться на групи, розподіліть завдання і проведіть дослідження за темою: «Фортеці Молдови». Підготовлений проєкт захистіть у класі.*

Урок 22.

Що означає іменник?

1

Прочитай слова. Постав до них питання. Визнач, до якої частини мови вони належать.

Дорога, овочі, мати, виноград, óлень, абрикос, людина.

2

Запиши слова у два стовпчики.

ХТО?

ЩО?

- Склади слово з перших букв записаних слів.
- Яку країну воно називає?
- Розкажи, чим для тебе є Молдова.

3

Розглянь світлини. Чи знаєш ти, люди яких національностей мешкають у Молдові? Що ти про них можеш розповісти?

- Хто ти за національністю? Розкажи про свій народ.

4

Прочитай вірш Юрія Шкрумеляка.

Ми всі діти українські

Ми всі діти українські,
український **славний** рід.
Дбаймо, щоб про нас, маленьких,
добра **слава** йшла у світ.

Будьмо пильні у науці,
будьмо чемні у ділах,
будьмо смілі та відважні
і не думаймо про страх!

Свої здібності і сили
розвиваймо раз у раз,
щоб народу була втіха
і щоб користь була з нас.

Все, що рідне, хай нам буде
найдорожче і святе,
рідна віра, рідна мова,
рідний край наш над усе!

- Якими мають бути маленькі українці Молдови, щоб народу була втіха?
- Яку користь ти можеш принести своїй Батьківщині?

Втіха – почуття радості, задоволення.
Пильні – старанні.

5

Випиши з вірша виділені слова.

- Постав до кожного з них питання. Визнач, якою частиною мови вони є. Аргументуй свою думку.
- Допиши спільнокореневе дієслово.

Іменники називають **конкретні** предмети (*стіл, дерево, хлопчик, риба*). Абстрактні іменники називають поняття, явища чи властивості, які не сприймаються органами чуття (*радість, щастя*).

Зверни увагу! Іменники можуть мати значення **ознаки** чи **дії**, але при цьому відповідати на питання **що?** Наприклад: *малеча, розвиток, зелень*.

6

Перечитай першу строфу вірша Юрія Шкрумелюка. Назви іменники з конкретним і абстрактним значенням.

7

Утвори іменники від прикметників і запиши їх.

Хоробрий, чемний, сміливий, відважний, святий.

- Зроби висновок, яке значення мають утворені іменники.
- З двома іменниками склади речення.
- Розбери його за членами речення.

8

Постав питання до кожного слова. Визнач, якою частиною мови вони є. Аргументуй свою думку.

Світитися, читання, біг, синій, світло, радіти, читати, веселитися, хоробрий, віра, синіти, бігати, радість, світлий, хоробрість, сяє, синь, радісний, сяйво, весілля, темінь, веселий, вірити, темний, вірний.

- Розподіли слова в три колонки і запиши за зразком.

<i>Іменник (що?)</i>	<i>Прикметник (який?)</i>	<i>Дієслово (що робити?)</i>
світло	світлий	світитися

Урок 23.

Змінювання іменників за числами

1

Розглянь обкладинку художника Миколи Стороженка до повісті «Кармелюк». Чи відоме тобі це прізвище?

2

Прочитай речення, вставляючи пропущені літери, і ти дізнаєшся, хто такий Кармелюк.

Устим Карм...л...к – українс...кий національн...й г...рой, який боровся проти неспр...ведливості, д...помагав бідним.

3

Ще більше ти довідаєшся про народного м'єсника, коли прочитаєш уривки з казки-повісті Марка Вовчка «Кармелюк».

Кармелюк (Уривки)

I

...Колись було одне село в Україні. Невеличке було: усього хаток із двадцять, і небагаті люди жили там.

У одній хатці, що вкрай стояла, к полю, жила вдова, а в неї був син, дитина єдина; і звали того сина Іван, а на прозвання Кармель. Смільчака

такого, такого красеня, такого розумника, як цей хлопчик удався, шукати по цілім широкім і великім світі. Найглибші річкові пороги перепливати, у самісінькі пущі лісові забиратись, на височенні дерева влізати, у самі пропасні яри спускатись, то йому було все одно, що вам або нам водиці іспити. Тож куди його послати, то найде дорогу, за що візьметься, усьому кінець доведе. А вже як **товариш** попросить об чім, то він, здається, з-під землі дістане, а не одмовить. А коли бідолаха який убогий йому вклониться, то він, здається, головонькою своєю наляже, а вже вдовольнить. Голод, холод, усяку біду і напасть він готовий прийняти для іншого.

Що більш виростав той хлопчик, то він кращав та луччав. Тільки разом скоїлось лихо, біда прийшла до молодого Кармеля: що ні день, що ні година Кармель усе смутніш та смутніш, а що за смуток такий, за ким і за чим – ніхто того не знає.

Мати стала питати його:

– Чому ти такий в мене зробивсь? За чим сумуєш? Що бракує тобі?

Тоді і каже Кармель матері:

– Скрізь, – каже, – скрізь, де я не піду, де не поїду, скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих. От що мою душу розриває! От що моє серце розшарпує!.. Я не зношу людського лиха й убожества! Я мушу тому запобігти!

II

Коли хутко разом зник Кармель з дому, з села. Нема його день, нема другий, третій, нема його цілий тиждень. Зник, як вода змила, нікому не кажучи нічого.

Одного разу – було свято тоді й погода – сиділа стара Кармелиха коло своєї хати на призьбі, дивилася у поле на шлях, а невістка сиділа поруч з дочкою на руках. Підійшов до них сусід, привітався й каже:

«А чи чули ви, що коло Чорного гаю розбої? От, – розказує, – крамарів розбили, панів розбили. Тільки що тут диво...»

– Яке диво? – спитала молода Кармелиха.

– А таке диво, – говорить сусіда і сідає на призьбі коло неї, – Таке диво, що нікого там не ріжуть, ані забивають, тільки обберуть та й пустять на волю, коли ти багач; а забачать – ти вбогий, бідний чоловік, так іди собі цілий, як був, – і пучкою до тебе не доторкнуться. От, кажуть, їхав один бідолаха, стрівсь із ними, молодцями, та й засміявся.

«Не боюсь я вас, – каже, – пани мої молодці! Голому розбій не страшний, і життя не дуже йому дороге. Коли забить, то бийте, а ні, то пускайте – мені нема часу стоять, треба їхать – хазяїн дожидає, буде лаяти!» Тоді, кажуть, виявивсь старший, їх отаман, і кинув йому

Марко Вовчók
(Марія Вілінська)
(1833–1907)

*українська
письменниця,
перекладачка,
видавниця*

Капшóк – гаманець
у формі торбинки,
що затягується шнурочком.

капшук грошей, і промовив: «Їдь собі, друже». І сам, й усі його молодці зникли у пущі. А той бідолаха зовсім сторопів від такого доброго дива.

- Коли відбувалися події, описані в уривку?
- Хто головний герой повісті?
- Прочитай, які думки непокоїли Кармелюка.
- Куди зник Іван?
- Про які дива стали говорити люди після його зникнення?
- Добери заголовок до однієї з частин (за бажанням). Що він відбиває – тему чи головну думку?

Пригадай! Якого роду бувають іменники? Як вони змінюються?

В українській мові іменники мають рід: **чоловічий** (бубон), **жіночий** (кобза), **середній** (село).

Іменники **змінюються за питаннями**: (**що?**) бандура, (**чого?**) бандури, (**чому?**) бандурі і за **числами** (**однина, множина**): козак — козаки, інструмент — інструменти.

4

Прочитай виділені в тексті слова. Випиши їх. Якою частиною мови вони є? Визнач їх рід і число.

- Утвори від них форму множини і запиши.

5

Спиши текст, вставивши пропущені букви.

Рідний край! Б...змежні степи, з...лені ліси й ш...рокі поля, високі і блакитні н...беса. Хіба є що на світі краще за це довкіл...я? Хіба є що на світі доро...че за Бат...ківщину?

- Підкресли іменники, вжиті у формі множини.
- Постав їх у формі однини й запиши. Познач над кожним його рід.

Урок 24.

Змінювання іменників за відмінками

1

Прочитай III–V частини повісті Марка Вовчка «Кармелюк».

III

Коли оце у Кармелевім селі пройшла чутка, що це їх Кармель отаманує в Чорному лісі, – пройшла чутка і зрушила старого й молодого, доброго й лихого.

Дійшла вістка до Кармелевої матері старої і до його молодої дружини. Стара мати говорить, слізьми слова свої приливаючи, до невістки: «От люди лихі! От недобрі, Марусечко! От поговір який на мого Кармеля.

Не йму я віри цьому! А як віри пійму, то вмру! А ти ж, Марусе? Що ж ти?»

– Я житиму й кохатиму, – говорить Маруся; а малесенька дочка стояла тут та слухала і собі теж бубонить: «І я з мамою! І я з мамою!»

І знов пішли дні за днями й часи за часами, і щодня, щогодини багаті та вельможні люди гірш та гірш лякалися й тривожилися. І порішили вони чи так, чи інак, не жалуючи нічого, зловити отамана, і вирядили шукачів та слідців, і обіцяли велику їм плату й нагороду: «Аби ви нам того отамана взяли».

IV

Одної темної ночі, як усі спали, з'явився Кармель, задиханий, зморений, потомлений, ледве зміг слова промовляти:

– Гонять мене, як хижого звіра, Марусе, – промовив Кармель.

– Вже три дні й чотири ночі тікаю, не зупиняючись..., товаришів розпустив...

Раптом щось стукнуло й грюкнуло десь, говірка голосна почулася, і близенько коло них у садку голоси й люди з усіх боків.

– Держи! Лови! Маємо! Держимо! – рознеслося вночі. – Схопили Кармеля.

І привезли його у велике місто в кайданах, і зачинили у кам'яну темну темницю.

V

Скоро почулося скрізь, що знов Кармелюк отаманує, визволивсь, повернувся.

Вбогі люди ніби здоровіші зробилися на виду, й не один попадався тоді бідняк, який одежиною драний, так постаттю багатий. А багаті знов заметушилися, знов перелякалися – хочуть вони Кармелюка знов схопити, та міцніш зачинити, та дальш заслати.

І почали знов гасати за Кармелем шукачі, почали знов слідці Кармеля висліджувати. Та багато ж і роботи їм було, бо товариства зібралось у Кармелюка тепер незрівнянно більш, майже по всіх гаях великих і ярах глибоких, по різних повітах.

- Яка чутка пройшла у Кармелевім селі?
- Поясни значення слів *отаманує в Чорному лісі*, гонять, як хижого звіра.
- Яким ти уявляєш отамана народних месників Кармелюка? Розкажи.
- Придумай заголовки до прочитаних частин.
- Перекажи одну з них (за вибором) близько до тексту.

Головонькою налягти – загинути.

На вид – на вигляд.

2

Розглянь малюнок Миколи Стороженка.

Якому уривку з повісті він відповідає?
Знайди його в тексті і зачитай.

3

Уважно прочитайте таблицю відмінювання іменників. Пригадайте повну та скорочену назву відмінка.

Назва відмінка	Скорочена назва відмінка	Питання, на яке відповідає відмінок	Відмінювання іменника	
			Однина	Множина
Називний	Н.	<i>Хто? Що?</i>	брат	браті́
Родовий	Р.	<i>кого? чого?</i>	брата	братів
Давальний	Д.	<i>кому? чому?</i>	брату, братові	братам
Знахідний	З.	<i>кого? що?</i>	брата	братів
Орудний	О.	<i>ким? чим?</i>	братом	братáми
Місцевий	М.	<i>на кому? на чому?</i>	(на) браті (на) братові	на братах
Кличний	К.	—	брате	браті́

- Зробіть висновок, скільки відмінків має іменник.

Іменники мають шість відмінків: **називний** (*хто? що?*), **родовий** (*кого? чого?*), **давальний** (*кому? чому?*), **знахідний** (*кого? що?*), **орудний** (*ким? чим?*), **місцевий** (*на кому? на чому?*).

Крім них, є ще **кличний** відмінок, який не відповідає на питання. Він використовується у звертаннях: *сéстро, тáту*.

4

Перепиши словосполучення, поставивши питання до виділених слів. Визнач відмінок іменників і запиши за зразком.

Зразок: **росте** (*на чому?*) **на дереві**. (М. в).

Отаманує **в лісі**, **мати** говорить, зловити **отáмана**, поливати **слізьми**, **говóрить невістці**.

5

Користуючись таблицею, провідміній слова **село**, **отáман**, **мама** в однині та множині.

6

Поміркуй, які закінчення треба вставити замість крапок, щоб прочитати текст.

Тяжка *доля* випала нашій *Україн*... Оглянешся у глиб століть — а там війни, повстання проти чужинців, боротьба за незалежність. У цій боротьб... народжувалися і народні думи. Серед тих пісень були найдзвінкiші про запорозьких козак... Дорожили запорожц... своєю *слав*... . А найвища для них честь була здобувати вол... .

Дмитро Чередниченко

- З'ясуй, у якому відмінку вжиті виділені іменники.

Зразок міркування. Для того, щоб визначити відмінок іменника, треба знайти слово, від якого залежить іменник, поставити до нього запитання. *Наприклад:* Кує в лузі зозуля. Кує (де?) в лузі.

Запитання *де?*, прийменник *в* та закінчення *-і* підказують, що іменник *лузі* вжитий у місцевому відмінку.

Запам'ятай! Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника.

7

Повернися до попередньої вправи. Із трьох останніх речень випиши іменники. Постав їх у початкову форму – називний відмінок однини.

Зразок. *Україні, п.ф. – Україна.*

- Підкресли слова з м'яким знаком. Поясни їх написання.

8

Спиши, розкриваючи дужки. Підкресли іменники, визнач їх рід і відмінок.

1. Людина без рідної¹ (земля), як соловей без (гніздо). 2. Де рідний край, там і під (ялина) рай. 3. Без (любов) до (людина) немає любові до (Батьківщина). 4. Батьківщина краще (сонце), дорожче (золото). 5. На чужій (сторона) й весна не красна.

- Як ти розумієш зміст прислів'їв?
- Яке з прислів'їв найбільшою мірою відповідає змісту прочитаної повісті?

Урок 25.

Розрізнення відмінків іменників

1

Прочитай казку Івана Франка «Вовк вйтом».

Вовк вйтом

Пасся собі раз Осел на пасовиську та якось наблизився до лісу, а за пнем сидів Вовк, вискочив до Осла й хотів його роздерти. А Осел, дарма що його за дурня окричали, зараз надумав, що йому зробити. Вовк до нього біжить, а він усміхається так радісно, кланяється йому низенько та й каже:

– От добре, от добре, пане Вовче, що ви прийшли. Я вже тут вас шукаю-шукаю!

– А нащо я тобі здався? – питає Вовк.

– Та, бачите, громада послала мене за вами і пильно наказала: «Йди і без Вовка до села не повертайся!»

Іван Франко
(1856–1916)

український
письменник, поет,
громадський діяч

– А нащо я громаді здався? – питає Вовк.
 – А ви й не знаєте? Адже у нас у селі війта вибирають.
 – Ну, так що з того, що вибирають?
 – Не то біда, що вибирають, – каже Осел, – а то біда, що нікого не можуть вибрати. Вже всі господарі пересварилися проміж себе, а далі кажуть: «Тут хіба один Вовк із лісу може війтом бути». Як похопили се слово, так на тім і стали, і вислали мене, щоб я вас зараз привів до села. Таке-то діло.

Почувши се, Вовк аж хвіст угору підняв з радості. Зараз виліз на Осла, сів йому на хребет та й їде до села.

А коли приїхали до села, Осел закричав своїм дзвінким голосом. З хат повибігали люди, та, бачачи, що Вовк на Ослі верхом їде, кинулися з палками, ціпами та дрючками та й давай його молотити. Били, били, ледве Вовк живий із села втік.

Біжить неборака та все оглядається, чи ще люди за ним не біжать. Аж коли вже села не стало видно, Вовк побачив копицю сіна, вискочив на неї, простягнувся і ліг спочити. А спочиваючи, почав голосно сам до себе говорити:

– Мій тато війтом не був, мій дід війтом не був, – і чого ж то мені, дурному, раптом забажалося старшиною бути? Ех, шкода, що нема тут якого порядного хлопа, щоби мене здоровенним буком протрепав та розуму навчив.

А під копицею сидів, власне, порядний хлоп з вилами в руках. Почувши се, як вискочить, як потягне Вовка разів з десять по хребті, аж Вовк і со́духи спустив.

- Заміни слова *хлоп* – ..., *со́духи спустив* – ..., *протрепати* – ... словами літературної мови.
- Які запитання ти поставив би / поставила б до казки?
- Яка основна думка казки?
- Підбери прислів'я до твору. Обґрунтуй свій вибір.

Війт – керівник села, староста, голова.

Со́духи (розмовне, застаріле) – кінець, загибель.

Прислів'я і приказки

Доброго тримайся, поганого цурайся.
 З добрим дружись, а лихих стережись.

2

Прочитайте речення. Визначте відмінок виділених слів.

Громада обирає війта. Війт слухає **громаду**.

Міркуйте так: щоб визначити відмінок іменника:

- 1) встановлюємо зв'язок слів у реченні;
- 2) визначаємо головні члени речення;
- 3) ставимо питання від підмета і присудка до залежних слів.

Зверни увагу! Якщо іменник у **називному** відмінку – це підмет. Іменник у **знахідному** відмінку – другорядний член речення.

3

Спиши речення. Підкресли головні і другорядні члени речення.

Мальовниче **село** розкинулось на березі річки.
Я люблю своє рідне **село**.

- Постав питання до виділених слів. Визнач, у яких відмінках вжиті виділені іменники. Обґрунтуй свою відповідь.

4

Розглянь малюнок В. Мартинця. Якому уривку тексту він відповідає? Знайди і зачитай.

5

Склади пари речень з одним зі слів так, щоб вони вживалися в називному і знахідному відмінку.

Хата, голос, сіно.

6

Прочитай прислів'я. Поясни їхній зміст.

І **сила** перед розумом никне.
Розум **силу** переможе.

- Кого з героїв казки вони характеризують?
- Визнач відмінок виділених іменників.

Урок 26.

Розрізнення відмінків іменників

1

Чи ти чув /чула висловлювання *біда навчить*? Що воно означає? Коли так кажуть?

- Про що, на твою думку, піде мова в казці з такою назвою?

2

Прочитай I частину казки Лесі Українки «Біда навчить».

I

Був собі горобець. І був би він нічого собі горобчик, та тільки біда, що дурненький він був. Як вилупився з яйця, так з того часу нітрішки не порозумнів. Нічого він не тямив: ані гніздечка звити, ані зерна доброго знайти, – де сяде, там і засне; що на очі навернеться, те і з'їсть. Тільки й того, що завзятий був дуже, – є чого, нема чого, а він вже до бійки береться. Одного разу літав він зі своїм товаришем, теж молодим горобчиком, по дворі в одного господаря. Літали вони, гралися, по смітничку громадили та й знайшли три конопляні зернятка. От наш горобчик і каже:

– Мої зернятка! Я знайшов!

А чужий і собі:

– Мої! коли мої! коли мої!

І почали битися. Та так б'ються, та так скубуться, аж догори скачуть, аж пір'я з них летить. Бились, бились, поки потомились; сіли один проти одного, надулись і сидять; та вже й забулись, за що була бійка. Коли згадали: а де ж наші зернята? Зирк, аж зернят вже й нема! По дворі ходить курка з курчатами, квокче та промовляє:

– Дурні бились, а розумні поживились, дурні бились, а розумні поживились!

– Що ти кажеш? – питають горобці.

– Та то я дякую вам, що ви такі дурні. От поки ви здуру бились, то я з моїми курчатками поснідала вашими зернятками! Що то, сказано, як хто дурний!.. Нікому було вас бити та вчити! Якби вас хто взяв у добру науку, то, може б, з вас і птахи були!..

Чужий горобчик розсердився за таку мову.

– Вчи своїх дурних курчат розуму, а з мене й мого розуму досить!

– підскаочив, тріпнув крильцем, цвірінькнув та й геть полетів. А наш горобчик зостався й замислився.

«А правда, – думав він, – краще бути розумним. От курка розумна, собі наїлася, а я мушу голодний сидіти».

Подумав, подумав, та й почав просити курку:

– Навчіть мене розуму, пані матусю! Ви ж такі розумні!

– Е, ні! – каже курка, – вибачай, серденько! Маю я й без тебе клопоту доволі, – он своїх діточок чималенько, поки то всіх до ума довести! Шукай собі інших учителів! – та й пішла собі в курник.

Зостався горобчик сам.

– Ну, що робить? Треба кого іншого питати, бо вже я таки не хочу без розуму жити! І полетів у гай.

- Яким був горобець?
- Скільки зерняток знайшли горобчики?
- Розглянь малюнок. Чому вони почали битися?
- Хто скористався з бійки?
- Над чим замислився горобчик?
- Про що він попросив курку?
- Чи погодилась вона вчити його розуму? Чому?
- Випиши з прочитаного тексту прислів'я. Поясни його значення. Назви антоніми.

3

Спиши речення. Визнач у кожному з них відмінок слова горобцеві.

Ми винесли **горобцеві** пшеничні зернятка.

На **горобцеві** було блискуче пір'ячко.

- Як ти визначив / визначила відмінок? Які запитання поставив?
- Перевір себе правилом і зроби висновок, як розрізняють форми давального та місцевого відмінків іменників.

Іменники в *давальному* і *місцевому* відмінках розрізняються за значенням. Крім того, іменники в давальному і місцевому відмінках можна розрізнити за наявністю чи відсутністю прийменників.

Іменники в *місцевому* відмінку завжди **вживаються з прийменниками**, а в *давальному* — майже завжди **без прийменників**. Порівняй: Нашій *радості* не було меж (Д. в.). і в *радості*, і в *горі* ми разом (М. в.).

4

Прочитай і відгадай загадку.

У селі, а чи в містечку
Біля житла недалечко
Цвірінчить і скаче хлопчик,
Називається ...

- Випиши іменники в місцевому відмінку.

5

Встав у словах пропущені закінчення, визнач відмінок іменників.

Віддати курчат... . Подякувати курц... . Відповісти горобц... .

6

Прочитай текст. До якого типу він належить? Доведи, що не помиляєшся.

Поглянь, як цікаво вбраний горобчик! На голівці сіренька шапочка. Грудка і черевце також сірі. Зверху на крильцях — біла смужечка. Щічки в горобчика сірі, а на шийці велика чорна пляма. Гарна пташка стрибає по землі й весело цвірінькає⁴.

- Спиши текст, підкресли іменники в місцевому відмінку разом з прийменниками.

Урок 27.

Зміни приголосних перед закінченням **-і** в іменниках жіночого роду

1

Якщо хочеш дізнатися, чи вдалося горобчикові знайти того, хто навчить його розуму, прочитай II частину казки Лесі Українки «Біда навчить».

II

Прилетів у гай, коли бачить, сидить зозуля на калині та все: «Ку-ку! ку-ку!» От він до неї:

— Тіточко, що я вас проситиму! Навчіть мене розуму! У вас же нема своїх дітей; а то курки просив, то вона каже, що в неї й так багато клопоту.

— А я тобі от що скажу, — відповіла зозуля, — як у мене свого клопоту нема, то чужого я й сама не хочу! От, не мала б роботи, чужих дітей

розуму вчити! Се не моє діло! А от, коли хочеш знати, скільки тобі літ жити, то се я можу тобі сказати.

– Аби ти була жива, а за мене не турбуйся! – відрізав горобець і полетів геть.

Полетів він геть аж на болото, а там ходив бузько і жаб ловив. От підлетів горобчик до нього та й каже несміло:

– Пане, навчіть мене розуму. Ви ж такі розумні...

– Що, що, що? – заклекотів бузько, – тікай-но ти, поки живий! Я вашого брата!..

Горобчик мерщій від нього, ледве живий від страху.

Бачить він, сидить на ріллі гава й сумує. От він до неї:

– Дядино, чого ви так зажурились?

– Сама не знаю, синочку, сама не знаю!

– Чи не можете, дядиночко, мене розуму навчити?

– Та ні, синочку, я й сама його не маю. А от коли ти вже так хочеш, то полети до сови: вона, кажуть, вельми розумна-розумна, то, може, вона тобі що порадить. А я до того розуму не дуже, бог з ним!

– Прощавайте, дядино! – сказав горобчик.

– Щасливо!

Полетів горобчик питати, де сова сидить; сказали йому, що вона в сухому дубі в дуплі мешкає. От він туди, – бачить, справді сидить сова в дуплі, тільки спить. Горобчик до неї:

– Пані! чи ви спите? Пані! пані!

Сова як кинеться, як затріпоче крилами:

– Га? що? хто? – кричить, витріщаючи очі.

Горобчик і собі трошки злякався, а все-таки хоче свого дійти.

– Та се я, горобець...

– Горобець? Який горобець? Не бачу! Чого притирився? І яка вас лиха година по дневі носить? Осе нападсть! І вдень не дадуть заснути!..

І сова знов заснула.

Горобчик не посмів її вдруге будити, сів собі на дубі та й почав ждати ночі. Ждав, ждав, аж йому обридло. Коли се, як стало вже добре темніти, прокинулась сова та як заведе: – Гу-у-у!.. Гу-гу-гу-у-у!..

Горобчик аж отерп зо страху: хотів уже втікати, та якось утримався. Вилізла сова з дупла, глянула на горобчика, а очі в неї світять! Страх, та й годі!..

– Ти тут чого? – спитала.

– Та я, вибачайте, моя пані, – ще зранку тут сиджу...

– І чого?

– Та чекаю, поки ви встанете...

– Таж я встала! Ну, чого тобі треба? Чого стримиш?

– Я хотів би вас просити, – вибачайте ласкаво, – чи не могли б ви мене розуму навчити? Адже ви такі мудрі...

– Не на те я мудра, щоб дурнів розуму навчати! Хто дурнем вродився, той дурнем і згине. Тікай-но ти, а то я голо-о-дна! – гукнула сова, та як засвітить очима...

Бузько – лелека,
гайстер, чорногуз.
Га́ва – ворона.

Горобчик миттю як схопитися, полетів світ за очі, десть у гущавину заховавсь та там і проспав аж до самого ранку. Спить горобчик, та так міцно, коли се у нього над головою щось як заскрегоче: «Че-че-че!».

Горобчик прокинувся, аж дивиться, сидить на сучку сорока білобока та так скрегоче, аж очі заплющила.

– З ким ви, панянко, так розмовляєте? – спитав її горобець.

– А тобі що до того? Чи ба, який цікавий! А хоч би й з тобою!

– Та я дуже радий, як зо мною. Я б вас просив, моя панно, щоб ви мене розуму навчили.

– А нащо тобі, мій молодчику, розум? Без розуму легше в світі жити та таки й веселіше! А ти, голубчику, ліпше красти вчися, от як я, то тоді й розуму не треба. З великого розуму не тяжко й з глузду зсунутись; ти ось поговори зо мною, то я тебе навчу, як і без розуму прожити... – і заскреготала сорока, та що далі, то все хутчіш та все дрібніш...

– А бодай тобі заціпило, скреготухо! – крикнув горобчик, – ото глушить! Цур тобі! – та скоріш від неї геть.

- Чому зозуля теж відмовила горобчику?
- Хто був наступний, до кого звернувся горобчик? Що зробив бузько?
- Яку пораду отримав він від ґави?
- Чию пораду довелося чекати аж до ночі?
- Чи навчила мудра сова горобчика розуму?
- Чого вчила його сорока? Чи сподобалась така наука горобчику?

Дядина – дружина дядька, батькового або матиного брата.

2

Запиши назви пташок, до яких звертався горобчик, за алфавітом.

3

Проведіть дослідження.

Як правильно?

Горобчик був би вдячний за науку **сорокі** чи **сороці**?

- Знайдіть і підкресліть іменники жіночого роду.
- Визначте в них закінчення й основу.
- Поставте їх у форму давального і місцевого відмінків.
- В яких іменниках відбулася зміна кінцевого приголосного основи?

4

Працюємо колективно! Розгляньте таблицю і зробіть висновок про чергування приголосних звуків. Зверте його з правилом.

Чергування приголосних перед -і	Називний відмінок	Давальний відмінок	Місцевий відмінок
[г] // [з']	книга	книзі	на (у) книзі
[к] // [ц']	рука	руці	у (на) руці
[х] // [с']	муха	мусі	на мусі

В іменниках жіночого роду перед закінченням у давальному і місцевому відмінках однини приголосні [г], [к], [х] у кінці основи змінюються на [з'], [ц'], [с']: *річка – річці, у річці*.

5

Щоб краще запам'ятати правило, вивчи віршик.

Як рука – то на руці,
Як нога – то на нозі,
Як хвастуха – то хвастусі,
Як хитруха – то хитрусі.

- Випиши парами слова, в яких чергуються приголосні.

6

Знайди і прочитай речення, в якому горобчик звертається до гави і до сороки.

- У формі якого відмінка вжито звертання?
- Постав ці слова у форму давального й місцевого відмінків.

7

Прочитайте за ролями уривок з другої частини казки чи влаштуйте ляльковий театр – інсценізуйте прочитаний уривок.

8

Спиши, розкриваючи дужки.

1. Красивій (дівка) чудово і в (хустинка).
2. Нашій (Іринка) зробили гостинці, всі по (хустинка) та ще й у (торбинка). 3. На околиці села в своїй гарненькій (хатка) жив веселий дід Хома. 4. Дід учив гончарувати, на (сопілка) грати.

- Визнач відмінок іменників.
- * Усно склади 2-3 речення з іменниками у формі давального чи місцевого відмінків.

Галинка, Катеринка, скрипка, дорога, урок, вухо.

Урок 28.

Зміни приголосних перед закінченням **-і** в іменниках жіночого роду

1

Чим закінчаться пригоди горобчика, дізнаєшся, коли прочитаєш III частину казки Лесі Українки «Біда навчить».

Сів собі горобчик на полі та й думає: «Де я того розуму навчуся? Скільки світа злітав, а щось небагато навчився, хіба уже воно так і зостанеться...» Зажурився він, поглядає сумно по полю, а по полю чорний крук ходить, та так поважно.

«Ну, ще в сього поспитаю; се вже востаннє», – подумав горобчик.

– Навчіть мене розуму! – звернувся він просто до крука, – я вже давно його шукаю, та ніяк не знайду.

– Розум, молодче, по дорозі не валяється, – мовив поважно крук, – не так-то його легко знайти! А я тобі от що скажу: поки біди не знатимеш, то й розуму не матимеш. От тобі моя наука. А тепер іди, мені ніколи.

Полетів горобчик, засмутився. «Що то мені така наука?» – гадає собі; однак більше ні в кого розуму не питав, – обридло вже. Посумував трохи, що мусить без розуму жити, а потім і забув. Почав знов гуляти веселенько. Ні гадки йому.

І не зоглядівся горобчик, як і літечко минуло. Настала осінь з вітрами холодними, з дощами дрібними, а дедалі й сніжок став перепадати. Біда горобчикові – холод, голод! Вночі де не сяде, спати не може, так холодний вітер і пронизує; вдень їсти нічого, бо все зібрано в клуні, а якщо й знайде, то за сваркою втеряє. От і почав наш горобчик до розуму приходити – годі сваритися! Куди горобці летять, і він за ними; що вони знайдуть, то і він поживиться, та все без сварки, без бійки, то горобці його й не женуть від себе, – а перше то й близько не підпускали. Побачив горобчик, як інші пташки в теплих гніздечках сидять, почав він і собі придивлятися, як то гнізда будуються. Почав він пір'ячко до пір'ячка збирати, соломку до соломки складати та гніздечко звивати. Так статкує наш горобчик, так дбає! Дедалі всі горобці почали його поважати; куди зберуться на раду, то й його кличуть, так він вславився між ними своїм розумом. Перезимував він зиму щасливо, а на весну вже став великим та мудрим горобцем; сидів він у гніздечку не сам, а з горобличкою, і четверо яєчок в гніздечку лежало. Як виклюнулись гороб'ята, то горобцеві новий клопіт – годувати діточок, та вкривати, та глядіти, та од хижого птаства боронити, – не до гуляння було! А вже що господарний був горобець, то було аж сусіди-горобці дивуються: «Які ви, пане сусідоньку, мудрі! І де ви того розуму навчилися?» – питають було його. А він було тільки голівкою кивне. «Біда навчила!» – каже.

- Що зробив горобчик, коли всі пташки йому відмовили?
- Коли горобчик почав приходити до розуму?

- Чому він перестав сваритися з іншими пташками?
- Як почав хазяйнувати горобчик?
- Як ставилися до нього інші птахи?
- Як почали називати горобчика горобці-сусіди?

2

Яка головна думка цієї казки?

- Прочитай прислів'я. Чи відповідають вони головній думці?
Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
Чужим розумом жить – добра не нажить.
- Які ще прислів'я ти знаєш?

3

Продовж думку.

Казка навчає цінувати розсудливість ... , ... ,

4

Поміркуй! Іменники *друг, рух, яблуко* постав у місцевий відмінок однини і запиши. Чи відрізняється чергування кінцевих приголосних в іменниках чоловічого і середнього роду від чергування приголосних в іменниках жіночого роду?

- Зроби висновок і звір його з правилом.

У деяких **іменниках чоловічого і середнього роду** кінцевий приголосний основи у місцевому відмінку однини перед закінченням змінюється так само, як і в жіночому роді:

[г] // [з'] ріг – на розі
[к] // [ц'] онук – на онуці
[х] // [с'] пух – у пусі

5

Відгадай загадки.

1. Біля нашої бабусі сидить звір у кожусі, проти пічки гріється, без *водички*³ миється. 2. Біленька *корзинка*³, а дно золотисте. В корзинці – росинки та *сонечко*³ чисте. 3. Стоїть при дорозі на одній нозі, хто її зрушить – плакати мусить. 4. Хто по двадцять хустин на голівці має?

- Спиши загадки.
- Підкресли іменники у називному, давальному і місцевому відмінках.
- Знайди іменники, в яких відбувається зміна кінцевого приголосного основи при зміні форми слова.
- Назви слова, у яких звуків менше, ніж букв.

6

*Долучаємося до проєкту! Підготуй, естетично оформ і захисти в класі проєкт за однією з обраних тем: «Цікаві факти з життя птахів», «Мій улюблений птах», «Птахи в прислів'ях і приказках».

Урок 29.

Чергування звуків [і] з [о], [е] в іменниках жіночого та чоловічого роду

1

Хто зображений на портреті?

- Розкажи, що ти знаєш про Лесю Українку.
- Які твори Лесі Українки ти читав / читала? Розкажи.

2

Прочитай про дитячі роки поетеси.

У вінок Лесі

Леся Українка жодного дня не сиділа за шкільною партою, не відповідала біля дошки, не бігала з ровесниками гучними коридорами. Учителями її були: мати – письменниця Олена Пчілка, та батько – юрист Петро Антонович Косач, книги і життя.

В чотири роки Леся вже вміла читати, а на початку шостого року вчилася писати, бо ж дуже хотілося їй переслати першого в житті листа до своїх любих дядька та дядини Драгоманових.

Найлюбішими книжками малої Лесі та її старшого брата Михайла були казки та пісні П. Чубинського, сербські народні думи, міфи стародавніх греків, а ще – розповіді про подорожі, пригоди славних мандрівників. Тому і перші забави Лесі були «запозичені» з літератури.

Крім читання і забав, діти Косачів виконували влітку й «поважну» роботу, бо завжди мали свій квітник і город, які самі обробляли та доглядали. Леся зовсім маленькою, в шість років, навчилася шити і вишивати і вже тоді задумала вишити батькові сорочку. Бабуні, своїй хрещеній матері, що дуже її любила та пестила, Леся радо допомагала в господарстві, пекла з нею булки, і батько жартував, що скоро й бабуню переважить, така з неї хороша господиня.

Хоч до читання й до роботи Леся бралася пильно і забави в неї були змістовні та розумні, але росла вона дуже веселою дівчинкою, любила співати й танцювати.

Леся була милосердною до всього і до всіх. Їй хотілося захистити зайченя від вовка, билинку від негоди, товаришку від хвороби, людину – від зла. А зло зустрічалось не тільки в казках. Вона бачила його в житті. Чужий біль сприймала дівчинка як власний. Коли Лесі було 9 років, несподівано для неї за революційну діяльність заарештовують її улюблену тітоньку. Дуже тяжко Леся пережила цю звістку і написала свій перший вірш «Надія».

Леся любила бувати на ярмарках, спостерігати народні свята й весілля. Взимку 1881 року на Водохрещення Леся застудилася.

Леся Українка
(Лариса Косач)
(1871–1913)

*українська
поетеса,
письменниця,
перекладачка*

З цього часу й починається її тяжка, виснажлива боротьба з хворобою. Перемагаючи нестерпний біль, тугу й жаль, що так смутно минають її дитячі й юнацькі літа, Леся безперестанку читала. Вона була така сильна духом, що не лише сама не втрачала мужності, а й знаходила в собі снагу підбадьорювати інших.

Коли Лесі було 13 років, у неї назбиралося вже кілька віршів. І мати, порадившись з донькою, добирає їй псевдонім Українка і публікує в журналі вірш «Конвалія». Відтоді й пішли по всьому світі прекрасні поезії, підписані цим гордим, незламним, ніжним і красивим ім'ям – Леся Українка.

- Ти прочитав/прочитала про дитячі роки Лесі Українки. Над чим ти замислився / замислилася? Що незвичайне ти помітив/помітила в дитинстві поетеси?
- Чим найбільше любила займатися Леся?
- Знайди і прочитай уривок, в якому розповідається про милосердя дівчинки.
- Як ти розумієш вислів *сильна духом*?
- Добери і запиши три слова, які, на твою думку, характеризують юну поетесу.

3 Поміркуй, який це текст за типом.

Село... Як тихо в ньому і як просто! Ідем над рікою – і нікого, окрім тебе. Теплою хвилиною шумить вода, десь, чуєш, щось торохтить, наче віз, а жодного воза й немає, бо немає й дороги. Висвистує пташина в лозах, а більме нічого. Сам. Один.

Але дивна річ! Ні душі довкола, а думу села чуєш коло себе!

Гнат Хоткевич

- Випиши виділені слова. Які звуки в них чергуються?

4 Спиши текст, розкриваючи дужки.

Пізнай свої (можливість)	Без (заздрість, зрадливість).
І жити вчись по (щирість),	Хай буде більше (радість)
По (щирість), без (хитрість),	від (юність до старість).

- Поміркуй і дай відповідь: «Як треба жити?»
- Які риси характеру не прикрашають людину? Чому?
- Випиши слова, в яких при зміні форми відбувається чергування голосних у корені.
- Поясни вживання розділових знаків.

5 Випиши виділені слова і добери до кожного з них таку форму або таке спільнокореневе слово, щоб звуки [о], [е] чергувалися з [і].

1. Слава тобі, Україно, від *роду* до роду. 2. Не сунь *носа* до чужого проса. 3. Знання – дерево, а діло – *плоди*.

- Знайди речення зі звертанням. У якому відмінку вжито іменник *Україно*?

6 Добери аналогічні приклади (на те саме правило). З двома-трьома словами склади розповідні й спонукальні речення.

7

Випиши з тексту «У вінок Лесі» виділені речення. Зміни слова *біль* і *років* так, щоб відбулося чергування голосних у корені слова.

Урок 30.

Чергування звуків **[i]** з **[o]**, **[e]** в іменниках жіночого та чоловічого роду

1

Прочитай виразно вірш Якова Щоголіва.

Завірюха

Звечоріло; ніч заходить,
Місяць з хмари не виходить;
Ані зіроньки не мріє,
Тільки сніг кругом біліє.
Ось схопилась хуртовина,
Закурилася долина,
І кипить мороз у полі
На просторі та на волі.

- Як ти розумієш вирази: *ані зіронька не мріє*, *кипить мороз*, *схопилась хуртовина*?
- До слова *хуртовина* добери близькі за значенням слова.
- Уяви собі і покажи танок сніжинок під час завірюхи.
- Якого настрою надає зимовій природі хуртовина?
- Як ти вважаєш, чи буває зима лукавою?
- Якби зіроньки говорили, про що ти хотів би / хотіла б у них дізнатися?

2

Випиши з вірша іменники, в яких відбувається чергування *i* з *o*, *e*.

3

Про яке свято йдеться у вірші?

Цієї ночі птах кричав
У небо відлетіле.
Цієї ночі сніг упав –
На чорне впало біле.

*Цієї ночі уночі
Ми тихо говорили...
Різдвяні пахли калачі,
Шибки в мороз горіли.*

З далеких берегів і лоз
В цю снігопадь лапату
Приніс від зайця Дід Мороз
І дещо нам у хату.

Один лиш птах кричав-болів
За морем, за горами,
І наш різдвяний стіл білів
В кутку під рушниками.

Микола Вінграновський

- Яким настроєм ти перейнявся / перейнялася, прочитавши вірш?
- Випиши слова, в яких відбувається чергування голосних.
- У виділеному реченні визнач головні і другорядні члени речення.

4

Прочитай уривок з оповідання Панаса Мирного «Морозенко».

Зимова ніч

Спить-дрімає земля під глибоким снігом. Знемігся вітер, утомилося й віхало, затихло. Не сплять тільки зорі в далекому небі та не спить старий дідуган Морозенко. Білим інеєм чіпляється він за дерево, гладенькою кригою вистилає собі слід по снігу, дише в повітрі таким холодом, що аж кипить усе кругом нього.

Розходився, сердитий, немилосердно давить. Колеться від його на-товпу чорна земля, тріскається на ній снігова кора, ділиться на шматки товста крига над водою. Глухий бренькіт від нього йде понад землею, розпросторюється в холодному та густому повітрі, а дійшовши до лісу, стукається об кожну деревину. Там, у його темній гущавині, виють вовки-сіроманці.

Сумно всюди, холодно й страшно. Кругом висить морок та мла непроглядна буяє. Тільки сніги виблискують трохи...

- Прочитай правильно слова і поясни їх значення: *знемігся, утомилося, чіпляється, немилосердно, тріскається, розпросторюється, вовки-сіроманці, непроглядна.*
- Порівняй картини, змальовані Яковом Щоголівим і Панасом Мирним. Що їх об'єднує і чим вони відрізняються?

Прислів'я і приказки

То сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха.

5

Розглянь картину Ольги Белікової «Зимовий вечір». Як ти вважаєш, чи може вона слугувати ілюстрацією до опису ночі Панасом Мирним?

- Які почуття викликає в тебе прозовий уривок і пейзаж?

- Чи вдалося художниці передати красу зимового вечора?
- Порівняй, якими засобами користується письменник і художниця.

6

Про який зимовий вечір або ніч тобі хотілося б розповісти своїм однокласникам?

- Склади опис (4-5 речень) і прочитай його в класі.

Урок 31.

Правопис закінчень іменників жіночого роду на **-а (-я)** в родовому відмінку однини

1

Розглянь картину Аркадія Пластова «Перший сніг».

- Хто зображений на картині?
- Які кольори використовує художник?
- Що відчувають діти?
- Пригадай, яке почуття викликає у тебе перший сніг.

2

Запиши 5-6 іменників жіночого роду на **-а (-я)** однини у формі називного відмінку за картиною.

- Виділи закінчення в записаних іменниках.
- Підкресли букву, що позначає кінцевий приголосний основи. Який він – твердий чи м'який?
- Постав іменники в родовому відмінку однини, виділи закінчення.
- Досліди, як передається на письмі закінчення іменників з основою на твердий та м'який приголосний.

У родовому відмінку однини іменники жіночого роду на **-а (-я)** після м'яких приголосних та **ж, ч, ш** мають закінчення **-і**: круча – кручі, зоря – зорі. Після інших твердих приголосних – **-и**: граматика – граматики.

3

Прочитай спершу вірш Григорія Чупринки про себе.

Перший сніг

Мов пушинки,
Порошинки,
На покрівлі,
На будинки
Ніжно падають сніжинки...
Так легенько
Б'ються, б'ються,

Так тихенько
В'ються, в'ються
В сніговій холодній млі,
Мов не хочуть пригорнутися,
Мов бояться доторкнутися
До замерзлої землі.

- Ти милуєшся красою першого снігу. Що при цьому відчуваєш?
- Голосом та інтонацією передай свої почуття під час читання вірша.
- Знайди слова, які допомагають автору передати красу і ніжність сніжинок.
- Намалюй словесну картину «Перший сніг».

4

Випиши з вірша іменники жіночого роду, які в називному відмінку мають закінчення *-а (-я)*. Постав їх у форму родового відмінка однини. Виділи в них закінчення.

- 3 2-3 іменниками склади речення.

5

Зміни іменники за питаннями і запиши словосполучення.

1. Зшили (*для кого?*) для (сестра). 2. Сплели (*із чого?*) із (вовна). 3. Зупинилися (*де? біля чого?*) біля (хата). 4. Повернулися (*звідки?*) з (бібліотека). 5. Жив (*у кого?*) у (бабуся).

- Визнач відмінок іменників.
- З двома словосполученнями склади речення.
- Підкресли в них головні і другорядні члени.

6

Відгадай загадку.

У зимову, веселу пору ми кращі друзі дітвор...
Возьмуть діти нас на гору, а ми веземо їх з гор... .

- Спиши, додаючи закінчення.
- В іменниках жіночого роду на *-а (-я)* познач закінчення, вкажи відмінок.
- Як треба вимовляти приголосні перед закінченням *-и, -і*? Коли пишемо закінчення *-и*, а коли *-і*?

Урок 32.

Правопис іменників жіночого роду з основою на приголосний в орудному відмінку однини

1

Прочитай і відгадай загадку.

Серед зими – велике торжество: Велике свято – Ісус народжений і це...

- Які асоціації виникають у тебе, коли ти промовляєш слово Різдво?
- Коли святкують Різдво?
- Як в твоїй родині відзначають це велике свято?

2

Чи знаєш ти, що в різдвяну ніч відбуваються дива? Прочитай про це казку Валентини Юрченко.

Різдвяна квітка

I

Давно-давно в одному гірському селі оповідали легенду, що кожного Різдва в горах, серед снігів, розквітає червона рожа, але знайти її може тільки хтось справді добрий, хоробрий і чистий серцем. Минали роки, і багато мешканців села з кожного покоління шукали цієї різдвяної

рожі, але ніхто не був спроможний її знайти, хоч і передавали цей переказ про чудесну квітку з уст в уста, і люди вірили, що колись-таки хтось із їхнього села знайде її.

Коло підніжжя гори стояла маленька хатина, де жив працьовитий лісник-дроворуб з дружиною і двома дітьми – синочком Вільямом і донечкою Маргаритою. Це були прості, добрі люди, жили бідно – задоволені тим, що мали, а харчувалися козячим молоком, сиром і паляницею хліба. Однієї зими горе навістило маленьку хатину: мати дуже захворіла, а батько, рубаючи дерево, пошкодив собі ногу й не міг більше працювати. Сталося це саме перед Різдвом, і тому родина не мала грошей навіть на маленьку різдвяну ялинку для дітей.

Настав Свят-вечір. Діти сумно сиділи біля вікна і дивилися, як м'який, білий сніг укривав усе довкола.

– Де наша ялинка? – питала маленька Маргарита. Вона була ще зовсім мала, щоб усе розуміти. Вільям був старший за сестричку, і йому так прикро було бачити, що їй на оченята навернулися сльози. Він вирішив тихенько вирушити з хати, піти на гору і зрубати ялинку для Маргарити. Взявши маленьку сокиру, хлопець вийшов з теплої хатини і став підійматися на гору. Всі дерева, що він їх проминав, були дуже великі – не під силу йому зрубати одне з них своєю малою сокирою. А тому він видряпувався все далі й далі, вишукуючи малу ялиночку, брів пухнастим снігом, а холодний вітер пронизував його до кісток крізь благоденний одяг.

- Коли відбувалися події в прочитаному уривку?
- Яку легенду оповідали в гірському селі?
- Яка сім'я жила коло підніжжя гори?
- Яке горе сталося в маленькій хатині?
- Який настрій панує в Святий вечір у твоїй родині?

Вертеп – лялькова вистава на різдвяні теми.

3

Якщо правильно вставиш на місці рисок голосні, матимеш початкові слова колядки.

Н_в_р_д_сть ст_л_,
Яка не б́увала,
Над вертепом з́візда ясна,
На весь світ засіяла.

- Вивчи колядку й заспівай у своїй родині.

4

Випиши з колядки іменник жіночого роду з основою на приголосний.

- Склади з ним речення. Запиши його.

5

Спиши, розкриваючи дужки.

1. Малеча з (радість) чекала свята.
2. Перед Різдвом діти з (гордість) прикрашають ялинку.

- Щоб перевірити, чи правильно ти написав / написала слова в дужках, звернися до правила.

Іменники жіночого роду з нульовим закінченням в орудному відмінку однини пишемо без подвоєння, якщо їх основа закінчується на два приголосні звуки: *гордість – гордістю*.

6

Як ти думаєш, чи кожна людина може знайти різдвяну квітку? Продовж речення.

Різдвяну квітку може знайти тільки та людина, яка відзначається ..., ..., ...

Урок 33.

Правопис іменників жіночого роду з основою на приголосний в орудному відмінку однини

1

Прочитай II частину казки «Різдвяна квітка» і дізнайся про пригоди Вільяма.

II

Вже почало смеркати, і світла з неба ставало все менше й менше.

Раптом хлопчина натрапив на малого зайчика, який безпорадно борсався в снігу, – його лапка попала в пастку. Що робити? Вільям знав, що мусить поспішати, якщо хоче знайти ялинку ще перед присмерком і повернутися додому, поки настане **ніч**. Але як лишити маленьке, бідне зайченя в пастці? Похололими, закляклыми від морозу пальцями взявся він звільняти нещасне звірятко з пастки. Нарешті пастка розкрилася, і вдячне зайченятко поскакало геть, а хлопцеві здалося, що воно промовило: «Дякую! Бажаю тобі щасливого Різдва!»

Вже було зовсім темно, але Вільям ще не збирався повертатися додому, бо не зрубав ялинки, хоч йому перехоплювало дух від холодного вітру. Тут зауважив він маленьку лісову мишку – вона лежала коло його ніг, ослаблена від голоду. «Треба знайти якоїсь поживи для бідного звірятка», – вирішив хлопець і, розглянувши довкола, знайшов трохи сухих ягід. Мишка жадібно з'їла їх і, втікаючи, наче пропищала: «Дякою тобі! Бажаю веселого Різдва!»

Ніч вже оповила землю, а ноги хлопцеві геть чисто померзли, і, як він не стримувався, сльози самі котилися йому по лиці. В цю **мить** сталося щось дивне-таємниче: червоне світло залило сніг і високі дерева, у лісі стало видно, як удень. І тоді просто перед хлопцем розступилася земля і з'явився росистий, зелений кущ рожі. На вершку його красувалася чудова червона рожа, – її пелюстки блищали й іскрилися, як коштовні самоцвіти-рубіни, а пахоці від неї неслися, ніби зі ста садків. Хлопчині від здивування очі широко розкрилися – він ще ніколи не бачив такої краси. «Зірви мене, Вільям!» – здавалося, говорила до нього чудесна квітка, і він обережно, сягнувши до куща, зірвав рожу і з нею вирішив вертатися додому, бо її сяйво освітлювало йому дорогу з високої гори.

- Хто просив допомоги у Вільяма?
- Як він їм допоміг? Дай відповідь словами тексту.
- Як ці вчинки характеризують хлопчика?
- Чого бажали звірята Вільяму?
- Чи зміг би / змогла б ти, як Вільям, заради близької людини подолати різні труднощі і досягти мети?
- Відшукай і прочитай опис чарівної квітки.
- Чи є в тебе вдома така квітка? Розкажи, як ти її доглядаєш.

Цікаво знати!

Наукова назва цієї квітки – зигокактус. А в народі її називають різдвяник, ракова шийка.

2

Випиши з тексту виділені слова.

- Постав їх в орудний відмінок і запиши.
- У записаних іменниках визнач основу й закінчення.
- Поясни правопис за правилом.

Іменники **жіночого** роду з нульовим закінченням в **орудному** відмінку **однини** пишемо з **подвоєнням** букв, якщо їх основа закінчується на **м'який приголосний звук**: *осінь* – *осінню*.

3

Розкрий дужки і запиши текст-прохання.

Коли зоря зійде,
Святвечір надійде!
Попросимо у Бога
Наділити нас (*міць*) і (*велич*).

- Поясни правопис виділених слів.

4

Утвори і запиши словосполучення.

З, виконати, честь; нагородити, медаль; пишатися, молодь.

Урок 34.

Вживання апострофа в іменниках жіночого роду в орудному відмінку однини

1

Дізнайся, чим закінчилася казка «Різдвяна квітка».

III

Коли хлопець доходив до рідного села, мешканці його повибігали з хат, побачивши таке диво, здіймали руки вгору і гукали: «Хвала Богові! Малий хлопчина знайшов різдвяну рожу!» А Вільям, радісно вступивши до рідної хатини, сказав до сестрички: «Я не міг дістати ялинки,

але приніс тобі чудову квітку – ось вона!» І в тій хвилині, як світло різдвяної рожі осяяло маленьку кімнату, батько скочив з крісла – його нога враз загоїлася, а хвора мати піднялася й сіла в ліжку, її щокі зарум'янилися так, як тоді, коли вона була здоровою.

Світло від рожі засяяло з вікон і розлилося по цілій вулиці, де натовпом збиралися мешканці села, зачаровані тим, що сталося. Раптом у двері лісної хатини хтось голосно постукав – всі побачили самого князя, що довідався про незвичайну подію. Він прийшов попросити маленьку гілочку різдвяної рожі для свого саду. Маргарита швиденько побігла і принесла ножиці з маминої комоди, а Вільям обережно відрізав гілочку і крихітну пелюстку з чарівної квітки й подарував князеві.

За цей дарунок лісницька родина одержала від князя цілий міх усякого добра і грошей. А тоді купили для малої Маргарити гарну ялинку із золотими і срібними прикрасами та ласощами, а також багато забавок для Вільяма. А різдвяна рожа з того часу розквітала щороку на Різдво і наповнювала малу хатину світлом, любов'ю і щастям.

Переказала *Валентина Юрченко*

- Що сталося, коли Вільям приніс квітку до кімнати?
- Хто попросив гілочку різдвяної рожі?
- Що отримала родина лісника за цей дарунок?
- Чи сподобалася тобі казка? Чим саме?

2

Знайди і зачитай речення про те, чим наповнювала квітка щороку малу хатину?

- Зверни увагу, як написано слово *любов'ю*. Визнач відмінок іменника.

Зверни увагу! Якщо основа закінчується на [б], [п], [в], [м], [ф], [р], то на письмі після букв, що позначають ці приголосні, ставиться апостроф: *матір'ю, любов'ю*.

3

Запиши речення, розкриваючи дужки.

Вільям з (любов) ставився до родіни.
Батько з (матір) пишалися сином.

- Поясни правопис іменників в орудному відмінку.

4

Доповни речення словами з довідки.

Батьки пишаються... і...своїх дітей.
Вільям відзначався своєю... і

Довідка: *мужність, сміливість, чесність, працьовитість, любов*.

5

Прочитай прислів'я.

1. На роботу з (радість), а з роботи з (гордість).
2. Не хвались мудрий (мудрість), а сильний силою.
3. Батьком- (мати) не хвались, а хвались своєю (честь).

- Прокоментуй третє прислів'я.
- Спиши, розкриваючи дужки.

Урок 35.

Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному та місцевому відмінках однини

1 Прочитай. Зверни увагу на запитання і відповіді на них.

Кому були вдячні батьки за одужання?
За одужання батьки були вдячні **сину (синові)**.

На ко́му був блаґенький одяг?
Блаґенький одяг був на **Вільяму (на Вільямові)**.

- Визнач, у якому відмінку вжито виділені іменники, виділи в них закінчення.
- Поміркуй, яку особливість мають іменники чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини.

2 Провідміняй в однині за зразком іменники *батько, школяр, сад*.

Відмінок	Іменники		
Н.	Батько	школяр	сад
Р.	...а	...а	...у
Д.	...у, -...ові	...у, -...еві	...у
З.	...а	...а	...
О.	...ом	...ем	...ом
М.	(на)...у, -...ові	на (-у), ...і, -еві	(в) ...у

3 Проведи дослідження!

- До якого роду належать іменники в таблиці?
- Які закінчення мають іменники чоловічого роду в **давальному** відмінку однини?
- Які закінчення мають ці іменники в **місцевому** відмінку?
- Перевір себе за правилом

У закінченнях давального відмінка однини іменників чоловічого роду пишемо **-ові, -еві, -єві, -у, -ю**: директор**ові**, геро**єві**, дубу, краю. У закінченнях місцевого відмінка однини чоловічого роду пишемо **-ові, -еві, (-єві), -у (-ю), -і, -ї**: на робітник**ові**, на вчител**еві**, на геро**єві**, у гурт**ку**, у бо**ю**, на ґрунт**і**, в музе**ї**. Закінчення **-ові (-еві)** частіше вживається в іменниках, що є назвами істот.

4

Поміркуй, які закінчення слід вживати в іменниках чоловічого роду в давальному відмінку.

Допомогти (зайчик), вручити (князь), розказати (батько), дякувати (герой), віддати (хлопець).

- Словосполучення запиши. Познач закінчення.
- З двома словосполученнями склади і запиши речення.

5

Розташуй пункти плану так, щоб вони послідовно відбивали зміст казки «Різдвяна квітка».

1. В родінні лісника.
2. Чарівні зміни.
3. Чудесна квітка.
4. Настав Святвечір.
5. Легенда про різдвяну квітку.
6. У пошуках ялинки.

- Підготуй докладний переказ будь-якої частини.

Урок 36.

Відмінювання і правопис іменників у множині

1

Прочитай і відгадай загадку.

Чудо-сани прилетіли,
Скакуни в тих санях білі.
В санях тих сидить цариця
Білокора, білолиця.
Рукавом махає,
Сріблом все вкриває.

- Назви зимові місяці.
- Який зараз місяць зими?
- Яка погода за вікном?
- Які ознаки зими ти знаєш?

2

Прочитай казку, яку написав для тебе Костянтин Ушинський.

Витівки бабусі Зими

Розгнівалася бабуся Зима: задумала вона все живе знищити.

Передусім вона стала до пташок добиратися: набридли вони їй своїм криком та вереском.

Дмухнула Зима холодом, зірвала листя з лісів та гаїв і розкидала його по дорогах. Нема куди пташкам сховатися; почали вони зграйками

збиратися, думу думати. Зібралися, покричали і полетіли за високі гори, за сині моря, в теплі краї. Залишився горобець, та й той під стріху забився.

Бачить Зима, що пташок їй не здогнати, і накинулася на звірів.

Запорошила снігом поля, завалила кучугурами ліси, одягла дерева льодовою корою і посилає мороз за морозом.

Ідуть морози, один від одного лютіший, з ялини на ялину перестрибують, потріскують та поляскують, звірів лякають.

Не злякалися звірі: в одних – шуби теплі, інші в глибокі нори поховалися; білка в дуплі горішки гризе, ведмідь у лігві лапу ссе; зайчик, підстрибуючи, гріється; а коники, корівки та овечки давним-давно в теплих хлівах готове сіно жують, тепле пійло п'ють.

Дужче озлилася Зима – до риб вона добирається; посилає мороз за морозом, один від одного лютіший.

Морозці бадьоро біжать, молоточками голосно постукують: без клинів, без підклинків по озерах, по ріках мости мостять.

Замерзли річки та озера, але тільки зверху; а риба вся вглиб пішла: під крижаною покрівлею їй ще тепліше.

«Ну заждіть, – думає Зима, – дійду я до людей!» І шле мороз за морозом, один від одного лютіший.

Затягли морози вікна льодовими візерунками; стукотять і в стіни, і в двері, аж дерево тріщить.

А люди затопили пічки, печуть собі млинці гарячі та над Зимою посміюються...

А найбільш образилася Зима, що й малі дітлахи її не бояться!

Ковзаються собі на ковзанах та на санчатах, у сніжки граються, баби ліплять, гори будують, водою поливають та ще й мороз закликають: «Ну-бо, допоможи!»

Ущипне Зима з люті одного хлопчика за вухо, другого – за ніс, аж побіліють; а хлопчик ухопить снігу та й ну терти – і розгориться в нього обличчя, як вогонь.

Бачить Зима, що нічим їй не взяти: заплакала від злості. З усіх стріх зимові сльози закапали... Видно, весна недалеко!

- Якою зобразив Костянтин Ушинський Зиму?
- Відшукай слова, вжиті в переносному значенні. Зроби висновок, яку роль вони виконують у тексті.
- Поділи твір на смислові частини, придумай заголовки.
- Запиши план із заголовків цих частин чи запитань, на які вони відповідають.
- Розкажи спочатку «про себе» кожную частину, а потім перекажи вголос.

3

Знайди і прочитай уривок, що відповідає ілюстрації.

- Відшукай у прочитаному уривку іменники у множині. Постав їх у форму називного відмінка множини. Які вони мають закінчення?
- Перевір себе за правилом.

У закінченнях називного відмінка множини іменників чоловічого роду пишемо **-и, -і, -ї**: *ліси, гаї, запорожці*.

У закінченнях іменників середнього роду пишемо **-а, -я**: *села, прізвища, уміння*.

4

Розгляньте уважно таблиці відмінювання іменників у множині.

Таблиця № 1. Відмінювання іменників жіночого роду на **-а, -я** в множині.

Н.	<i>хто? що?</i>	дівчата	хаті	груші	пісні	лінії
Р.	<i>кого? чого?</i>	дівчат	хат / хатів	груш	пісень	ліній
Д.	<i>кому? чому?</i>	дівчатам	хатам	грушам	пісням	лініям
З.	<i>кого? що?</i>	дівчат	хаті	груші	пісні	лінії
О.	<i>ким? чим?</i>	дівчатами	хатами	грушами	піснями	лініями
М.	<i>(на) кому? на (у) чому?</i>	на дівчатах	на хатах	на грушах	у піснях	на лініях

Таблиця № 2. Відмінювання іменників жіночого роду з основою на приголосний у множині.

Н.	<i>хто? що?</i>	раді	ночі	матері
Р.	<i>кого? чого?</i>	раді	ночей	матерів
Д.	<i>кому? чому?</i>	раді	ночам	матерям
З.	<i>кого? що?</i>	раді	ночі	матерів
О.	<i>ким? чим?</i>	раді	ночами	матерями
М.	<i>(на) кому? на (у) чому?</i>	у раді	у ночах	на матерях

Таблиця № 3. Відмінювання іменників чоловічого і середнього роду в множині.

Н.	<i>хто? що?</i>	береги	гості	солов'ї	озера	моря
Р.	<i>кого? чого?</i>	берегів	гостей	солов'їв	озер	морів
Д.	<i>кому? чому?</i>	берегам	гостям	солов'ям	озерам	морям
З.	<i>кого? що?</i>	береги	гостей	солов'їв	озера	моря
О.	<i>ким? чим?</i>	берегами	гостями	солов'ями	озерами	морями
М.	<i>(на) кому? на (у) чому?</i>	на берегах	у гостях	на солов'ях	на озерах	в морях

- У яких відмінках іменники в множині мають однакові закінчення?
- Як правильно визначати відмінок таких іменників?
- Зверте свої висновки з правилом.

Іменники, назви деяких тварин, поряд із закінченням **родового** відмінка мають закінчення **називного**: *пасу коней і пасу коні, запряг волів і запряг воли*.

5

Повернися до впр 1. Визнач відмінок виділеного іменника.

- Провідміняй іменник. При потребі користуйся таблицею.

6

Перепиши текст, замість крапок встав пропущені букви.

Полетіли вітри до з...ми, кажуть: усе вже снігом засипали, і навіт... в...ликі річки вже зупинилися. А от є така птичка-невеличка, с...ничкою зветься, ніяк покоритися з...мі не хоче. Стр...бає та й годі! Не знаю вже, що там наказала з...ма вітрам, тіл...ки задули вони так, що всі дороги, всі ст...жки замели, кучугури снігу, як гори, понас...пали. Завили так, що навіть вовки, які й самі вити мастаки, полякалис... А така дрібнота, як зайчики, білочки, лісові мишки, хоч вони і в хутряних шубках, боялис... й носа вистромити на мороз.

За Наталією Забілою

- Підкресли іменники в множині. Визнач їх рід, число.

Зверни увагу! У місцевому відмінку множини іменники мають закінчення **-ах (-ях)**: *по горах, по морях, на стежинах, у краях*.

7

Запиши речення, вживаючи слова, що в дужках, у місцевому відмінку множини.

Зима ходила по (дороги, поля, гаї, ліси, озера, ріки, села).

- У якому значенні – прямому чи переносному – вжито дієслово *ходила*?
- Склади усно речення про зиму, вживаючи дієслово-присудок у переносному значенні.

Урок 37.

Вживання в мовленні іменників з прийменниками просторового значення

1

Поміркуй і дай відповіді на питання.

- Чи можливе життя на Землі без птахів?
- Що змінилося б на Землі, якби зникли всі птахи? Чому?
- Як живеться пташкам узимку? Розкажи, як ти їм допомагаєш.

2

Прочитай виразно вірш, який написав для тебе поет Анатолій Качан.

Крихта хліба

З лісосмуг, де свищуть сніговиці,
Де не стало корму і тепла,
Перебрались лагідні синиці
У садки до нашого села.
В завірюху, ожеледь, морози
Стукають синиці у вікно,

З горобцями ділять на дорозі
Крихту хліба мерзлу і зерно.
Пригощав пташок я з годівниці
І почав нарешті відчувати,
Що для когось крихта – це дрібниця,
А для пташки – жити чи замерзати.

- Поміркуй, про що цей вірш.
- У яких рядках вірша висловлена головна думка? Як ти її розумієш?
- Постав питання до виділених у вірші слів. На що вони вказують?

Зверни увагу! Іменники з прийменниками **з, до, на, у** та іншими, які відповідають на питання **де? куди? звідки?**, вказують на місце перебування чи напрям руху у просторі. *Наприклад: (де?) у селі, (куди?) у село, (звідки?) з села.*

3

Прочитай і відгадай загадку.

Маленький хлопчик
у сіренькій свитині

По дворах³ стрибає,
крихти³ збирає.

- Випиши іменник з прийменником з просторовим значенням.
- Чи доводилося тобі взимку спостерігати за життям пташок? Розкажи.

4

Розглянь малюнок. Склади і запиши зв'язний текст (5–6 речень) за темою: «Годівниця-рятівниця».

- Правильно вживай іменники з прийменниками просторового значення.

Підлетіли до

На (дах) встиглися

У (будиночок-їдальня)

Синиці повисли на

Кожен із нас може

Друзі,

Урок 38.

Повторення вивченого

1 Прочитай виразно байку Леоніда Глібова.

Вовк і Кіт

В село із лісу Вовк забіг...
Не думайте, що в гості, братця!
Ні, в гості Вовк не забіжить;
а він прибіг, щоб де-небудь сховаться:
проклятий люд з собаками настиг...
І рад би Вовк в які ворота вскочить,
та лишенько йому: куди не поглядить –
усюди Вовченька недоленька морочить, –
хоч сядь та й плач;
ворота, як на те ж, кругом усі заперті,
а дуже Вовкові не хочеться умерти
(бо ще він не нажився, бач!),
а гірше од людей – од видимої смерті...
Коли глядить –
на загороді Кіт сидить,
на сонечку мурликає-дрімає.
Підскочив Вовк і до Кота мовляє:
– Котусю-братику! Скажіть мені скоріше,
хто із хазяїнів отут усіх добріший?
Я хочу попрохати, щоб хто мене сховав
на сей недобрий час. Я б у пригоді став!..
Чи чуєш гомін той? За мною то женуться!..
Котусю-батечку! Куди ж мені поткнуться?
– Проси мерщій Степана,
він добрий чоловік, – Кіт Вовкові сказав.
– Так я у нього вкрав барана.
– Ну, так навідайсь до Дем'яна.
– Е, і Дем'яна я боюсь:
як тільки навернусь,
він і згадає поросятко.
– Біжи ж, аж ген живе Трохим!
– Трохим? Боюсь зійтися з ним:
з весни ще злий він за ягнятко!
– Погано ж!.. Ну, а чи не прийме Клим?
– Ох, братику! Теля я в його звів!
– Так, бачу, ти усім тут добре надоїв, –
Кіт Вовкові сказав,
– чого ж ти, братику, сюди і забігав?
Ні, наші козаки ще з розуму не спали,

Леонід Глібов
(1827–1893)

*український
письменник,
поет, байкар*

щоб Вовка од біди сховали!
І так-таки ти сам себе вини:
що, братику, посіяв, те й пожни!

2

Прочитай правильно слова та вислови й поясни їх значення: *проклятий, настиг, надоїв, недоленька морочить, наші козаки ще з розуму не спали.*

- Про що ця байка?
- Простеж за поведінкою Вовка:
 - а) чого із лісу Вовк забіг у село?
 - б) до кого звернувся за допомогою?
 - в) чому Вовк відмовився просити притулку у Степана, Дем'яна, Трохима, Кліма?
- Автор засуджує поведінку Вовка. А ти? Чому?
- Як ти вважаєш, кого мав на увазі байкар, зображаючи звірів?
- Знайди і прочитай слова, які передають головну думку байки.

3

Випиши з байки по три власних і загальних іменники. Поясни їх правопис.

4

Знайди в байці речення з іменниками в кличному відмінку. Випиши їх. Прокоментуй вживання розділових знаків.

5

Провідміняй іменники *село, вовк, люди*. Виділи закінчення.

- Зміни слова село, кіт, гомін так, щоб в них відбулося чергування голосних.

6

Повернися до тексту байки і знайди в ній сполучення іменників з прийменниками просторового значення. Прочитай їх.

7

Розглянь ілюстрацію. А як би ти проілюстрував/проілюструвала байку Л. Глібова «Вовк і Кіт»? Намалюй свій малюнок і покажи його в класі.

Урок 39.

Систематизація та узагальнення вивченого

1

Прочитай виразно ще одну байку Леоніда Глібова.

Лебідь, Щука й Рак (Уривок)

У товаристві лад – усяк тому радіє.
Дурне безладдя лихо діє,
І діло, як на гріх,
не діло – тільки сміх.
Колись-то **Лебідь, Рак** та **Щука**
приставить хуру узялись.
От трое разом запряглись,

смикнули – катма **ходу...**
Що за морока? Що робить?
А й не велика, бачся, штука, –
так Лебідь рветься підлетіть,
Рак упирається, а Щука тягне в воду.
Хто винен з них, хто ні – судить не нам,
та тільки хура й досі там.

- Що ти можеш сказати про героїв байки? Чому вони не могли зрушити хуру з місця?
- Чи винен хтось у цьому?
- Що хотів автор підкреслити цією байкою? Від чого застерегти?
- Із прислів'їв вибери те, яке найбільше підходить до байки. Поясни свій вибір.

Прислів'я і приказки

Де незгода, там часто шкода.
Краще солом'яна згода, як добра сварка.
У гурті всі за одного і один за всіх.

2

Склади і запиши поради героям байки.

3

Розглянь ілюстрацію до байки. Запиши 5 іменників, спираючись на ілюстрацію.

- Усно провідміняй їх за відмінками.
- Склади і запиши речення з одним із іменників.

4

Прочитай виділені в байці слова. Зміни їх так, щоб в них відбулося чергування голосних чи приголосних. Визнач відмінок змінених іменників.

5

Прочитай текст, вживаючи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку.

Лебідь – велична птиця. Зимують (лебідь) біля Чорного (море)³. Вони збираються в (згряя)³ і летять (ключ) високо в (небо)³. У (Європа) багато (птахи) залишаються зимувати в (місця) гніздування. Їх щедро годують місцеві (житель).

- Що нового ти дізнався / дізналася про лебедів?
- Спиши текст, розкриваючи дужки.

6

Користуючись мережею Інтернет, знайди цікаву інформацію про інших героїв байки. Поділися нею зі своїми однокласниками.

Кáтма, розм. Нема, немає.

Ху́ра – великий віз для перевезення вантажів.

Безла́ддя – непорядок.

Моро́ка – клопіт.

ЛЮДИНА ПОЧИНАЄТЬСЯ З ДОБРА

ПРИКМЕТНИК

Урок 40.

Прикметник як частина мови

1 Прочитай вірш Миколи Сингаївського.

Все – із доброго чи злого –
починається з малого.
Листя вироста з листочка,
З нитки витчється сорочка,

Хліб – з маленької зернини,
дощ – із чистої краплини.
Проганяй мерщій дрімоту
і рукам давай роботу.

- Визнач головну думку вірша. Чи згоден / згодна ти з нею?
- Пригадай, яка частина мови використовується для назв ознак предметів. Наведи приклади прикметників.
- Яку роль виконують у нашій мові прикметники? Що вони означають? На які питання відповідають?

2 Постав питання до виділених слів. Якою частиною мови вони є?

Світ навколо нас складається з речей. Коли ми придивляємося до цих речей, ми починаємо розуміти, що кожній з них притаманні свої властивості і якості. Я кажу: *величезний, темно-сірий, товстошкірий, товстоногий, хоботonosий...* Зупиняюсь! Ти вже давно здогадався, що це – слон. Бачиш, перелік його постійних ознак допомагає впізнати предмет.

- Склади загадку про будь-яку тварину, використовуючи тільки прикметники.

3 Розглянь малюнки і прочитай підписи до них. Як ти вважаєш, який із підписів точніше відображає намальоване?

Руки
Брудні руки

Звір
Страшний звір

Постріл
Влучний постріл

- Склади і запиши гумористичну розповідь (5-6 речень) за одним із малюнків.
- Підкресли прикметники. Усно став до них питання.

4

Випиши прикметники, групуючи їх за значенням.

Прикметники, що означають:

а) якості людини; б) колір або масть; в) смакові якості.

Молодий воїн, старий слюсар, кволий хлопчик, веселий учень, гордий юнак, мудрий учитель, зелений чай, жовтий папір, гіркий перець, кисле яблуко, солодка цукерка, буланий кінь, рухливий малюк.

- З трьома словосполученнями склади речення.

Пригадай! Прикметник – це частина мови, що виражає ознаку предмета й відповідає на питання *який? яка? яке? які?*

Прикметники **змінюються** за родами, відмінками, числами.

5

Склади словосполучення з прикметниками. Запиши.

Широкий, глибокий, вузький, легкий, прямий, важкий, крутий, косий, мілкий.

- Чи є серед прикметників антоніми? Назви їх.

6

Добери і запиши синоніми до прикметників.

Вірний друг, чепурна пташка, хоробрі бійці, жвава дівчина.

Урок 41.

Змінювання прикметників за числами та родами

1

Як ти розумієш назву вірша?

Людина починається з добра

Сказав мудрець:

– Живи, добро звершай!

Та нагород за це не вимагай.

Лише в добро і вищу правду віра

Людину відрізня від мавпи і від
звіра.

Хай оживає істина стара:

Людина починається з добра.

Любов Забашта

- До слів *звершай, відрізняє, оживає* добери слова, близькі за значенням.

- Прочитай рядки, в яких ідеться про те, що відрізняє людину від звіра. Як ти розумієш ці слова?
- В яких рядках вірша міститься його головна думка?

2

Випиши з поезії словосполучення «іменник + прикметник». Користуючись правилом, визнач рід і число прикметників.

Прикметник завжди стоїть у тому **числі, роді й відмінку**, що й **іменник**, з яким він зв'язаний

3

Утвори словосполучення. Запиши їх. Від чого залежить рід, число, відмінок прикметників?

Ріка, поле, степ, лани (широкий); Молдова, Кишинів, село, міста (рідні).

- Виділи закінчення прикметників в однині та множині.

4

Як ти гадаєш, кому адресоване «Повчання»? Поясни, як ти зрозумів прочитане. Перекажи своїми словами.

Повчання Володимира Мономаха

Старих шануйте, як батька, а *молодих*, як братів. Пам'ятайте, як учив *мудрий* Василь, зібравши круг себе юнаків: при старших годиться мовчати, *премудрих*² слухати, старшим підкорятися, з рівними і *молодими* мати згоду і бесіду вести без лукавства, а що найбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові.

Переказав Віктор Близнець

- Спиши. Підкресли прикметники.
- Які з виділених слів спільнокореневі, а які – форми одного слова?

5

Розглянь малюнок. Склади міркування «Якими мають бути учні і якими не повинні бути».

- Запиши складений текст (5–6 речень).
- Визнач число і рід прикметників.

Урок 42.

Змінювання прикметників за числами і родами

1

Прочитай оповідання Василя Сухомлинського.

Чорні руки

Бабуся замісила білого-білого пшеничного тіста. Тісто пишне, м'яке.

– Бабусю, спечить мені голуба, – попросив Юрко.

Руки бабусині почали ліпити голуба.

Юрко не міг відірвати очей від бабусиних рук. Немов уперше побачив він, що руки у бабусі чорні-чорні, сухі, зморщені, а пальці тонкі й рухливі. Бачить Юрко, як ліплять пальці крильця, кожну пір'їнку виліплюють тонко й ніжно.

Витягла бабуся голуба з печі, а він білий-білий, ніжний і немовби збирається злетіти.

– Бабусю, – запитує Юрко, – чому це так: руки у вас чорні-чорні, а голуб білий-білий?

– Якби у мене були руки білі, то не було б ні тіста, ні голуба, – тихо промовила бабуся.

Юрко замислено дивився на голуба.

- Поміркуй, яку роль виконують антоніми *чорний* – *білий* у цьому тексті.
- Як ти розумієш відповідь бабусі?
- Дай письмові відповіді на питання.
 1. Які у бабусі руки?
 2. Які пальці?
 3. Яке було тісто?
 4. Який вийшов голуб?
- Підкресли прикметники. Визнач їх рід і число.

2

Спиши, вставляючи пропущені букви. Над кожним прикметником напиши його число і рід.

1. Від теплого² слова і лі... ро...м...рзає. 2. Гостре словечко² коле с...рдечко. 3. Слово чемне ко...ному приємне. 4. Міцну дружбу і вогонь (не) спопелить. 5. Під л...жачий камінь вода (не) т...че. 6. Щире слово, добре діло душу й серце обіграло. 7. Шануй учителя як рідного батька.

- Назви слова, в яких звуків більше, ніж букв.

3

Запам'ятай татову пораду і користуйся нею в своєму житті.

Татова порада

Прибіг щодуху син додому,
До тата голосно гука:

– А я провідав у лікарні
Свого товариша-друга!

То ж правда, тату, я – чутливий
І маю серце золоте?

Замисливсь тато на хвилину
І так сказав йому на те:

– Коли тебе в тяжку годину
Людина виручить з біди,
Про це добро, аж поки віку,
Ти, синку, пам’ятай завжди.

Коли ж людині щиросердо
Ти зробиш сам добро колись,
Про це забудь, аж поки віку,
Мовчи й нікому не хвались!

Лідія Компанієць

- Поясни значення висловів *серце золоте, тяжка година*.
- У якому значенні – прямому чи переносному – вжито прикметники?

4 Склади речення зі словосполученнями.

Золота монета, золотий годинник, золота осінь, золота голова, золоті руки, золоте слово.

- У якому випадку ти вживав прикметник у прямому значенні, а в якому – у переносному?
- Чи в усіх вивчених тобою стилях можуть вживатися прикметники в переносному значенні? Чому ти так думаєш?

5 Добери до словосполучень «прикметник + іменник» синонімічні їм словосполучення «іменник + іменник» у родовому відмінку з прийменником *з* чи *із*. Постав від головного слова до залежного питання.

Бронзова статуя – статуя з бронзи, шкіряна сумка, паперовий кораблик, срібна каблучка, солом’яний капелюшок, березові дрова, глиняний глечик.

- Введи словосполученнями в речення. Три речення запиши.
- Підкресли в першому реченні підмет і присудок.

Урок 43.

Узгодження прикметника з іменником у роді, числі й відмінку

1 Прочитай оповідання.

Я хочу сказати своє слово

Катерина Іванівна повела своїх маленьких першокласників у поле. Був тихий *осінній ранок*. Високо в небі летів ключ *перелітних птахів*. Вони тихо курликали, і від цього в степу було сумно.

Учителька сказала дітям:

– Сьогодні ми будемо вчитися розповідати про *осіннє небо*. Хай кожен з вас добре для цього в рідній мові красиві і *точні слова*. Діти притихли. Вони дивились в небо і думали. Через хвилину всі заговорили: «Небо син...-син... . Небо голуб... . Небо чист...». І все. Діти знову

і знову повторювали одні й ті самі слова: син..., голуб..., чист... . Збоку стояла маленька Валя.

– А ти, Валю, що хочеш сказати? – запитала Катерина Іванівна.

– Я хочу сказати своє слово.

– Яке ж твоє слово про небо?

– Небо ласкав..., – тихо сказала дівчинка й усміхнулась.

Діти притихли, вони враз побачили в небі те, чого не бачили досі: «Небо сумн..., небо тривожн..., небо зажурен..., небо холодн...».

А небо грало, трепетало, дихало, як жива істота. І діти дивилися в його сумні сині-сині осінні очі.

Василь Сухомлинський

- Що розповіли діти про осіннє небо?
- Яким вони побачили небо після Валиних слів?
- Випиши речення, в яких описується осіннє небо.
- Які з прикметників у цих реченнях вжито в прямому, а які – в переносному значенні?
- Подивися у вікно. Яке зимове небо? Запиши відповіді. Підкресли прикметники хвилястою лінією. Познач закінчення.
- Прочитай текст в особах.

2

Випиши з оповідання «Я хочу сказати своє слово» виділені словосполучення, визнач рід, число, відмінок прикметників. Поясни, як ти це зробив.

3

Прочитай слова. Знайди серед них синоніми та антоніми.

Добрий, серйозний, розумний, брутальний, веселий, енергійний, ніжний, щирий, лицемірний, принциповий, працьовитий, лінивий, дурний, нерозумний, несерйозний, злий, жадібний, грубий, лукавий, пасивний, нудний, підступний, безпринципний.

- Значення невідомих слів з'ясуй за тлумачним словником.
- З трьома словами склади і запиши речення.
- Розбери їх за членами речення.

4

Дай коротку характеристику людини, про яку можна сказати.

Ходяча енциклопедія, золоте серце, золоті руки, не кїдає слів на вітер, живе своїм розумом, робить із мухи слона.

- Запиши розповідь в зошит.
- Подумай і поділися з однокласниками, яким ти хотів би / хотіла б бути.

5

Склади невелику розповідь на одну із запропонованих тем.

1. З якою людиною я хотів би /хотіла б дружити.
2. Що мені подобається в людях.
3. Учні мого класу.

Урок 44.

Змінювання прикметників у однині та множині

1

Прочитай і відгадай загадку.

Серед звірів найхитріша,
Їй на місці не сидиться.
Пишний хвіст – її краса.
А зовуть її ...

- Визнач рід, число, відмінок виділеного словосполучення.
- Пригадай казки про лисицю. Якою вона зображується в казках?

2

Познайомся з естонською народною казкою.

Їжак і Лисиця

I

Їжак і Лисиця впали у вовчу яму. Два дні якось терпіли, а тоді почав допікати їм голод.

На третій день Лисиця сказала:

– Не вибратися нам звідси, старий друже. Спрага жене вола до криниці, а голод – мене до тебе. Для твого ж блага я з'їм тебе.

Їжак подумав собі: «Де сили обмаль, беруть на поміч розум», – і сказав Лисиці:

– Удвох легше терпіти голод, ніж одному знемагати в полоні, та й моя смерть не врятує тобі життя. А я вже придумав, як нам вибратися звідси. Але чи варто тобі, такій голодній, говорити про це?

– Добра порада – завжди до речі, – відповіла Лисиця, – я вже чую дихання смерті. Та все ж кажи! Я присягаюсь тобі у вічній вірності і дружбі, обіцяю завжди виручати тебе з біди, а мій рід говоритиме про тебе тільки з пошаною. Кажи!

– Людину пізнаєм по словах, а вола – по рогах, – мовив Їжак.

– Я вірю твоїй клятві і раджу ось що. Коли близько проходитиме мисливець, прикиньмося обоє мертвими: людина не така дурна, щоб убивати мертвих. Мисливець викине нас з ями, і ми знову опинимося на волі.

– Добре придумав, – зраділа Лисиця. – А тоді гайнемо до лісу. – Незабаром прийшов мисливець подивитись, чи не потрапив, бува, вовк у пастку. Аж бачить: лежить у ямі Лисиця – зуби вишкірила, хвоста відкинула, язика висолопила.

– Хм, докрутилася стара! – сказав мисливець і спустився в яму.

«Заклякла на кістку, – подумав він. – І Їжачок здох. Яка з вас користь?»

І викинув за ноги обох з ями.

- Куди потрапили Їжак і Лисиця?
- Як Їжакові вдалося перехитрити Лисицю? Дай відповідь своїми словами.
- У чому присягалася Їжакові хитруха?
- Перечитай прислів'я з казки. Як ти розумієш їхній зміст?

3

Розглянь, як відмінюються прикметники в однині. Визнач, яким приголосним — твердим чи м'яким — закінчується основа прикметників.

Від- мінок	Однина		
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
Н.	<i>який?</i> веселий, синій	<i>яка?</i> весела, синя	<i>яке?</i> веселе, синє
Р.	<i>якого?</i> веселого, синього	<i>якої?</i> веселої, синьої	<i>якого?</i> веселого, синього
Д.	<i>якому?</i> веселому, синьому	<i>якій?</i> веселій, синій	<i>якому?</i> веселому, синьому
З.	<i>який? якого?</i> як Н. або Р.	<i>яку?</i> веселу, синю	<i>яке?</i> веселе, синє
О.	<i>яким?</i> веселим, синім	<i>якою?</i> веселою, синьою	<i>яким?</i> веселим, синім
М.	<i>на якому? на яким?</i> на веселому, на синьому, на веселім, на синім	<i>на якій?</i> на веселій, на синій	<i>на якому? на яким?</i> на веселому, на синьому, на веселім, на синім

- У яких відмінках прикметників перед закінченням пишемо м'який знак? Чому?

4

Проаналізуй таблицю відмінювання прикметників у множині.

Від- мінок	Питання	Множина		
Н.	<i>які?</i>	кремезні,	могутні	дуби
Р.	<i>яких?</i>	кремезних,	могутніх	дубів
Д.	<i>яким?</i>	кремезним,	могутнім	дубам
З.	<i>які?</i> <i>яких?</i>	кремезні, кремезних,	могутні могутніх	дуби дубів
О.	<i>якими?</i>	кремезними,	могутніми	дубами
М.	<i>на яких?</i>	на кремезних,	на могутніх	дубах

- Зміни за відмінками словосполучення *голодна лисиця* в однині і множині. Виділи закінчення іменників і прикметників.

5 Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Під ялинкою Михась знайшов гніздо їжаків. У ньому було четверо малят. Через п'ять днів Михась вирішив навідати їх. Цікаво, як живуть їжаки?

На стежці хлопчик побачив мертву їжачиху. Хтось загриз її. Підійшов Михась до гнізда. Там на м'якій купині лежали голодні їжаченята.

Щодня носив Михась їжачкам молоко і хліб. Звірятка брали їжу з рук. Так Михась виходив своїх їжаченят.

З посібника

- Чи сподобався тобі Михась? Як ти оцінюєш вчинок хлопчика?
- Випиши словосполучення «прикметник + іменник». Визнач число і відмінок прикметників.

6 Ти бачив /бачила колись їжачка? Який він? Що ти можеш розповісти про його звички?

- Запиши відповіді на питання так, щоб вийшов зв'язний текст (4-5 речень).
- Який текст у тебе вийшов – опис чи розповідь? Доведи.

Урок 45.

Змінювання прикметників у однині та множині

1 Прочитай продовження естонської народної казки «Їжак і Лисиця» і дізна-єшся, як Їжак поквитався з Лисицею.

II

Поки мисливець виліз нагору, звірі зникли.

Здивований чоловік плюнув з досади і пішов додому.

Після цього на Їжака кілька разів нападали пастухові собаки та різні бешкетники, а Лисиця й не згадувала про свою присягу захищати й допомагати Їжакові. Та коли Лисиця викрала з кубельця їжаченя, старий Їжак вирішив покарати лиходійку.

Якось він знайшов пастку на Лиса.

«Ну, постривай, – подумав він, – оце нагода поквитатися!»

Зустрів ото Їжак Лисицю на стежині. Вони привіталися, ніби нічого не сталося, поговорили про землю й погоду, про роботу й мандрівки.

– Ох, мене ноги далеко не носять, але вчора я знайшов чудовий музичний інструмент, – ніби між іншим сказав Їжак. – За одну струну смикнеш – усі звучать.

По цьому він хотів перевести розмову на інше, але Лисиця так і причепилася: покажи та й покажи ту музику. Після довгих умовлянь Їжак повів руду до пастки.

– Глянь, – сказав він, – коли отут натиснути, то озвуться всі струни.

– Постривай, я трохи пограю, – попрохала Лисиця. Але тільки торкнулася краєчка пастки, – трах! – її лапу затиснуло, мов лещатами.

Марно благала в Їжака поради, як їй вирватися з пастки.

Прислів'я «**Про добро пишуть на піску, а про зло – на камені!**» – наче про Лисицю сказане.

- Постав до казки 5-6 питань і дай на них відповіді.
- Як ти вважаєш, чи справедливо покарав Їжак Лисицю?
- Із прочитаного уривка казки добери три прикметники, які характеризують Їжака.
- Добери самостійно по 5-6 прикметників, за допомогою яких можна було б схарактеризувати Їжачка і Лисицю.
- Прочитай виділене речення. Чи виражає воно головну думку тексту?

2

Прочитай і відгадай загадку.

Колючий він, а не ялинка,
У голках він, а не сосонка.
Колючий² виставив бочок.
Впізнали всі – це ...

- Постав виділене словосполучення у форму множини. Зміни його за відмінками. Виділи закінчення прикметників.

3

Перепиши тест, розкриваючи дужки. Поміркуй, у якій формі вживатимеш прикметники.

Лисиця – один із (хижий) звірів. Своїм (зовнішній) виглядом лисиця нагадує собаку, але відрізняється від неї. Вона має (міцний) й (жилавий) ноги. У стрибках їй допомагає пухнастий хвіст. Лисиця – обережний звір із (прекрасний) нюхом і (гострий) зором.

4

Прочитай текст. Що нового ти дізнався /дізналася про лисичку?

Лисиця – *красива* тварина. Тіло її вкрите *густою рудою* шерстю. У лисиці *розкішний пухнастий* хвіст. У неї *короткі* ноги і *гостра* мордочка. Очі у лисиці, ніби намистинки, світяться *хитрим* вогнем.

Живе вона в покинутих нірках ховрахів і борсуків. Харчується лисиця мишами, зайцями. Іноді може навідатися до людей, щоб вкрасти курку чи невелику гусочку.

Бігає лисиця дуже швидко. Від ворогів вона тікає зигзагами⁴.

Лисиця є героєм багатьох казок, де вона виконує не дуже позитивну роль – краде курей, хитрує, полює на птахів.

З підручника

- Склади план тексту. Запиши.

- Перепиши виділені речення, підкресли граматичну основу.
- Випиши виділені прикметники разом з іменниками, з якими вони зв'язані. Визнач рід, число, відмінок.

5

Прочитай вірш, додаючи закінчення прикметників.

Щедрий їжачок

Назбирав їжачок ¹
 Ягід червоненьк...,
 Запашн... гниличок,
 Яблук та опеньків.
 Взяв їжак гнилички,
 Яблука й опеньки.

Під пеньки, під сучки
 Поховав хутенько...
 Хай як перш... сніжок
 Буде посівати, –
 Всіх запросить їжачок
 До своєї хати.

Григорій Коваль

- Чому автор назвав їжачка щедрим?
- Випиши словосполучення іменника з прикметником, до яких додав / додала закінчення. Визнач число, відмінок, у однині – рід.

Гниличка – зменшувальне від *гнилиця*, пригнилий плід дикої груші.

Урок 46.

Визначення відмінка прикметника за відмінком іменника

1

Прочитай текст. Визнач його тип.

Я хочу, щоб повернулося дитинство

Я хочу, щоб повернулося дитинство!

Шукаючи якусь книгу, я натрапляю на великий дитячий альбом.

Фото нашого першого класу. Які ж ми були всі кумедні! А ось я стою в білосніжному шкільному фартушку під вітами каштана. Маленькими уривками встає моє дитинство. Яким би воно не було, все ж залишається найбарвистішою сторінкою в книзі людського життя. Я хочу повернути той час, коли жила безтурботним життям, коли щоранку прокидалася, сподіваючись на новий, незабутній день.

Кожний ранок був для мене водограєм барв, подихом безтурботного життя. Дитинство – неначе маленький паперовий кораблик, що спокійно пливе у маленькому струмку. Та струмочок незабаром впадає у велику річку життя, з порогами та вирами. Дитинство, куди ти йдеш? Повернися!

Т. Кривошей, 13 років

2

Поясни зміст речення «Струмочок незабаром впадає у велику річку життя, з порогами та вирами».

- Добери слова-ознаки, якими ти зможеш змалювати своє дитинство.
- Згадай і розкажи про один яскравий момент із свого дитинства.
- Чи згоден / згодна ти, що саме дитячі роки безтурботні, веселі, найщасливіші? Доведи.

3

Випиши з третього абзацу тексту вправи №1 сполучення іменників з прикметниками. Усно визнач відмінок.

4

Визнач тему і мету тексту.

Телефонна трубка

Одного разу прокинувся вночі Костя, чує стогін. Мама стогне.

Ввічкнув Костя світло, бачить – мати лежить бліда, тяжко дихає.

– Ой, серце, сину... Біжи до телефона... Виклич швидко допомогу... Ти знаєш, як дзвонити... – І мати втратила свідомість.

Коли Костя почув про телефон, його охопив жах. Адже в двох найближчих будках він обрізав телефонні² трубки, нових ще немає, він сам бачив сьогодні. Згадав, що телефон-автомат є ще біля залізничного мосту.

Побіг. Хочеться гукнути на весь світ: «Мама помирає, допоможіть, люди добрі!» Прибіг до мосту, а будки немає. Застогнав, заридав Костя, кинувся бігти додому.

Відчинив двері. Мати лежить бліда, не дихає. «Мамо! Мамо!» – закричав Костя і впав на коліна перед ліжком.

Василь Сухомлинський

- Про що Костю попросила мати?
- Чому його охопив жах?
- Як він намагався допомогти мамі? Чи допоміг?
- Визнач рід, число і відмінок вжитих у тексті прикметників.

5

Напиши твір на тему: «Моє дитинство». Використовуй слова і вирази з тексту вправи №1. Визнач рід, число і відмінок прикметників.

Урок 47.

Вимова й написання найуживаніших прикметників на **-ський, -цький, -зький**

- 1** Прочитай вірш мовчки. Подумай, з яким почуттям треба читати його вголос.

Січ-мати

На острові, на Хортиці,
За порогами Дніпра,
Там зійшла козацька слава
Для народного добра.
Там стояли на сторожі
Запорозькі Січові.

Ой, не раз там до схід сонця
Грали сурми бойові!
Тут життя і кров віддали
Запорозькі козаки,
Україну рятували
Від ворожої руки.

Юрій Шкрумеляк

- Що ти знаєш про звичаї запорожців? Розкажи.
- Поясни вживання великої літери у вірші.

- 2** Які пісні чи легенди про козаків ти знаєш?

Запорізька Січ! Мабуть, немає жодної людини, яка б не чула про славу Запорізьку Січ, яка б не знала про січове лицарство-козацтво, про героїчні звитяги козаків у боротьбі з татарськими, польськими та іншими іноземними поневолювачами. Про козацькі походи, війни та подвиги сам народ, кобзарі, бандуристи, лірники склали пісні й думи. З уст в уста передавалися й передаються казки й легенди, повісті, вірші.

За Євгеном Гуцалом

- Випиши з тексту прикметники з суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-**. Познач суфікси.
- Знайди речення з однорідними членами, поясни розділові знаки.
- Візьми в бібліотеці казку І. С. Нечуя-Левицького «Запорозьці» й прочитай її самостійно в повному обсязі.

У суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк- після **с, ц, з** завжди пишемо **ь**: дніпровський, козацький, запорозький.**

- 3** За допомогою суфіксів **-ськ-, -цьк-, -зьк-** утвори прикметники. Запиши їх.

Зразок. Кишинів – кишинівський.

Кишинів, Запоріжжя, Прут, Кавказ, Париж, Київ, Рибниця, Румунія, Чернівці, Бричани, Окниця.

- 3 2–3-ма словами склади речення.

- 4** Перетвори словосполучення за зразком. Познач суфікси. Поясни їх правопис.

Зразок. Народ України – український народ.

Порти Одеси, школи Кишинєва, метро Києва, вулиця села, пороги Дніпра, слава козаків, мрії юнаків, заплави Дністра.

- Утворені словосполучення введи в речення.

Зверни увагу! Перед суфіксами **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-** приголосні можуть пом'якшуватись у вимові, але **ь** при цьому не пишеться: *український, селянський*.

Але м'якість звуку [л'] перед суфіксом **-ськ-** позначається буквою **ь**: *сільський, тираспольський, данульський*.

5

Прочитай слова, поясни зміни приголосних.

Сороки – сороцький, латиш – латиський, Золотоноша – золотоноський, турок – турецький, Кагарлик – кагарлицький, співак – співацький, Балхаш – балхаський.

- З прикметниками склади словосполучення.

6

А чи можеш ти себе назвати дитиною козацького роду? Чому? Які традиції козацтва зберегли їх нащадки?

Настали нові часи, до нас повертається історична пам'ять¹. Ми, нащадки славних запоро...их козаків, беремо в славний похід у завтрашній день трагічну історію україн...ого² народу, беремо неодмінно й героїчні звичаї запоро...ого козацтва. Поступово відроджується, стає на ноги україн...е козацтво. Тисячі юнаків присягають на вірність коза...ому³ братству⁴.

За Євгеном Гуцалом

- Спиши. Підкресли прикметники з суфіксами **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-**.
- Познач суфікси. Поясни їх вимову та правопис.

Урок 48.

Вживання **ь** перед закінченням прикметників у родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках однини

1

Визнач тип тексту. Добери до нього заголовок.

Вчитель нам сказав: «Кожна людина своєю поведінкою нагадує якусь тварину... Одна ледаща, як наприклад, ведмідь, інша роботяща, як бджола. Спробуйте намалювати своїх мам і татів у вигляді симпатичних тварин. Це буде добрим жартом, він розвеселить ваших батьків».

Вдома, як завжди, тато лежав на улюбленій канапі і читав газету. Я намалював його ведмедем у барлозі. А маму, яка прийшла з важкими

сумками, верблюдам. Я показав їм малюнки. Вони зареготали. Але потім тато сказав: «Навіщо ж виказувати домашні секрети? Краще намалюй мене у вигляді бобра, який будує будинок. А мама нехай буде безтурботною пташкою, яка радісно щебече з раннього ранку до пізнього вечора».

Я так і зробив. І віддав свої малюнки вчителю. І тоді тата залучили до ремонту школи. А маму зобов'язали співати у батьківському хорі.

Гарний вийшов жарт.

- На кого схожі твої батьки? У вигляді яких тварин ти їх намалюєш?
- Визнач число, рід і відмінок прикметників у виділеному реченні. На який приголосний – твердий чи м'який – закінчується основа цих слів?
- Провідміняй словосполучення *безтурботна пташка* і *рання пташка*, *тихий вечір* і *пізній вечір*. У родовому, давальному, орудному і місцевому відмінках виділи закінчення.
- Спробуй зробити висновок про вживання м'якого знака перед закінченням прикметників.

Зверни увагу! У *родовому*, *давальному* та *місцевому* відмінках *однини* *прикметників чоловічого і середнього роду* з основою на м'який приголосний перед закінченням *пишемо м'який знак*. Наприклад: *могутнього, могутнього, у могутнього*.

У *прикметниках жіночого роду* *ь* пишемо у закінченнях *родового й орудного* відмінків *однини*. Наприклад: *могутньої, осінньої, могутньою, осінньою*.

2

Провідміняй прикметники разом з іменниками. Зверни увагу на відмінкові питання прикметників. Поясни необхідність вживання м'якого знака.

Синє море, вечірня зоря, славний запорожець.

3

Перепиши, додаючи необхідні закінчення.

1. Пролітав буйн... вітер в пустині по безкра..., мертв... полю.
2. Це було чудов... літн... ранку. 3. Пізн... вечора я блукав містом.

- Доведи, що основа прикметника *безкрайї* закінчується на приголосний.

Зверни увагу! У *прикметниках чоловічого і середнього роду* *однини* з основою на [й] у *родовому*, *давальному* і *місцевому* відмінках пишемо *й*: *безкрайому, довгошийому*.

4

Провідміняй словосполучення в однині. Запиши.

Рідний брат, справжній товариш, довгошиє гусеня.

- Виділи основу та закінчення прикметників. Однакові чи різні у них закінчення?
- А кінцеві приголосні основи?
- Як це відбивається в написанні?

5

Провідміняй прикметники *великий, дружній, могутній*.

- Сформулюй правило вживання і написання відмінкових форм прикметників з основою на твердий та м'який приголосний.

Урок 49.

Вимова та написання закінчень прикметників жіночого роду в давальному та місцевому відмінках однини

1

Прочитай заголовок тексту. Як ти його розумієш?

Підлога буде чиста... А душа?

Першокласниця Марійка, прийшовши додому, побачила: підлога в кімнатах чиста, аж блищить.

- Як у нашому класі після уроків, – сказала мамі Марійка.
- Як це після уроків? – здивувалася мати. – А під час уроків?
- Ми витираємо підлогу після уроків. Бо приходить комісія і ставить оцінку за чистоту. Навіщо ж витирати підлогу до уроків?
- Мудрі у вас порядки, – усміхнулась мати.

Тільки вони закінчили розмову, як хтось постукав. Мама відчинила двері.

До хати ввійшла сусідка – стара-престара бабуса Христина. Бабусі вісімдесят дев'ять років. У неї сім синів, три дочки, багато внуків і правнуків. Мама вклонилась бабусі, взяла її під руку й повела до вітальні.

Жахнулась Марійка. Надворі листопад, йде дощ, взуття у бабусі в болоті, де вона пройшла, там zostалися сліди.

Довго сиділа біля столу бабуса Христина. Мама частувала її чаєм.

Як тільки бабуса пішла, Марійка і каже:

- А ми б до класу з такими брудними черевиками не впустили...
- Підлога ж мусить бути чиста...
- Підлога буде чиста, доню... А душа? – тихо питає мати.

Василь Сухомлинський

- Як ти зрозумів / зрозуміла слова *чиста підлога – чиста душа*?
- Чи заслуговує на схвалення поведінка Марійки? Чому?
- А як би ти повівся / повелася на місці дівчинки?
- Чи завжди доброта переважає в людей? Доведи правильність своєї відповіді прикладами.

2 Усміхнімось!

- а) – Костю, ти вже виправив двійку з математики?
– У щоденнику виправив, а от у журналі...
- б) – Славко, у вашому класі виходить санітарна газета?
– Виходить. Завдяки мені.
– Ти редактор?
– Ні, постійний герой.

3 Прочитай словосполучення. У яких із них відмінкові закінчення написано правильно?

На чисті*і* підлозі
Старі*і* бабусі

На чисті*ій* підлозі
Старі*ій* бабусі

- Перевір себе правилом.

Прикметники **жіночого** роду в **давальному** і **місцевому** відмінках однини мають закінчення **-ій, -ій**. Наприклад: *добри*й*, безкрай*й**.

4 Склади і запиши речення зі словосполученнями з попереднього завдання. Познач закінчення прикметників.

5 Перепиши. Прикметники, що в дужках, став у формі давального чи місцевого відмінків.

1. В стороні (лісистий), ген біля стежинки зібрались яскраві сестри горобинки. 2. В (темний) я живу коморі, а коса моя надворі. 3. Хто в майбутнім хоче жить, той всім серцем закричить: «В (рідний) школі рідна мова!». 4. У казці (кольоровий) усе таке чудове. 5. До зірок яскравих в (нічний) вишині я швидко доскачу на (чорний) коні. 6. Часто літом надівала по (новий) сорочці, а на зиму поскидала, посолила в бочці. 7. (Дружний) череді вовк не страшний.

Урок 50.

Відмінкові форми прикметників у множині

1 Прочитай байку Євгенії Ярошинської.

Орел і Лис

Раз захопив Орел двоє молодих лисенят і заніс їх до свого гнізда, щоби його власні діти мали чим добре поживитися.

Старий Лис сидів під високим деревом, на вершку котрого містилося орлине гніздо, і плакав. Але Орел не зважав на плач звіряти, бо, на його думку, не міг слабкий Лис помститися йому за кривду.

І якраз збирався преспокійно розшматувати одне лисеня і погодувати ним своїх малих, коли ось почув дим, що вдирався зі всіх боків гори деревом.

Зажурений вилетів із гнізда, де пищали голосно його молоді. І що ж побачив! Ото довкола дерева було наскладене ріще, що починало вже займатися, а саме надбігав Лис з палаючою головою в писку. Він викрав її в поблиській вуглярні. Тепер тільки пізнав гордий Орел, що і бідний Лис може йому страшно помститися. Йому не залишалось нічого іншого, тільки просьба, і він мусив прийняти всі умови, які подиктував йому Лис.

Насамперед мав знести обох лисенят на землю, і аж тоді обіцяв Лис згасити вогонь, розкидуючи листя.

Орел зробив усе, чого Лис хотів, і був ще дуже вдоволений, що цей хитрий та не дуже сумлінний противник додержав слова і охоронив дерево від вогню, а разом з ним і його гніздо.

Так може статися, що великі і можли, котрі кривдять бідних, мусять з часом затрептіти і самі перед ними.

- У яких словах висловлена основна думка байки?
- Чи є такі орли та лиси поміж людей?

2

Пригадай!

- Які закінчення мають прикметники у множині? При потребі звертайся до таблиці № 2 з уроку №47.

3

Провідмініяйте письмово прикметники *горді, молоді, старі*.

- Зробіть висновок про змінювання прикметників у множині.

Го́рі – вгору.

Рі́ще, рі́ща – хмиз.

Поблі́зка –
ближня.

Мо́жні – могутні,
сильні.

Прикметники у множині змінюються тільки за відмінками, за родами вони не змінюються. Відмінок прикметника як у однині, так і в множині можна визначити за відмінком іменника, від якого він залежить. Наприклад:

Д. в.
будинкам (яким?)

О. в.
за будинками (якими?)

Д. в.
новим,

О. в.
новими,

Д. в.
високим

О. в.
високими

4

Знайди порівняння. Яку роль вони відіграють у казці?

Весна стояла в сонці, мов у повені.

– Ми теж – наче сонечка! – похвалилися кульбабки. – Бо ми жовті й променисті.

– Подумаєш! – обізвалися з клумби тюльпани. – Наші квітки гарніші. Ми – як червоні чаші! І в кожній – бджола або джміль.

– Ми глянули на світ і здивувалися, що в ньому стільки весни, – мовили низенькі братки. – Тому ми – як здивовані очі!

– Я цвіту білими перлами, – забриніла на це конвалія.

– А я – блакитними вітрячками! – залепетав барвінок.

– А я! А я! Тож я цвіту райським цвітом! – зашуміла рожева райська яблунька біля фонтана.

– А я, – сказав на це дощик, – зацвіту парасольками. Закрапав, і справді: на вулицях парасольки, на майданах парасольки – усе місто в парасольках, наче в лапатах яскравих квітках!

Зірка Мензатюк

- Випиши словосполучення «прикметник + іменник», «прикметник + займенник» у множині. Визнач відмінок прикметників.
- Поясни вимову і правопис слів *бджола* і *джміль*. Склади звукову модель цих слів.

5

Перепиши, розкриваючи дужки.

Восени (*бе...крайї*) степами, (*широкий*) шляхами, від села до села крокує чудовий Велетень-Урожай.

Вітер ро...дуває його (*біла шовкова*) сорочку.

Плоди природи подарували йому свої (*темно-синій, червоний*) барви.

Ро...пушилися (*золотистий*) пшеничні вуса, ро...рум'янилися, наче яблука, щоки!

- Визнач число, відмінок, а в однині – й рід прикметників.
- Розбери за будовою виділені слова. Зроби висновок, яка буква пишеться в кінці префіксів.

Урок 51.

Вимова й правопис прикметників у множині

1

Прочитай вірш. Кого порівнює з квітами поет?

Гарні, наче квіти

В нас дівчатка гожі,
різні та хороші.
Справді, он Марина –
пишна, як жоржина.
Кароока Оля –

наче та красоля.
Наші Галі, Віти –
гарні, наче квіти.
Різні та несхожі,
а красиві, *гожі*.

Дмитро Білоус

Го́жі – гарні на
вроду, вродливі.

- Випиши всі прикметники в множині, які характеризують дівчаток. Визнач відмінок і закінчення.

Зразок: *дівчатка гожі, ..., ..., ..., ..., ...*

2

Добери і запиши 4 прикметники, щоб схарактеризувати хлопчиків.

- Склади два речення про хлопчиків і дівчаток, вживаючи прикметники.

3

Утвори форму множини від словосполучень «іменник + прикметник».

Пишна жоржина, білосніжна лілія, запашний чорнобривець, тендітна конвалія.

- Одне словосполучення в множині провідміняй за відмінками. Виділи закінчення.

4

Як треба змінити форму прикметників, щоб утворити словосполучення «іменник + прикметник»?

Український, ніжний, столичний, буйний, синій, незабутній.
Землі, простори, квіти, бульвари, весни, мелодії, перемоги.

- Запиши утворені словосполучення. Виділи закінчення прикметників, поясни правопис.

- З двома словосполученнями склади речення.
- Підкресли головні і другорядні члени речення.

5

Прочитай уривок із оповідання Бориса Грінченка «Ксеня». Поміркуй, який це текст за типом та стилем.

Я вдаривсь об когось і звалив його. Прочумавшись трохи, я побачив, що це була *невеличка*, років дев'яти, дівчинка. Вона не заплакала, хоч її *великі* сірі очі заблищали сльозою. Я мовчки, не знаючи, що казати, почав розглядати дівчинку. На ній була обідрана *поганенька* спідничка та *чорна* сорочка, а схудле *чепурне* обличчя було як сіль біле.

Борис Грінченко

- Відшукай у тексті опис зовнішнього вигляду дівчинки. Перекажи його своїми словами.
- Випиши сполучення виділених прикметників з іменниками. Визнач їх число і відмінок.

6

Опиши дівчинку за зразком.

Зразок. У неї блакитні очі, чорне волосся й кругле обличчя. Це дівчина з блакитними очима, чорним волоссям і круглим обличчям.

Слова для довідки. Волосся – темне, русяве, біле, руде. Очі – сині, блакитні, карі, зелені, сірі. Обличчя – кругле, бліде, смугляве, рожеве.

7

Зміни словосполучення «іменник + іменник» на «прикметник + іменник».

Зразок. Спідничка з льону – льняна спідничка.

Сорочка з шовку, черевики зі шкіри, капелюх із соломи, шапка з хутра.

Урок 52.

Ступені порівняння прикметників

1

Прочитай рядки Валерія Брюсова.

Долі улюбленець
цар Соломон, Єрусалимець
Давидів син, співак псалмів.

- Спираючись на прочитане, дай відповідь, хто такий цар Соломон.

Псáлми – пісня релігійного змісту, що входить до складу Псалтирі.

2

Прочитай біблійну легенду.

Суд Соломона

Молодий цар Соломон якось почув уві сні незнайомий голос. «Прохай, що тобі дати? – мовив йому цей голос. – Ти мусиш вирішити свою долю. Чи хочеш уславитись на землі звитяжними подвигами? Чи хочеш надбати багато золота і стати першим багатієм? Чи підкорити собі всі народи? Чи прожити довге-довге життя?.. Вибирай – і збудеться, що ти схочеш!»

Замислився Соломон і відповів: **«Не прошу я собі ані звитяжної слави, ані багатства, ані довголіття. Не прагну й влади над людьми. Одного я жадаю: зробитися мудрим. Нехай серце моє буде розумним, а розум – добрим, щоб я міг відрізняти добро та зло і бути справедливим суддею».**

І мовив йому голос: «Хай буде так».

І став Соломон наймудрішим поміж людей. І через мудрість свою був він і могутнім володарем, і надбав незліченні багатства, і впокорилися йому всі народи, і прославився він на весь світ.

По всій землі йшов поголос про його великий розум і справедливість.

І люди приходили до нього, аби розсудив він їхні суперечки й позови.

Якось прийшли до нього жінки і принесли дитину, якій не було ще й місяця від народження.

І промовила одна з жінок:

– Царю! Ми обидві мешкали в одному домі, спали в одній кімнаті.

У мене народився син, у неї теж. У всім домі ми були самі, і нікого з нами не було. Вночі син цієї жінки помер, і вона потай поклала його на мою постіль, а мого сина взяла до себе. Вранці я прокинулась – і бачу коло себе її мертву дитину.

Але тут друга жінка почала кричати:

– Брехня! Це мій син живий, а твій мертвий!

Соломон сказав:

– Подайте-но мені меч!

Коли принесли цареві гострий меч, Соломон наказав воїну, що стояв поруч:

– Візьми дитину і розітни її навпіл. Та віддай одну половину одній жінці, а другу – другій.

Перша жінка злякалась і закричала:

– Не вбивайте його, не вбивайте! Благаю тебе, царю, не наказуй убивати його. Краще віддай мого сина цій жінці – аби він лишився живий!

А друга сказала:

– Справедливе рішення твоє, наймудріший! Нехай не дістанеться ця дитина ані їй, ані мені!

Тоді Соломон стримав руку воїна і мовив:

– Оддайте дитину тій, котра пожаліла її: вона і є його матір!

І дитину оддали матері, і вона притисла її до серця. А ошуканку з ганьбою прогнали геть.

Так розсудив цар Соломон, мудрий і справедливий.

- Які спокуси пропонував уві сні Соломонові невідомий голос?
- Що попросив Соломон у нього?
- Навіщо цар Соломон попросив мудрості?
- З якою метою в притчі цар наказав воїну розсікти дитину надвоє?
- Чому Соломон наказав віддати дитину першій жінці?
- Які, на твій погляд, якості повинна мати справжня мати?
- Що мусить, на думку Соломона, розрізняти справедливий суддя?

Цікаво знати! Оскільки цар Соломон прославився своєю мудрістю і справедливістю, будь-яке мудре рішення люди досі називають соломонівим.

Звитяжний – героїчний, переможний.

Володар – той, хто має велику владу, повелитель.

3

Розглянь картину Рафаеля Санті «Суд царя Соломона». Знайди і зачитай уривок, що передає зміст картини. Чи вдалося художнику передати зміст легенди?

- Перечитай виділені в тексті речення. Подумай над їх змістом. Візьми з них все необхідне для свого самовиховання.

4

Прочитай речення.

І став Соломон **наймудрішим** поміж людей.

- Як ти можеш пояснити значення виділеного слова?

Зверни увагу! Деякі прикметники можуть означати, що в якомусь предметі більше чи менше певної якості.

Наприклад: *солодкий* – *солодший* – **найсолодший**; *темний* – *темніший*, **найтемніший**.

5

Вибери і запиши із запропонованих слів ті, які характеризують царя Соломона.

Молодий, лінивий, мудрий, розумний, добрий, справедливий, злий.

- Утвори від записаних слів прикметники, які вказують, що ознака властива одній людині більшою мірою, ніж іншим.

Зразок. Молодий – молодший – **най**молодший.

6

Прочитай прислів'я. Поясни їх зміст.

Добре ім'я – найкраще багатство. Найбільша сила в світі – терпіння. Де дружніші, там і сильніші. Вірний³ приятель – то найбільший скарб.

- Спиши. Підкресли прикметники, які вказують, що ознака властива більшою мірою.

7

Склади і запиши текст-опис (5-6 речень) «Моя матуся», використовуй прикметники, які вказують, що ознака властива більшою мірою.

Урок 53.

Повторення вивченого

1

Із розсипаних слівклади і запиши прислів'я. Поясни його зміст.

Великого, з, починати, досягти, треба, Щоб, малого

- Підкресли прикметники. Визнач їх рід, число, відмінок.

2

Прочитай оповідання Василя Сухомлинського.

Який слід повинна залишити людина на землі?

Старий Майстер звів кам'яний будинок. Став осторонь і милується. «Завтра в ньому оселяться люди», – думає з гордістю.

А в цей час біля будинку грався Хлопчик. Він стрибнув на сходинку й залишив слід своєї маленької ніжки на цементі, який ще не затвердів.

– Для чого ти псуєш мою роботу? – сказав з докором Майстер.

Хлопчик подивився на відбиток ноги, засміявся й побіг собі.

Минуло багато років. Хлопчик став дорослим Чоловіком. Життя його склалось так, що він часто переїздив з міста до міста, ніде довго не затримувався, ні до чого не прихилився – ні руками, ні душею.

Прийшла старість. Згадав старий Чоловік своє рідне село на березі Дніпра. Захотілось йому побувати там. Приїхав на батьківщину, зустрічається з людьми, називає своє прізвище, але всі здвигують плечима – ніхто не пам'ятає такого Чоловіка.

– Що ж ти залишив після себе? – питає у старого Чоловіка один дід.

– Є в тебе син чи дочка?

– Немає у мене ні сина, ні дочки.

– Може, ти дуба посадив?

– Ні, не посадив я дуба...

- Може, ти поле випестував?
- Ні, не випестував я поля...
- Так, мабуть, ти пісню склав?
- Ні, й пісні я не склав.
- Так хто ж ти такий? Що ж ти робив усе своє життя? – здивувався дід.

Нічого не міг відповісти старий Чоловік. Згадалась йому та мить, коли він залишив слід на сходинці. Пішов до будинку. Стоїть той, як наче вчора збудований, а на найнижчій сходинці – закам'янілий відбиток хлопчикової ніжки.

- Поясни значення слів і словосполучень: *став осторонь, здвигують плечима, закам'янілий, випестував.*
- Про кого розповідається в оповіданні?
- Як склалася доля хлопчика?
- Як ти розумієш слова *ні до чого не прихилився – ні руками, ні душею*?
- Чи зміг дати Чоловік відповідь на питання дідуся?
- Який слід мав на увазі автор оповідання?
- Поміркуй, як же потрібно жити.
- Продовж речення. *Потрібно жити так, щоб ...*

3

Склади і запиши план прочитаного тексту. Перекажи текст за планом.

4

Яке з прислів'їв відповідає головній думці оповідання?

1. Життя прожити – не поле перейти.
2. Діло майстра величає.
3. Не дивись на чоловіка, а на його діло.

5

Вислов пораду хлопчикові та старому Чоловікові.

6

Склади і запиши твір-міркування «Який слід я хочу залишити на землі» (5-6 речень).

- Над прикметниками напиши скорочено рід, число, відмінок.

7

Прочитай уривки віршів. Що їх об'єднує?

Все на землі, все треба берегти:
І птаха, й звіра, і оту травинку.
Не чванься тим, що цар природи ти,
Бо, врешті, ти – лише його частинка.

Богдан Лепкий

Я – землі цієї паросток зелений,
Я – землі цієї крапля дощова.
Заплелись у мене, приросли до мене
Й жито і дерева, квіти і трава.

Вадим Крищенко

Той, хто любить паростки кленові,
Хто діброви молоді ростить,
Сам достоїн людської любові,
Бо живе й працює для – століть!

Максим Рильський

- Як ти розумієш зміст речень: «Я землі цієї крапля дощова», «...цар природи ти»? Поясни.
- Випиши прикметники. Визнач їх рід, число, відмінок.

ДИВНИЙ ГОЛОС ПРИРОДИ

ДІЄСЛОВО

Урок 54.

Повторення вивченого про дієслово в попередніх класах

1

Заплющ очі і подумай, скільки дивовижного, прекрасного, неповторного дарує нам природа. Треба тільки навчитися усе це бачити і чути: голос кожного дерева, гілочки, травинки. А як можна почути щедрий голос природи?

Коли вітер у полі
колихне колосок,
кожне дерево в лісі
має свій голосок.
Тут почуєш зозулю,
сойку, спів солов'я.
Щедрий голос природи
змалку слухаю я.

Микола Сингаївський

- Назви слова, що означають дію. На які питання вони відповідають? До якої частини мови належать?
- Чим відрізняється дієслово від іменника і прикметника?

2

Чи можна назвати цей текст граматичною казкою? Чому?

Дієслово і його друзі

Жило-було Дієслово. Одного разу воно *вирішило*, що кожен повинен приносити хоч якусь користь людям. І пішло по білому світу щастя шукати. Іде і бачить: сидить Іменник і плаче.

– Що трапилося?

– Та ось, живу-живу, а для чого – не знаю. Ніякої користі не можу принести.

– *Ходімо* разом щастя шукати. Добрі люди кажуть, що щастя й багатство лише в праці.

Пішли далі і зустріли Прикметника, сумного, тихого, мовчазного. Покликали і його з собою.

Через деякий час опинилися в казковій країні Граматика. Там усі щось робили – сумувати було ніколи. Їх запросили працювати в Реченні. З того часу Дієслово працює присудком. Воно відповідає на питання: *що робити? що робить? що зроблять?* та інші. Іменник – підметом. А Прикметник – другорядним членом речення.

Вони приносять користь людям. А що може бути краще?

- Яку роботу в реченні виконують іменник і прикметник? А дієслово?
- Знайди в тексті 5 дієслів і запиши їх у зошит.

3 До якого стилю належить текст?

*Повівав холодний вітерець³. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. Дорога була слизька. На обидва боки від дороги, скільки окинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатертиною. Твердий синявий сніг *грав* на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов *здіймалося* з місця. Вітер *дужчав*. *Насунули* снігові хмари і *оповили* небо⁴. Сонце *сховалось* за хмари. *Посипав* сніжок.*

За Михайлом Коцюбинським

- Доведи, що виділені слова – дієслова. Для цього визнач:
 - на які питання відповідають ці слова?
 - що вони означають?
 - як змінюються?

Дієслово – частина мови, що означає дію предмета і відповідає на питання *що робить? що робив? що буде робити? що зробить? що робитиме? що робити? що зробити?* У реченні дієслово є присудком.

4 Поспостерігай, які образи створюють слова, вжиті в переносному значенні.

Погас учора день –
Заплакав Рік Старенький.
Сьогодні *розсвіло* –
Сміється Молоденький.

Старенького нам жаль,
А плакати не годиться,
Бо Молоденький Рік
Почне на нас свариться.

Леонід Глібов

- Чому заплакав Старенький Рік?
- Які слова вдячності ти хотів би/хотіла б йому висловити?
- А що б ти побажав/побажала б Молодньому Року?
- З'ясуй, коли відбувається дія, на яку вказує кожне виділене дієслово. Зроби висновок.

5 Визнач, якою частиною мови є кожне слово. Запиши їх в три стовпчики:

1 – іменники, 2 – прикметники, 3 – дієслова.

Веселість, веселий, веселити; радісний, радість, радієш; іграшкова, гра, грати; будувати, будівельник, будівельний; свято, святкувати, святковий.

- У кожний стовпчик допиши ще по два слова тієї ж частини мови.
- * Розкажи про іменник, прикметник і дієслово за планом.

Що означає?
На які питання відповідає?
Як змінюється?
Яким членом речення є?

Урок 55.

Що означають дієслова?

1

Чи любиш ти казки? А який чарівний предмет тобі хотілося б мати? Прочитай казку Юрія Ярмиша і ти дізнаєшся про чудову паличку-рятівницю.

Паличка-рятівниця

(Казка)

I

Жив собі на світі ледар. Звичайнісінький ледар. Мабуть, і тобі траплялося бачити схожого на нього. І якщо такий учиться в твоєму класі, неодмінно дай йому прочитати цю казочку.

Так ось. Ледаря звали Миколою.

А сталося це тоді, коли на деревах та кущах із малесеньких буро-жовтих бруньок визирнули зелені язички першого листя. Хлопці ганяли на дворі м'яча. А Микола нудьгував: мати замкнула його в квартирі, щоб він як слід вивчив уроки.

«Ото б добре було, – мріяв Микола, – знайти Чарівну Паличку-рятівницю. Щоб замість мене домашні завдання робила й усе інше. За такою паличкою і на край світу піти не страшно!»

І нараз сталося чудо...

– Навіщо ж на край світу? – почув Микола за своєю спиною чийсь добрий тихий голос. Хлопчик озирнувся. Посеред кімнати стояв зовсім малюсінький дідусь – удвічі нижчий за Миколу. На ньому були червоні шаровари з білими цятками й білий ковпак з червоними зірочками. Довга сива борода дідуса зникала десь аж за його спиною. – Навіщо на край світу йти? – повторив дідусь. – Можна здобути те, що ти бажаєш, і тут.

– Пробачте, – пробурмотів Микола розгублено, – хто ви такий?

Дідусь відповів поважно, з гідністю:

– Я – Головний Охоронець Чарівної Палички-рятівниці! – Микола мовчав, зачарований. Виходить, що в казках усе правда, й чарівники є?

– Ви справді дасте мені Чарівну Паличку? – спитав він недовірко.

Дідусь відповів цілком серйозно:

– Якщо ти заслужиш її, звичайно! Але ти повинен виконати три мої завдання. Згода?

Микола про всяк випадок кивнув. Може, завдання неважкі?..

– Слухай перше завдання! – голос у дідуса став урочистим. – Увесь тиждень ти, Миколо, повинен сам прибирати свою постіль і допомагати матері!

«У-у, – хотів було поскиглити Микола, – не хочу!»

Юрій Ярмиш
Паличка-рятівниця

Але якийсь голос прошепотів йому: «Не спіши пхикати, адже в нагороду ти одержиш Чарівну Паличку-рятівницю!»

– Я згоден, – ледь чутно сказав Микола.

– От і добре, – бадьоро кивнув дідусь, поправив на голові ковпак і... розтанув у повітрі, наче його й не було.

- Як звали головного героя казки?
- Яким постає Миколка в перших рядках твору?
- Про що він мріяв?
- З ким познайомився Микола?
- Знайди у тексті опис дідуса. Прочитай. А тепер розкажи про нього своїми словами.
- Який діалог відбувся між хлопчиком і Головним Охоронцем Чарівної Палички-рятівниці? Розподіліть ролі й розіграйте сценку за ролями.
- Прочитай виділені в тексті слова.
- На які питання вони відповідають?
- Якою частиною мови є?
- Що вони означають?
- Добери антоніми до слів *нудьгував, закрила*.
- Добери приклади дієслів, які означають стан людини, запиши їх у зошит. Усно склади речення з одним із дієслів.

Цікаво знати! Виявляється, дієслова можуть означати не лише конкретні дії, а й: *сприймання (бачити, чути); мовлення (говорити, питати, відповідати, пробурмотіти); мислення (думати, міркувати, мріяти); стан людини (нудить, кортить, не спиться); явища природи (похолодало, замело, вечоріє).*

2

Склади словосполучення з трьома дієсловами (на вибір) з попереднього завдання, запиши їх. Що означають ці дієслова?

3

Випиши з тексту всі синоніми до слова *говорити*. Чим вони відрізняються?

4

Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Зачаровує своєю красою зимовий ранок. На вулиці ще темно, тихо, спокійно. Древа, вкриті інеем, застигли нерухомо. *Лише вітерець піднімає сніжинки і легенько похитує тоненькі гілочки.* Все ще спить. Але вже де-не-де світяться віконця будинків. *Люди прокидаються, збираються на роботу.* Світає. Сніг виблискує під першими сонячними променями.

- Назви дієслова. Що вони означають?
- Запиши виділені речення. Підкресли граматичну основу.
- Пригадай, які члени речення називаються однорідними. Визнач однорідні члени в записаних реченнях.

5

Уяви, що ти спіймав /спіймала золоту рибку. Яке бажання ти загадав би /загадала б їй? Склади усно текст (4-5 речень) на тему «*Зустріч із золотою рибкою*».

Урок 56.

Зв'язок дієслова з іменником. Зміна дієслів за числами

1

Ти хотів би /хотіла б дізнатися, які ще випробування чекають на Миколу на шляху до Чарівної палички? Прочитай продовження казки Юрія Ярмиша.

II

Цілий тиждень Микола прибирав у кімнатах, допомагав матері мити посуд і навіть до кранниці двічі бігав. Мати й раділа, й дивувалася – з чого б то все? Ох, якби знала мати, – можливо не було б у неї такого доброго настрою. Адже син був такий запопадливий тільки тому, щоб потім взагалі нічого не робити, а все мати на послугах чудесну паличку.

Якраз за тиждень Головний Охоронець Чарівної Палички-рятівниці з'явився перед Миколою.

– Як твої справи, чи виконав, що я тобі звелів?

Микола розповів про все.

– Початок непоганий, – погладив свою пишну бороду старий. – Перший крок до чарівної палички ти зробив. Слухай тепер друге завдання: щоб ти аж десять днів не чіпав і не кривдив малюків – я знаю, з тобою таке трапляється. Та це ще не все: як старші хлопчики кривдитимуть малих, щоб ти їх боронив... Добре?

Дідусь поправив свій ковпак і зник...

– Ото вскочив у халепу! – свиснув Микола. – Сашко Дубина, певно, роз'юшить мені носа!

Але іншої ради не було. Треба було ставати хоробрим і справедливим.

І коли на великій перерві Сашко Дубина штовхнув якогось первачка і той гепнувся та ще й носа набив, Микола підскочив до Сашка й гукнув:

– Якщо ти зараз же не піднімеш хлопчика і не попросиш у нього пробачення – пощади не чекай. Второпав?

Сашко з несподіванки пробурмотів розгублено:

– Почекай, зараз!..

Усі десять днів Микола був у школі найхоробрішим і найсправедливішим. Хлопці навіть написали про нього в класну газету велику замітку.

– Ти на правильній дорозі, – сказав Головний Охоронець Чарівної Палички-рятівниці, коли минув і другий строк. – Але це ще не все. Останнє завдання – найважливіше!

Микола навіть дихати перестав.

– Я знаю, – твердо мовив дідусь, – що ти погано вчишся. У щоденнику в тебе трапляються двійки, а у свідоцтві трійки. Тепер весна. Незабаром кінець останньої чверті. Коли закінчиться навчальний рік, покажеш мені свідоцтво. Ти зрозумів мене?

У Миколи навіть серце тьохнуло.

– Зрозумів. Треба, щоб у табелі були хороші оцінки...

Ось у яку біду вскочив Микола. Але відступати було вже нікуди.

Миколина мати дивувалася:

– Синку, чого це ти все над уроками сидиш? Іди хоч трохи в футбол пограй.

– Не можу, – відповідав Микола, хоч йому й дуже кортіло кинути книжки й вискочити на вулицю до друзів, – скоро ж іспити. Повторювати треба!

Але хлопчик став помічати, що йому хочеться працювати не тільки заради чудесної палички...

- Як змінився Микола після зустрічі з Головним Охоронцем?
- Які завдання отримав хлопчик?
- Як він їх виконав? Прочитай останнє речення, як ти його розумієш?

2

Запиши перше речення прочитаного тексту, підкресли дієслова.

- Випиши з речення словосполучення з дієсловами.
- Установи зв'язок між словами в словосполученні. Визнач, якою частиною мови є слова, що входять до цих словосполучень.
- Добери власні приклади подібних словосполучень.

3

Добери залежні слова до дієслів.

Працює над ...; розмовляє з ...; вчить ...; дописує ...; мріє про ...

- Слова якої частини мови ти дібрав / дібрала?
- З одним словосполученням склади речення. Запиши його.
- Підкресли граматичну основу. Яку роль виконує дієслово в реченні?

4

Які казки Оксани Іваненко ти читав / читала? Чим вони тобі подобаються? Пригадай, із якої казки цей уривок.

А синичка на зиму і (не) заснула, і (не) відлетіла. Не заснула тому, що взагалі ніхто з пташок не хотів ховатися в темні нори та засинати.

Але й відлітати вона не хотіла, хоч казали інші птахи, що в далеких теплих краях цілий рік, навіть узимку, цвітуть квіти і всякої комахні досхочу.

За Оксаною Іваненко

- Перепиши виділене речення. Розкрий дужки. Підкресли дієслова. Визнач їх число.
- Зміни речення так, щоб підметом був іменник у множині. Чи змінилося число дієслова-присудка?

5

Про які особливості лютого йдеться в тексті? Пригадай зимові місяці.

Хоча й зветься цей місяць лютим, але вже починає пригрівати сонечко. Вже й синичка голосніше приспівує. Горобці метушаться, відчуваючи прихід весни.

Пригріє сонечко, на дахах сніг підтане, і капає вода. Капає, капає... Але й підмерзає – потроху. Отак підмерзає, і створюються гострі, прозорі, як скло, кришталеві бурульки. Вони схожі на прозорі списи. Бурульки ростуть під вечір, а вранці чи вдень сонце припече – ці списи падають на землю.

Олександр Копиленко

- Порівняй сполучення слів і дай відповідь на запитання:

<i>Однина</i>	<i>Множина</i>
Бурулька (<i>що робить?</i>) росте.	Бурульки (<i>що зробили?</i>) вирости.
Синичка (<i>що зробила?</i>) заспівала.	Горобчики (<i>що зробили?</i>) заспівали.

- З якими словами в реченні зв'язані дієслова?
- Чи змінюються дієслова за числами?
- У якому випадку дієслово вживається в однині? А коли – у множині?

6

Спиши останнє речення з попередньої вправи. Скільки в ньому граматичних основ? Підкресли їх.

- Визнач число іменників і дієслів, які виконують роль підметів і присудків. Зроби висновок. Звірся з правилом.

Зверни увагу! Дієслово в реченні найчастіше зв'язане з іменником. Дієслова змінюються за числами. Вживаються в однині і множині (якщо дієслово означає дію одного предмета, то вживається в однині, а якщо двох і більше предметів, то в множині).

7

Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Поясни їх роль.

Сонце сховалося за обрій. Зарожевів сніговий килим. Замерехтіли зорі в глибокому небі.

Раптом з півночі насунула чорна хмара. Потемнів сніговий килим. Падають сніжинки на землю⁴.

За Василем Сухомлинським

- Визнач граматичну основу кожного речення.
- З'ясуй, у якому числі вжиті іменник і дієслово, які виступають підметом і присудком. Випиши їх.

8

Це окремі речення чи текст? Чому?

Тануть сніги. Біжать гомінкі струмки. Видзвонюють краплинами бурульки. Стрепенулась береза. Вся її кора прогрілась. Кожна гілочка соком наливається. Сонечко її зимовий сон геть прогнало.

- Розглянь малюнки. Який із них найкращою мірою відображає зміст тексту? Доведи, що це саме так.
- Випиши дієслова й іменники, з якими вони зв'язані. Визнач їх число і роль у реченні.

Урок 57.

Неозначена форма дієслова

1

Чи отримав Микола паличку-рятівницю? Як він впорався з випробуваннями? Дізнаєшся, коли прочитаєш останню частину твору.

III

І ось пролунав останній дзвінок. Микола одержав табель і побіг швиденько додому показати його батькам, та з ще більшою нетерплячкою Головному Охоронцеві.

Дідусь у червонозоряному ковпаку був, як завжди, точний. Тільки-но батьки хлопчика пішли з дому, він зараз же з'явився. Задоволено прочитав увесь табель і сказав урочисто:

– Молодець, Миколо! Передаю тобі свій скарб!

І Головний Охоронець простягнув Миколі Чарівну Паличку-рятівницю.

То ось яка вона! Глянеш і не подумаєш, що чарівна. Просто собі жовтенька паличка, трохи більша від учнівської ручки, й тільки. Її зручно тримати в портфелі. Ніхто й не здогадається, що це справжній казковий скарб.

– Щоб паличка виконала твої бажання, – вів далі Головний Охоронець, – треба нака-зати їй:

Паличко-рятівнице,

Паличко-чарівнице!

Зроби те неодмінно,

До чого в думках лину!

– І додати, чого саме бажаєш. Чого б ти хотів?

– Ну... морозива!

– Хай-но з'явиться ваза з морозивом!

І перед Миколою відразу ж виникла, як у казці, гарна кришталева ваза, а в ній – полуничне морозиво. Микола, збуджений, спитав:

– А що можна наказувати паличці?

– Все. Окрім того, що проти совісті.

– А звідки береться те, що бажаєш, – з нічого?

Очі в дідуся стали ласкаві, добрі.

– Звісно, ні, Миколо. З нічого навіть у казці ніщо не з'являється. Просто тобі даром буде діставатись усе, що зробили інші люди.

Микола задумливо крутив паличку. Ось яка ти – рятівнице... У одних

відбираєш, а іншим даєш. Але я все ж таки зроблю, як совість велить!

І Микола дзвінко наказав:

Паличко-рятівнице,

Паличко-чарівнице!

Зроби те неодмінно,

До чого в думках лину!

– Хай усім ледарям несолодко стане, щоб такими не були!

Потім Микола простягнув паличку Головному Охоронцеві і сказав твердо:

– Самому цікавіше все робити. Візьміть паличку!

– Здоров будь, Миколо! – весело сказав дідусь. – Ти правильно вирішив!

Він торкнувся свого червонозоряного ковпака й зник, наче ніколи і не з'являвся отут у кімнаті.

Ніколи?! Перед Миколою на столі лежав табель з добрими оцінками. І мати більше не сердилася. Ніхто не називав Миколу образливо – ледар. А надворі було літо; хлопці кричали, хвилюючись, ганяли м'яча.

І Микола вистрибом побіг до них.

- За що Головний Охоронець похвалив Миколу?
- Що звелів хлопчик Паличці-рятівниці?
- Які бажання вона могла виконувати?
- Як ти гадаєш, чому Микола відмовився від чарівної палички?
- Чи можна стверджувати, що після зустрічі з казковим дідусем хлопчик зазнав чудових змін? Доведи свою думку.
- Зробіть ланцюжком висновок, яка «Чарівна паличка» керує вчинками кожного з нас. Якими іншими словами ви могли б назвати цю рису характеру?
- Поміркуй, до якого жанру відноситься твір. Свою думку обґрунтуй.

2

Знайдіть у тексті питання, які поставив Микола Головному Охоронцеві. Випишіть з них дієслова. Дослідіть, на які питання вони відповідають. Чи можна визначити час, число, виконавця дії? Зробіть висновок, у якій формі їх вжито.

Зверни увагу! Неозначена форма є початковою формою дієслова й відповідає на питання *що робити? що зробити?*

Дієслова в неозначеній формі називають дію, але не вказують на час, число і виконавця дії.

Неозначена форма має суфікс **-ти** або **-ть**: *запитувати*, *мріяти*, *навчатися*, *веселитися*, *дружити*, *усміхатися*.

3

Про які особливості неозначеної форми йдеться у граматичній казці?

Сказала якось Неозначена форма:

– Ех ви, хіба так треба відмінюватися? Я б вам показала, та, на жаль, в мене немає часу!

– Час ми тобі знайдемо. Який тобі: теперішній чи минулий?
– Краще майбутній, – каже Неозначена форма, щоб хоч трохи відтягти час. – Та пам’ятайте, що ще є Допоміжне дієслово!

Відмінюється Допоміжне дієслово – тільки закінчення мигтять. А Неозначена форма і буквою не ворухить.

Нащо їй ворухити, нащо їй відмінюватися? Вона – Неозначена форма, у неї нема часу.

За Феліксом Кривіним

- На які питання відповідають дієслова в неозначеній формі?
- Чи можна визначити час, число, особу дієслова в неозначеній формі?

4

Випиши дієслова в два стовпчики: в перший – дієслова, що відповідають на питання *що робити?*, в другий – *що зробити?*

Читати, прочитати, фарбувати, перефарбувати, купити, купувати, кинути, кидати, кричати, крикнути, віддати, віддавати, відповідати, відповісти, пояснити, пояснювати, везти, привезти.

5

Склади прислів'я. Поясни їх зміст.

(Не) відкладай на завтра того,
Що вміти –
Добре того вчити,
Хочеш їсти калачі –
(Не) на користь книги читать,

за пл...чима (не) носити.
(не) сиди на печі.
якщо з них тільки вершки брать.
хто хоче все знати.
що мож...ш зробити³ сьогодні.

- Спиши прислів'я, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви.
- Подумай, чому в прислів'ях вживається неозначена форма дієслова.

6

Уяви, що ти став /стала чарівником. Які дива ти створив би /створила б для себе, своєї родини, друзів, країни?

- Склади текст (5-6 речень) і прочитай його своїм однокласникам. Розпочинай так:
«Якби я був чарівником / була чарівницею, ...»

Урок 58.

Часи дієслова

1

Щоб дізнатися, про який зимовий місяць ми сьогодні будемо говорити, відгадай загадку.

Аж тріщить мороз, лютує,
Сніжна віхола танцює.
А ставок у лід закутий.
Це зимовий місяць...

2

Прочитай текст. Зверни увагу на те, як образно письменник зображає зиму.

Лютець сказав: «Якби в батькових літах...»

Дві доби без угаву гуляла віхола. Шарпкий вітер позадував стежки й дороги пухким покривалом. Уволю нароскошувавшись, хурделиця врешті вгамувалася. Нині село вже купається в глибоких снігах.

– Ну й намело! Всі шляхи-дороги в переметах, – заходячи до хати з відерцем води, бубонять самі до себе бабуса. – Насилу до криниці дісталася. Недарма кажуть, що лютий – місяць вітрів і кривих шляхів...

Почувши бабусину балачку, я миттю зіскочив з печі. Похапцем зодяг штанці, накинув куфайчину – і мерщій до дверей.

Я одшукав дерев'яну лопату й вийшов на вулицю. То там, то там повискували лопати і шурхотіли віники.

Щоб не відстати од сусідів, починаю і я прокладати стежинки. Спочатку одкидав сніжок до криниці, потім до хлівця і наостанок звільнив путівець до сільської вулиці.

Від незвички трохи втомився. Зіперся на держак, задумався: коли ж, нарешті, прийде справжня весна?

– Що це ти так задумався? – почувся дідусів голос. Спохоплююся од несподіванки. Поруч стоїть дідусь, посміхається.

– Оце повідкидав сніжок та й почав згадувати, чому лютий лютим зветься...

– Ну і як, пригадав?

– А що тут гадати, – впевнено відповідаю, – назва сама за себе каже.

– Хочеш, розповім тобі, як звали місяця кривих доріг у давнину?

– Звичайно, хочу...

– Попервах лютим називали сучасного січня. Лише три століття тому теперішня назва закріпилася за останнім місяцем зими. Проте в народі він завжди звався «сніжнем», «крутнем», «зимобором», «бокогрієм», «криво-дорожником», «меженем» (тобто календарна межа між зимою і весною). У нас, на Поліссі, лютий мав ще одну накличку – «казиброд». Це від того, що казиться погода і доводиться їздити убрід...

– Якщо хочеш, я тобі подарую одне гарне прислів'ячко. Ти такого ще не чув: Лютець сказав: «Якби я в батькових літах, то бику-третяку роги вирвав би!» Ну то як?

– Правду кажучи, я не до кінця зрозумів його, – зізнався щиро.

– А що тут розуміти: лютий – останній зимовий місяць. – Отже, сили у нього лишилося небагато... Хоч на вулиці і намело снігу, але пройде тиждень-другий, і весна таки загляне в наше покутне віконце.

Варто лише трішки зачекати.

За Василем Скуратівським

- Поясни значення виразів: село купається, лопати повискували.
- Відшукай речення в тексті з цими словосполученнями, зачитай. Переконайся у правильності своєї відповіді.

- Чому так кажуть: Лютий – місяць вітрів і кривих шляхів?
- Чи хотів би / хотіла б ти мати собі за товариша такого, як герой оповідання? Що тобі в ньому подобається?

- Як називали місяць лютий у давнину? Поясни, чому він мав такі назви.
- Про що розповів дідусь онукові? Перекажи своїми словами.
- Яке прислів'я почув онук від дідуса? Як його потрібно розуміти?

3

Перепиши перший абзац тексту. Підкресли граматичну основу кожного речення. Досліди, якою частиною мови виражені присудки. В якому часі їх вжито?

Дієслова змінюються за часами. Дієслова минулого часу описують дії, які відбувалися в минулому, до того, як про них розповідаємо: **що робив?** – *грав, співав*; **що зробив?** – *заграв, заспівав*.

Дієслова теперішнього часу означають дії, які відбуваються у той час, коли про них повідомляємо: **що робить?** – *грає, співає*; **що роблять?** – *грають, співають*.

Дієслова майбутнього часу відображають дії, які будуть відбуватися у майбутньому – після моменту мовлення: **що буде робити?** – *буде грати, гратиме*; **що зробить?** – *заграє*.

4

Усміхнімось! Допоможи учневі знайти правильну відповідь.

Учитель викликав учня:

– Якщо я кажу «я умиваюся, ти умиваєшся, він умивається, ми умиваємося, вони умиваються», – який це час?

Хлопчик довго міркував, а потім вигукнув:

– Ранок!

5

Назви дієслова, які допомагають зобразити зиму, як живу істоту. В прямому чи переносному значенні вжиті ці слова?

В білих валянках, в білих кожусі
Ходить зимонька в полі і в лузі.
Носить зимонька білий мішок,
Трусить з нього на землю сніжок.

Теплу постіль готує землиці:
Квітам, травам, озимій пшениці.
Не замерзнуть під снігом вони,
Будуть спать до самої весни.

Марія Познанська

- У якому часі вжито дієслова? Усно став питання.

6

Визнач час дієслів. Уведи їх у словосполучення.

Посадив, читатиму, буду малювати, вишивала, співає, сміється, за-
колишу.

7

Підготуйтеся до читання казки в особах.

Під хатою росла Мальва. Вона була струнка та висока. Її рожевій квітці захотілося якось заглянути у вікно і дізнатися, що там.

За склом стояв маленький горщик, у ньому – зелена стеблинка, на якій була рожева квітка. Така, як і в Мальви, тільки дрібненька.

Мальва питає:

– Ти хто?

– Я Хатня Квітка, – почулося з вазона.

– Як же ти живеш у хаті? – здивувалась Мальва. – Там же немає ні сонця, ні дощу.

– Мене щодня поливають, мої листочки миють... – стала розповідати Хатня Квітка.

– Я живу багато років. Я пам'ятаю багато зим. Ти восени гинеш, а я й далі живу...

Мальва слухала, слухала, а тоді й питає:

– А ти знаєш, що таке ранковий вітерець?

– Ні, не знаю, – каже Хатня Квітка. – А що це таке?

Мальва співчутливо глянула на Хатню Квітку і сказала:

– Краще жити лише до осені, але знати, що таке ранковий вітерець.

- Як би ти назвав / назвала цю казку?
- Чи згоден / згодна ти з Мальвою? Чому?
- Із скількох частин складається текст? Визнач їх.
- *Запиши план.
- Випиши дієслова. Визнач їх час. Усно став питання.

8

Зміни за часами дієслова і запиши їх.

Говорить, співає, думає, миє, кричить, вчить, світить, ходить, пише.

Теперішній час

каже

Минулий час

казав

Майбутній час

буде казати

Урок 59.

Змінювання дієслів за особами й числами у теперішньому й майбутньому часі

1

Весна – це не тільки пора співів пташок, перших квітів і теплих днів, а й день народження великого українського поета Тараса Григоровича Шевченка.

Народився Тарас Григорович Шевченко
9 березня 1814 року. Відійшов у вічність
10 березня 1861 року.

Про його життя вам розкаже твір
Лесі Храпливої.

Тарас Шевченко

Іде весна, іде ясна,
Мов квітка розвилася,
І спогад нам несе вона
Про віщого Тараса.

Що більше сотні тому літ
Умер в чужій країні,
Та славний він на цілий світ,
Його всі знають нині.

Багато зла перетерпів,
Назвав лихої долі,
Малий остався без батьків
І вівці пас у полі.

Дідусь розказував не раз
Про козаків завзяття,
І слухав залюбки Тарас,
Блищали оченята.

Та пан Тараса в слуги взяв:
Картав, карав щоднини.
Тарас же нишком малював
Із панських стін картини.

Застав при малюванні раз
В саду його Сошенко.
Поміг, що вільним став Тарас,
Що вчитись став Шевченко.

Його пізнали малярі,
Хвалили вдале діло.
Але злякалися царі:
– Він вірші пише сміло!

Бо в віршах пригадав Тарас,
Як нарід жив на волі,
Як козаки в воєнний час
Перемагали в полі.

Бо в віршах тих розповідав,
Як добре вільним бути,

Яка невольникам біда,
Як гнобить ворог лютий.

Які степи, який Дніпро
І українські люди,
Як переможе ще добро
І весело всім буде.

Злякався, що пісня голосна,
Московський цар поганий,
Тараса в чужину прогнав,
Закув його в кайдани.

Та ще й писати наказав
Московський цар лукавий.
А все ж таки Тарас писав,
Ховав вірші в халяві.

І так в пустелі, в чужині
У самоті томився,
Писав про Рідний Край пісні
І Богу все молився.

Як проминуло десять літ,
Вернувся він на волю,
Та невеселий був той світ,
Ридало серце з болю.

Замовкло серце Кобзаря
У чужині холодній,
Та слово, ясне, мов зоря,
Нам світить досьгодні.

І кожен раз в весняний час
Всі українські діти
Згадають: нас любив Тарас!
Йому дарують квіти.

Сповнить Тараса Заповіт
Ніхто з нас не забуде!
І хоч минула сотня літ,
Він завжди з нами буде!

- Яка картина життя українського поета постає перед тобою?
- Що ти не знав / не знала про поета, а про що дізнався / дізналася вперше?
- Які запитання ти поставив би / поставила б учителю?
- Склади план твору. Розкажи за ним про життєвий шлях поета.

2 Прочитай прислів'я і приказки про творчість великого поета. Визнач, у якому часі і числі вжито дієслова.

Шевченка твори сяють, як ясні зорі.
Шевченків «Заповіт» облетів увесь світ.

3 Усе життя Тарас Шевченко мріяв про свій тихий куточок, свою хату. Можливо, вона була б така, як у пісні?

Хата моя, біла хата,	Хата моя, біла хата,
Рідна моя сторона.	Казка тепла й доброти,
Пахне любисток і м'ята,	Стежка від тебе хрещата
Мальви <i>цвітуть</i> край вікна.	<i>В'ється</i> в далекі світи.

- Як ти розумієш речення «Хата моя – казка тепла й доброти»?
- З якими іменниками зв'язані в реченні виділені дієслова?
- Заміни іменники особовими займенниками. Запиши за зразком:
Зразок. Пахне любисток (він).
- Визнач число і час дієслів.

4 Розглянь таблицю змінювання дієслів **теперішнього часу**.

Особа	Однина	Множина
1-ша	<i>що я роблю?</i> іду, говорю	<i>що ми робимо?</i> ідемо, говоримо
2-га	<i>що ти робиш?</i> ідеши, говориши	<i>що ви робите?</i> ідете, говорите
3-тя	<i>що він (вона, воно) робить?</i> іде, говорить	<i>що вони роблять?</i> ідуть, говорять

- Яка частина дієслова змінюється, коли змінюємо його за особами і числами?
- Які особові займенники є в таблиці? Простеж за особовими закінченнями дієслів в однині і множині?

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами і числами. Дієслово має **три особи**: 1-шу, 2-гу, 3-тю і **два числа**: *однину і множину*.

5 За зразком таблиці попередньої вправи зміни письмово дієслова *бачу, бережу, чую, роблю*. Виділи особові закінчення.

- Побудуй речення з цими дієсловами.
- Два речення запиши.

6 Спиши. Визнач час, особу і число кожного дієслова.

Сонце заходить², гори чорніють³,
Пташечка тихне, поле німіє¹.

Тарас Шевченко

- Як визначити особу і число дієслова?

Зверни увагу! Особа і число дієслова визначаються за допомогою займенника, питання і закінчення дієслова або тільки за питанням та закінченням:

1-ша ос. мн. Ми (*що робимо?*) споживаємо все більше дарів природи.

2-га ос. од. Ти (*що робиш?*) оберігаєш природу.

Зразок міркування. Дієслово *заходить* (що робить?) зв'язане в реченні з іменником *сонце*. *Сонце* – воно. Отже, дієслово описує дію, яка стосується 3-ої особи однини.

- Поясни вживання розділових знаків.

7

Спиши, вставляючи пропущені літери та апостроф.

В...сна найшви...ше приходить у л...стяний ліс⁴. У діброві з...являються проліски. Вони поспішають ро...цвісти. Адже на гілках д...рев ще немає л...сточків, і вони (не) заступають сонця.

- Підкресли дієслова, визнач особу і число.
- Поміркуй, якому реченню відповідає схема.

Урок 60.

Змінювання дієслів за особами й числами у теперішньому й майбутньому часі

1

Перечитай першу строфу поезії Лесі Храпливої «Тарас Шевченко», що на с. 137. Про що в ній ідеться?

- Спиши. Визнач час, особу і число дієслів теперішнього часу.

2

Коли починається весна? Що змінюється в природі з її приходом?

Як починається весна

От і березень настав! Все тепліше пригріває сонечко. Все довше воно затримується в небі. Яке тепер синє небо! Білі хмарки в ньому вже починають клубочитись.

За Григорієм Карпенком

- Пригадай українські назви весняних місяців.
- Випиши дієслова зі зв'язаними з ними іменниками. Визнач час, особу і число дієслів.

3**Спиши текст. Визнач час, особу і число дієслів.**

Крилаті пісні

Восени птахи відлітають мовчки: були і нема.
Або кричать сумними прощальними голосами.
А весною кожна пташка дзвенить, пісні линуць
наввипередки.

За Миколою Сладковим

- Зміни за особами дієслова *пливе, летить* в теперішньому часі. Запиши, виділи закінчення.

4**Розглянь, як змінюються дієслова майбутнього часу.**

Особа	Однина	Множина
1-ша	<i>що я зроблю?</i> принесу, скажу	<i>що ми зробимо?</i> принесемо, скажемо
2-га	<i>що ти зробиш?</i> принесеш, скажеш	<i>що ви зробите?</i> принесете, скажете
3-тя	<i>що він (вона, воно) зробить?</i> принесе, скаже	<i>що вони зроблять?</i> принесуть, скажуть

- Досліди, як змінюються дієслова майбутнього часу, які відповідають на питання *що зроблю? що зробите? що зроблять?*

Дієслова майбутнього часу, які відповідають на питання *що зроблю?* мають такі ж особові закінчення, як і дієслова теперішнього часу.

Якщо форма майбутнього часу складається із двох слів, то змінюється тільки дієслово *буду*: *буду співати, будеш співати, буде співати, будемо співати, будете співати, будуть співати.*

5**Запиши. Визнач час, особу і число дієслів.**

Біжить, ідеш, кричатиме, стукають, говоритиму, співаєте, живуть,
побіжить, прийдуть, буде жити, закричиш, прилетять, будемо співати.

6**Поміркуй, який це текст за типом. Доведи. Добери до нього заголовок.**

Люди здавна звикли використовувати те, що дає природа: ягоди, гриби, горіхи, лікарські рослини, рибу і дичину. Ми споживаємо все більше дарів природи, бо зросла кількість людей на планеті.

Тож і про природу повинні дбати. Якщо ми будемо лише брати у неї і нічого не віддаватимемо, природа збідніє. Уже зменшилась кількість рослин і тварин на Землі. Люди завели Червону книгу.

В неї записують ті рослини і тих тварин, яких стало зовсім мало, або які можуть зникнути назавжди. Отже, оберігати їх – наш обов'язок.

Навесні люди садять маленькі саджанці. А з них виростуть ялинки й черешні, вишні й каштани, яблуні й липи, груші й осокори, сливи

й акації. Чи посадив ти своє деревце? Кожна людина обов'язково має посадити хоч одне деревце. Воно прикрасить землю, зробить повітря, яким ми дихаємо, чистішим, свіжішим. Тож поспішай!

З журналу

- Що дає людям природа? Як люди повинні ставитися до неї?
- Знайди дієслова теперішнього й майбутнього часу. Визнач їх особу і число.
- Випиши дієслова минулого часу. Постав їх у формі майбутнього часу першої особи однини.
- Знайди і перепиши три речення з однорідними членами. Поясни вживання розділових знаків.

7

Склади текст-міркування за темою «Природа — наш рідний дім» (5-6 речень).

- Підкресли дієслова майбутнього часу. Визнач їх особу і число.
- Одне речення розбери за його членами.

Урок 61.

I і II дієвідміни дієслів. Особові закінчення

1

Прочитай текст.

Що говорила червона калина малому Тарасикові

Весна в повному розквіті!

Яблуня, що біля біленької, хоч і старенької вже хати, з потемнілою стріхою та з чорним димарем, пишається рожевим цвітом, а під яблунею квітник різнобарвними квітками аж за очі хапає й пахощами дише. А сад там за клунею, на косогорі, густий, тінистий, увесь купається в цвіту.

У квітках яблуні, груші, вишні, а також густий кущ червоної калини.

А над квітами звиваються трудолюбиві бджілки й метелики різнобарвні, меду солодкого шукаючи. А в густому гіллі дерев пташки щебечуть, то соловейко тьохкає, то зозуля кує.

Любо, любо довкола, немов у раю. Неначе все кругом сміється і радіє.

Та ось вибігло з хати білявеньке хлоп'ятко. Не в підскоках, а наче втікаючи. Сиві оченята в сльозах, а з грудей хлипання добувається.

Завернуло хлоп'ятко за клуню в садок, а там просто під калину червону. Припало до зеленої травички під нею та як не вдарить голосним риданням, як не зарепетує:

— Ой калино червона, калиночко моя люба, який же я нещасний, який я бідненький! Бог забрав мою ненечку рідну, а в хату мачуха ввійшла ще й своїх дітей привела. І мачуха, й діти знущаються наді мною, просвітку не дають. Бідний я, бідний, калиночко моя!

І припало хлоп'я до калини, до червоної, та й рясними слізьми кропить цвіт її білий, молочний.

І здається хлопчикові, що говорить калина до нього таким шепотом, тихим та милим, як колись ненечка рідна, коли годувала його та до грудей пригортала.

– Не плач, Тарасику, не плач! Шкода твоїх сліз! – неначе говорить червона калина.

– Слізьми, плачем нічого не вдієш! Будь твердий і витривалий. Це доля гартує тебе, Тарасику, на велике діло!

Чує таке малий Тарасик і мимохіть питається:

– На яке велике діло?

– На велике діло, Тарасику! – відповідає калина. – І тому багато, дуже багато горя прийдеться тобі ще зазнати.

А хлопчина знову питає:

– На яке велике діло?

Тоді червона калина каже:

– Ти плачеш, Тарасику, над своїм горем, що мачуху маєш недобру. А що воно, те твоє горе, проти горя всього народу твого! Ти й тут у селі поглянь – народ гірко працює, та не на своєму полі, а на панському, нагаями частують до крові. І так воно по всій широкій Україні діється...

Хлоп'ятко забуло про своє горе й питає:

– Чи справді скрізь в Україні так і діється?

– Так, Тарасику! Скрізь так і багато гірше, та не все ти ще зрозумієш тепер! Треба, щоб ти терпів для України, щоб своїм терпінням і словом голосним збудив весь народ із глибокого сну та вказав йому шлях до сонця золотого!

– То я маю це зробити? А як? – питає хлопчина.

– Коли виростеш, тоді побачиш як!.. Треба буде тобі в народі своєму збудити любов до славного, до всього, що рідне, – прошепотіла ледве чутно калина.

– І я це все маю зробити, калиночко? Але чи я зможу те все зробити?

– Зможеш і зробиш! Бо дав Бог тобі великий талант і велику любов у серце тобі вложив. Тільки ти будь витривалий, терпеливий, не змарнуй талантів, що тобі дані.

Тарасик увесь у захваті. Він говорить калині шепотом, та святочно так, немов присягу складає:

– Я не змарную талантів, калино, не змарную!

І стала відтоді калина червона найщирішою подругою Тарасика малого. Вона давала йому відвагу, завзяття вливала. Вона нашіптувала йому думи про славне минуле рідного народу, про сучасне горе та про золоте майбутнє народу й країни рідної.

Вона голубила й пестила його завжди, як ненечка рідненька.

І часто, частенько забігав туди Тарасик. Брав з собою олівець і папір і малював там та списував вірші, що їх був навчився, пісні славного Грицька Сковороди й колядки та інше.

Тут не раз заставала його й старша сестричка Катерина. А коли хлопчині так гірко вже стало в хаті, що не міг витримати й зробив собі «свою хатку» під калиною, то Катерина йому крадькома тутечки й їсти виносила.

Антін Лотоцький

- Зверни увагу на заголовок. Чому автор дібрав саме таку назву?
- Знайди у тексті діалоги, де Тарасик розмовляє з калиною. Що тебе вразило?
- Прослідкуй, як калина надихала поета на велику працю для рідного народу, України. Якого висновку ти дійшов / дійшла?

2

Випиши дієслова з другого абзацу твору. Визнач їх час, число, особу.

3

Яку пору року змальовує поет? Дієслова якого часу використовує для опису весняної пори?

Ще вітер *дме*, ще сніг *іде*,
Ще *сплять* роздягнені дерева,
Та *визирає* де-не-де
З-за хмари сонце березневе.

Павло Тичина

- Випиши виділені дієслова і зміни їх за особами. Познач закінчення.

Усі дієслова поділяються на дві дієвідміни.

До першої дієвідміни належать дієслова, які в третій особі множини мають закінчення **-уть, -ють**, а в інших особових закінченнях – букви **е, є**. Наприклад: *пишуть, читають, напишуть, прочитають; пишеш, читаєш, пишемо, читаємо*.

До другої дієвідміни належать дієслова, які в третій особі множини мають закінчення **-ать, -ять**, а в інших особових закінченнях – букви **и, ї**. Наприклад: *біжать, стоять, побіжать, постоять; біжиш, стоїш, біжимо, стоїмо*.

- Які закінчення мають дієслова першої дієвідміни? Які закінчення мають дієслова другої дієвідміни? Як визначити дієвідміну дієслова?

Зразок міркування. Щоб визначити дієвідміну дієслова, треба поставити його в 3-ю особу множини. Наприклад: *іду (що роблю?)* – 1-ша особа однини, ставимо дієслово в 3-ю особу множини: **вони (що роблять?) – ідуть**. Виділяємо закінчення **-уть**. Отже, дієслово *іду* належить до **першої дієвідміни**.

4

До якої дієвідміни належать дієслова? Як ти це визначив / визначила? Доведи письмово, позначивши закінчення.

Кричиш, дзвенять, несе, іржуть, гориш, летиш, кидає.

5

Поясни, як ти розумієш прочитане.

1. Як не шануєш¹ змолоду весни, то й осені щасливої не буде (Д. Луценко). 2. Добро втратиш³ – небагато втратиш. Честь втратиш – багато втратиш. Мужність втратиш – все втратиш (Й. Гете).

- Перепиши. Виділи закінчення дієслів, визнач дієвідміну.
- Чи виразно вимовляємо закінчення дієслів, коли вони ненаголошені?

Урок 62.

I і II дієвідміни дієслів. Особові закінчення

1

Прочитай II-гу частину оповідання Антона Лотоцького «Що говорила червона калина малому Тарасикові»

II

– Прощавай, калино, подруго моя вірна, опікунко щиренька! Іду в світ, щоб сповнити те, що мені Божа воля наказала.

І шепотом, шелестом тихим попрощала його калина:

– Іди, Тарасику, буди народ свій зі сну на діло, на велике!

Пішов Тарасик! Не жаліло його горе. Та він сміливо й відважно взявся за діло. Голосно закликав свій народ дорогий, братів і сестер своїх: «Вставайте, кайдани порвіте!» І кликав тих, що їх доля поставила на чолі народу: «Обніміте, брати мої, найменшого брата, нехай мати усміхнеться, заплакана мати». І громовим словом кидав він на ворогів рідного народу, на царя лютого – «катами-людоїдами» назвав їх.

Злякався цар могутнього співця й заслав його далеко-далеко. Та не впав і там духом Тарас, не вистигала й там його гаряча любов до рідного народу.

Побачив цар, що не зламати йому великого духа, й вернув Тарасові волю.

Поїхав Тарас на свою любу Україну, «що за неї готов був і душу погубити», й у рідне село, й першим ділом його було піти привітатися з калиною, висповідатися перед нею, повідомити їй про свою працю.

Радісним шумом привітала його калина, а він їй каже:

– Калино моя червона, я виконав уже багато цього, що ти нашіптувала мені, й іще виконаю. Та й тебе я, подруго дитячих літ, не забуваю, в піснях моїх згадую.

І далі трудився. І в праці склав свою буйну голову на вічний спочинок. А народ рідний висипав йому високу могилу над Дніпром-Славутичем й червону калину посадив та й іде шляхом, що його вказав Тарас, іде до сонця золотого, голосно співаючи:

– А ми тую червону калину піднімемо,

А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвеселимо!

Ви знаєте його, любі діти, безсмертного Тараса нашого! Знаєте, бо щороку святкуєте його пам'ять в місяці березні. Знаєте й його «Кобзаря» – вчитесь з нього, готуєтесь до святої праці для рідного народу.

А він, наш безсмертний геній, Тарас Шевченко, благословляє вас із того світу та закликає:

Любіть її,

Свою Україну любіть,

В останню, тяжку хвилину,

За неї Господа моліть!

І йдіть, діточки, за його невмирущим закликом, за його святим заповітом.

- Розподіліть ролі і інсценізуйте твір чи підготуйте виставу до дня народження Тараса Шевченка.

2 Прочитай виділене речення.

- Назви дієслова. Визнач їх час, число, особу, дієвідміну.

3 До чого закликав Тарас Шевченко український народ? Прочитай.

- Запиши дієслова *любить* і *йдить* в усіх особових формах однини і множини.

4 Визнач, до якої дієвідміни належать дієслова.

Іду, біжу, допомагаю, прославляю, ходжу, бачиш, дружимо.

- З кожним дієсловом склади словосполучення.

5 Перепиши текст, вставляючи пропущені букви.

В...сна

Один по одному м...нають з...мові дні, і сонце все вище й вище під-
бивається в небі. І вже не так одразу, як узимку, а все повільніше й
повільніше згасають в...чірні сутінк...

Від теплого под...ху в...сни скрізь т...чуть квапливі струмочк...,
зл...ваються в гомінкий потік і мчать до річк..., вище підіймають кригу,
що й так ледь-ледь тр...мається б...р...гів.

– Ох!.. – зітхає крига і тріскається від бер...га до бер...га.

Юрій Старостенко

- Підкресли дієслова. Над кожним з них напиши, до якої дієвідміни воно належить. Користуйся зразком міркування з вправи № 3 з попереднього уроку.

6 Розглянь малюнок. Розкажи, якою ти уявляєш картину провесни.

- Запиши три дієслова в теперішньому часі. Визнач їх дієвідміну.

Урок 63.

Вимова й правопис особових закінчень І особи

1

Підготуйся до виразного читання вірша Тараса Шевченка. Подумай, з якою інтонацією ти читатимеш його.

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.

Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду *позичає*.

Як широка сокорина
Віти розпустила...
А над самою водою
Вербá похилилась.

- Які почуття і настрої висловлює автор у вірші?
- До кого звертається поет?
- З чого видно, що він любив природу рідного краю і дуже сумував у неволі?
- Знайди вірші Тараса Шевченка в бібліотеці і принеси їх у клас для колективного читання.

2

Заплющ очі. Які картини ти уявляв / уявляла під час слухання вірша «Зоре моя вечірняя...»?

- Розкажи класові. Починай зі слів: «Я бачу..», «Я уявляю...».

3

Запиши одне речення. Підкресли в ньому дієслова, виділи закінчення.

4

Випиши з вірша виділені дієслова. Визнач їх час, число і особу.

- Постав дієслова у форму І-ї особи однини і множини, запиши їх через риску. Познач закінчення.
- Добери до дієслова майбутнього часу відповідну форму теперішнього часу. Зістав їх закінчення. Зроби самостійно висновок і звір його з правилом.

У першій особі однини теперішнього і майбутнього часу дієслова мають закінчення **-у, -ю**: пишу, читаю, напишу, прочитаю.

У першій особі множини закінчення розрізняються за дієвідмінами. Дієслова першої дієвідміни мають закінчення **-емо, -ємо**; дієслова другої дієвідміни **-имо, -їмо**. пиш**емо**, чита**ємо**, сто**їмо**, сид**имо**.

5

Перепиши таблицю. Виділи особові закінчення.

Особа	Число	Питання	I дієвідміна	II дієвідміна
1-ша	одн.	<i>я що роблю?</i>	несу, граю	біжу, стою
1-ша	множ.	<i>ми що робимо?</i>	несемо, граємо	біжимо, стоїмо

- До дієслів *граю, біжу* добери відповідні форми майбутнього часу. Запиши. Виділи закінчення.
- Дієслова введи в речення.

6

Згрупуй дієслова за дієвідмінами і запиши в дві колонки. Познач закінчення.

Бачимо, скажемо, стоїмо, печемо, йдемо, смажимо.

- Поспостерігай! Чи виразно вимовляються закінчення дієслів, коли вони наголошені? А коли ненаголошені?

Зверни увагу! Наголошені особові закінчення дієслів пишемо так, як вимовляємо. У ненаголошених особових закінченнях пишемо **е, є**, якщо дієслово належить до I дієвідміни; **и, ї** — в дієсловах II дієвідміни: **сіємо** (бо **сіють** — I дієвідміна), **гоїмо** (бо **гоять** — II дієвідміна).

7Визнач дієвідміну дієслів. Запиши їх у формах 1-ої особи однини та множини. Підкресли букви **е, є, и, ї** в особових закінченнях.

Хворіти, будувати, просити, іти, кинути, летіти, сіяти, говорити.

8

Від дієслів неозначеної форми утвори форми 1-ої особи однини та множини, запиши за зразком. Підкресли букви, якими позначені звуки, що чергуються.

Зразок. Будити — буджу — будимо.

Носити, садити, пекти, ходити, могти, стерегти, сидіти, їздити, втекти.

- З двома дієсловами склади речення.
- Визнач у них граматичну основу.

Урок 64.

Вимова й правопис особових закінчень II особи

1

Прочитай вірш. Передай інтонацією настроїв поезії.

Сонце кличе

Тільки вихоплюся з хати —
Сонця, сонця повний світ:
Он пішло над лісом вигравати,
По кульбабі в лузі мерехтить!

Там — зелений гай золотить;
Там — голубить квіточки;
Там — над ставом сині тіні котить,
В небі протинаючи хмарки...

Стану, гляну, завагаюсь:
То й куди ж його піти,
Чи до лісу, чи до того гаю,
Чи до золотої води?

Чую: *кличе* луг квітчастий;
Бачу: *манить* гай і ліс;
Знаю: *жде* мене і став хвилястий...
І... відразу хочу бути скрізь!

Олексій Кобець

- Куди кличе сонце поета?
- А куди тобі хочеться піти у вільний час?
- Розкажи, які цікаві пам'ятки природи, чудові краєвиди є у твоїй місцевості. Що ти хочеш показати своїм друзям, які приїхали в гості з іншого населеного пункту?
- У якому часі вжито дієслова у вірші? Випиши їх, виділи закінчення. Познач дієвідміну.
- Від виділених дієслів утвори форму 2-ої особи однини й множини теперішнього й майбутнього часу. Вживай особові займенники.

2

Розглянь таблицю. Які закінчення мають дієслова 2-ої особи однини і множини?

Особа	Число	Питання	I дієвідміна	II дієвідміна
2-га	одн.	<i>ти що робиш?</i>	чуєш, ріжеш	бачиш, стоїш
2-га	множ.	<i>ви що робите?</i>	чуєте, ріжете	бачите, стоїте

3

До дієслів теперішнього часу з таблиці усно добери відповідні форми дієслів майбутнього часу, зістав їх закінчення. Зроби висновок і звір його з правилом.

У 2-ій особі однини дієслова I дієвідмини мають закінчення **-еш, -єш**: *глянеш, чуєш, почувеш*, а II дієвідмини — **-иш, -їш**: *бачиш, побачиш, стоїш*.

У 2-ій особі множини дієслова I дієвідмини мають закінчення **-ете, -єте**: *глянете, чуєте*, а II дієвідмини — **-ите, -їте**: *бачите, побачите, стоїте*.

4

Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Який шлях пройшов хліб до твого столу? Люди відібрали краще зерно і посіяли його. Затримували сніг на полях. Удобрювали землю мінеральними добривами. До жнив готували могутні комбайни.

У жнива вони зберуть і обмолотять хліб. Вантажівки відвезуть зерно на елеватори. А з елеваторів зерно завозять на млин. Там з нього роблять борошно. Борошно потрапить на хлібний завод. Спритні машини змісять тісто. З тіста спечуть запашні золоті паляниці й буханці. Їжте на здоров'я! Бережіть хліб!

За О. Кравець

- Який шлях проходить хліб від поля до столу? Дайте відповідь ланцюжком.
- Прочитайте спонукальні речення. Дієслова якої особи виражають спонукування?
- Випиши дієслова з першого абзацу, визнач особу, утвори від них дієслова 2-ої особи відповідного числа. Визнач дієвідміну.

5

Із розсипаних слів склади прислів'я.
Запиши.

- 1) їсти, не сиди, Хоч...ш, на печі, калачі.
 - 2) посі...ш, Що, і, те, пожнеш.
 - 3) за рік, спізн...шся, На годину, не здоженеш.
- Які букви ти вставив замість крапок? Чому?

6

Розглянь малюнок. Яке значення має хліб для людини?

- Склади текст за темою «Хліб – сьятиня» (5-6 речень), вживаючи дієслова другої особи.
- Запиши складений текст, підкресли дієслова. Визнач дієвідміну.

7

**Долучаємося до проєкту!* Поділіться на групи. Підготуйте книжку-саморобку «Хліб у прислів'ях і приказках українського народу». Розподіліть завдання і підготуйтеся до презентації та захисту проєкту в класі.

Урок 65.

Вимова і правопис особових закінчень ІІІ особи

1

Прочитай виразно вірш Олени Пчілки.

Весняні квіти

Весна-чарівниця,
Неначе цариця,
Наказ свій послала,
Щоб краса вставала.

Всі квіти весняні,
Веселі, кохані,
З-під листя виходять,
Голівки підводять

І проліски, і травка,
Й зелена муравка,
І кульбаба рясна,
Й фіалочка ясна –

Од сну зимового
До сонця ясного!
Ті квіти дрібненькі,
Мов дітки маленькі,

Розбіглись у гаю,
Я їх позбираю
В пучечок докупки –
Для мами-голубки!

- Прочитай правильно слова: *весна-чарівниця, проліски, муравка, пучечок, докупки.*
- Пригадай пахощі весняних квітів. Чи подобається тобі цей запах?
- Знайди у тексті порівняння. З якою метою їх використовує автор?

- Працюємо колективно! Гра «Вгадай квітку за кольором».
Зразок: Білий – конвалія, ... Жовтий – ...,
- Спробуй «намалювати» словами картину «Хоровод весняних квітів».
- Уважно перечитай опис квітів. Якими зображує їх автор?
- Позмагайся з товаришем, хто більше назве квітів, згаданих у вірші.

2

Назви всі дієслова, які ти зустрів/зустріла у вірші, усно визнач їх особу, час, дієвідміну.

3

Розглянь таблицю. Які закінчення мають дієслова в третій особі однини і множини?

Особа	Число	Питання	I дієвідміна	II дієвідміна
3-тя	одн.	<i>він що робить? вона що робить?</i>	допомагає читає	мовчить говорить
3-тя	множ.	<i>вони що роблять?</i>	допомагають	мовчать

- Зроби висновок і звір його з правилом.

У третій особі **однини** дієслова I дієвідміни мають закінчення **-е, -є**, II дієвідміни **-ить, -іть**: читає, несе, мовчить, стоїть.

У третій особі **множини** дієслова. I дієвідміни мають закінчення **-уть, -ють**, а II дієвідміни **-ать, -ять**: допомагають, несуть, мовчать, стоять.

4

Склади і запиши речення зі слів. Іменники, що в дужках, став у потрібній формі.

Аурел	розглядають	(клубок)
Тетянка	дружить	з (книга)
Кошеня	вишиває	(пам'ятник)
Діти	бавиться	(серветка).

- У якому часі вжиті дієслова? Виділи у них закінчення. Поясни написання.
- Визнач відмінок змінених іменників.

5

Визнач дієвідміну дієслів і напиши їх у 3-й особі однини і множини теперішнього часу.

Сіяти, кидати, тягнути, приносити, дивуватись, ходити.

Зразок. Любити – любить, люблять.

- Побудуй речення за схемою.

хто?

сіють

що?

, , .

Запам'ятай! В українській мові в *дієсловах* 3-ої особи однини і множини після букви **т** завжди пишеться **м'який знак**.

Вимовляй і пиши правильно!

люби[т']
голуби [т']

любить
голубить

6

Поміркуй, які слова треба виділяти голосом.

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане, –

І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А дітям більше буде.

Леонід Глібов

- Випиши дієслова. Постав їх у формі 2-ої особи однини і 3-ої особи множини. Виділи закінчення.

7

Визнач тип тексту.

Як тільки розквітне мати-й-мачуха, тоді ж або через кілька днів розквітнуть... і голуба проліска, чистяк весняний. А за два-три дні запилит... вільха, потім горішник, а за ними й верба.

Ти, мабуть, зустрін...ш вербу гостролисту, або краснопал, як її ще називають... . У неї красиві, з сивуватим полиском червоно-бурі пагони. А скоро з'являться пухнасті квіточки.

Не ламай, не каліч вербу заради симпатичних котиків! Помилуйся її красою і дай це зробити іншим!

- Знайди у тексті спонукальні речення. Які вони за інтонацією?
- Спиши перші два абзаци. Підкресли дієслова 3-ої особи однини і множини. Поясни їх написання.

Урок 66.

**Змінювання дієслів у минулому часі
за родами (в однині) і числами**

1

Щоб дізнатися, про що ми сьогодні будемо говорити, відгадай загадку.

Влітку диво це знайду
В полі, в лісі і в саду.
Ці рослини кольорові
Запахні, такі чудові.
Люблять і дорослі, й діти
Чарівні, духмяні

2

Прочитай текст. Як ти розумієш слово *символ*?

Квіти-символи I

Барвінок до людської оселі, до городу тягнеться. Взимку відвар барвінку п'ють од простуди, влітку барвінком прикрашають святковий хліб, хату, плетуть з нього весільні віночки. Цілий рік його шанують, бо вважають символом життя.

Безсмертник дарує здоров'я роду людському, тому він і є символом **безсмертя**.

Найпочесніше місце належить **деревію**. Ці дрібненькі білі квіточки здалеку нагадують велику квітку, її називають в народі деревцем. Коли квіти перецвітають, вітер розносить насіння далеко-далеко. Та де б не проросла ця рослинка, вона завжди цвіте. Особливо багато деревію на тих полях, де бої проходили і полягли герої. Недарма він **символізує нескореність**.

Цвіт вишні та яблуні – символи материнської любові, ніжності, доброти.

Ольга Кириченко

- Про які квіти ти сьогодні дізнався / дізналася?
- Про які рослинні символи ти прочитав / прочитала в тексті?
- Які ще українські та молдовські рослини-символи тобі відомі? Розкажи про один з них.

3

Перечитай останній абзац тексту. Назви дієслова минулого часу. Визнач їх число і, якщо можна, рід.

- Пригадай, як змінюються дієслова минулого часу.

Дієслова минулого часу в однині змінюються за родами:	
чоловічий рід	танцював
жіночий рід	танцювала
середній рід	танцювало
У множині дієслова минулого часу не змінюються за родами:	
грали, читали	гомоніли

4

З'ясуй, які закінчення й суфікси властиві дієсловам минулого часу.

Однина			Множина для всіх родів
Чоловічий рід	дідусь	сидів, ніс	сиділи, несли
Жіночий рід	бабуся	сиділа, несла	
Середній рід	кошеня	сиділо, несло	

Візьми до уваги! Число і рід дієслів у минулому часі розрізняються не тільки закінченнями, а й суфіксами: сидів□, сиділа^а, сиділо^о, сиділи^и.

5

Побудуй речення за змістом малюнків, використовуючи дієслова минулого часу.

- Запиши складені речення, дієслова підкресли, визнач їх число, а в однині – рід. Користуйся правилом.

Число і рід дієслів минулого часу розрізняються за допомогою закінчень та іменника або займенника, з якими вони зв'язані в реченні за змістом.

6

Перекажи текст. Добери до нього заголовок.

Маленький Ромчик із сусідським Юрком гаяв м'яча по подвір'ю і ненароком упав. Забивши руку, він голосно заплакав. Зачувши плач, мама вибігла з хати, підхопила сина, поцілувала забиту руку, витерла сльози, ніжно притулила до себе і почала втішати:

– Я знаю, що боляче, але ж ти мужчина, потерпи трішечки. Ти ж у мене найкращий синочок, ти моє сонечко, мій горобчик... Заспокойся.

Увечері мама різала цибулю на салат. На очах з'явилися сльози. Ромчик подумав³, що мама врізала³ пальця і плаче. Підбіг до неї, ніжно обійняв і почав заспокоювати:

– Не плач, мамочко! Ти у мене найкраща. Ти мій зайчик, ти мій малесенький крокодильчик і Чебурашка.

В. Нижеголенко

- Як ти вважаєш, чому Ромчик знайшов для мами такі слова?
- Перепиши останній абзац. Підкресли дієслова минулого часу. Визнач їх число і рід.

- 7** Утвори форми дієслів минулого часу. Запиши.
Правильно наголошуй утворені дієслова.

Принести́, привезти́, літи, нести́, месті́.

- Зверни увагу на ті дієслова у минулому часі, які у вашій місцевості вживаються з наголосом, відмінним від української літературної мови.

віз	везло́
ніс	несло́
везла́	
везли́	
несла́	несли́

Урок 67.

Змінювання дієслів у минулому часі за родами (в однині) і числами

- 1** Продовжуємо знайомство з рослинами-символами.

II

У народі кажуть, що **Рута** колись була дуже красивою дівчиною. Вона, як і її сестри **Мальва** та **Півонія**, лікувала людей від серцевних хвороб. І прийшов якось до них лікуватися Зимовий Вітер. Дмухнув на сестер і перетворив їх на квіти. А люди навесні висадили мальву – до вікна ближче, півонію – до води, руту – до сонця.

Так і ростуть сестри, своєю красою людей милують і **символізують віру, надію, любов**.

А любисток і васильки? Були колись птахами, що вчили людей любити одне одного та бути щирими у розмовах. А як померли, то проросли двома пахучими рослинками - любистком та васильком. Люди люблять їх не лише за пахощі, а й за лікувальні властивості. Ними миють волосся, освіжають помешкання, купують у відварі маленьких дітей, бо знають, що ці квіти **символізують людську відданість**.

А чарівна ромашка? Яка це красуня! Несе вона здоров'я людям і **символізує доброту та ніжність**.

А вусатий хміль – **символ гнучкості людської та розуму**. Без нього не може бути справжнього свята квітів, квітів-символів, квітів-лікарів, квітів-оберегів, знахарів душі.

Ольга Кириченко

- Які квіти-символи сподобалися тобі найбільше?
- Уклади таблицю за зразком.

Квіти

Безсмертник

Символи

безсмертя

2

Досліди, які легенди лягли в основу про квіти-символи.

- Дієслова якого часу ти використав / використала у своїй розповіді?
- Чи різняться дієслова, які вживають у минулому часі дівчатка і хлопчики? Чому? Пригадай правило.
- Запиши дієслова парами за зразком: *Бачив – бачила*.

3

Запиши дієслова та їх форми у минулому часі. Познач суфікс і закінчення.

Зразок. Будувати – будував, будувала, будувало, будували.

Відвідувати, стерегти, ремонтувати, вести, сіяти, доглядати, брести.

4

Відгадай загадку.

От дива! Погляньте, дітки –
З квітки полетіла квітка!
В неї крильця¹ кольорові,
Пурхає в гаю і в полі.
Як же зветься цей веселик?
Здогадалися? ...

- Випиши дієслова минулого часу, визнач дієвідміну, число, в однині – рід.
- Прочитай спонукальне речення. До чого в ньому закликає автор?
- Спробуй скласти загадку про метелика. Які ознаки ти вкажеш?

5

Прочитай текст про себе. Подумай, в якій формі треба поставити дієслова, що в дужках.

Метелик із росою на крилі

Оксанка вранці (вийти) в сад. (Сходити) сонце, (співати) пташки.

На яблуневому листочку Оксанка (побачити) метелика. Він (сидіти), поволі-поволі ворущачи крильцями.

На одному з них Оксана (побачити) краплину роси. «Це ж метелик боїться махнути і полетіти, бо струсить гарну таку краплину», – (подумати) Оксанка.

Дівчинка (стати) над метеликом, затамувавши подих. їй (хотітися), щоб час (зупинитися). Щоб сонечко не (підніматися) вище, щоб не (минути) ранкова прохолода, щоб із крильця свого не (стріпнути) метелик роси.

Василь Сухомлинський

- Що вразило дівчинку?
- Чого хотілося Оксанці?
- Спиши, розкриваючи дужки. Підкресли дієслова минулого часу та іменники або займенники, з якими вони зв'язані за змістом. Визнач число і рід дієслів.

6

Уявіть, що ви почули діалог квітки і метелика. Про що вони розмовляли? Перекажіть цей діалог за ролями.

- Пригадайте, які характерні особливості запису діалогу.
- Запишіть свій діалог з 4-6 реплік.

Урок 68.

Дієслова на **-ся (-сь)**. Значення, вимова, правопис

1

Прочитай вірш Євгена Гуцала. Зверни увагу на слова, вжиті в переносному значенні.

Із коромислом по воду
аж до моря зірка ходить.
Коли зірка йде по воду –
весело сміється,
коли зірка йде з водою –
срібло з відер ллється.

срібні в зірки руки,
ллється чисте срібло з відер
на ліси та луки.

Срібна зірка йде з водою,

Ллється чисте срібло з відер
на маки й калину,
на завітчану у місяць
срібну Україну.

- Випиши дієслова на -ся. Зверни увагу на їх вимову та написання.
- Як вимовляємо буквосполучення *-ться*?

Вимовляй і пиши правильно!

весели[ц':а]

веселиться

- Добери два власних приклади до таблиці.
- Зроби звуко-буквений аналіз дібраних дієслів.

2

Прочитай уважно пари дієслів. Чи відрізняються вони за значенням? Яка частина слова змінила значення дієслова?

зустрічає (кого?) – зустрічається (з ким?)
 ховає (що?) – ховається (за чим?)
 збирає (кого?) – збирається (хто?)

- Склади і запиши речення з дієсловами другого стовпчика.

3

Спиши текст, вставляючи замість крапок пропущені букви.

Оживе річка – розіллєт...ся широкими морями. Прокинет...ся¹ небо яскравою блаки...ю, зацвіте білосні...ними, вже літніми хмарками.

Оживе й торішня зелень трав, підмолодит...ся, прикрасит...ся квітами: блідо-жовтими, темно-ліловими, блакитними.

4

Додай до дієслів суфікс -ся:

зустрічаєш спиняєш обливаєш турбуєш
 дивуєш навчаєш одягаєш вітаєш

- Прочитай утворені дієслова, зверни увагу на їх правопис.

Вимовляй і пиши правильно!

боре[с':а]

борешся

5

Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Коли повертається з вирію зозулька, вже і ліс, і гаї стоять зелені. Відразу чути, як кує зозуля.

Радіють люди.

Щодня більшають на деревах листочки. Раптом виповзає на листячко страшна волохата гусінь. Всі пташки її бояться.

Прилетить зозулька і всю гусінь винищить⁴.

За Юрієм Старостенком

- Випиши дієслова на -ся. Постав їх у форму II особи однини. Зверни увагу на вимову і написання.
- Склади звукову модель двох дієслів.
- Визнач граматичну основу останнього речення.
- Пригадай, які члени речення називаються однорідними.

6

Прочитай речення, дотримуючись норм української літературної вимови.

1. Чого в молодості навчишся², те на старість як знайдеш³. 2. З добрим поведешся – розуму наберешся, з ледарем поведешся – горя наберешся.

З народної творчості

- Запиши речення на електронні носії. Прослухай запис. Вислов свої зауваження з приводу вимови, відбитої в записі.
- Склади твір-міркування, висновком якого було б одне із прислів'їв.
- Запиши складений текст.

Урок 69.

Повторення вивченого про дієслово

1 Прочитай байку про себе.

Чиж та Голуб

Весною Чижик молоденький,
Такий співучий, проворненький,
В садочку все собі скакав
Та якось в западню й попав;
Сердега в клітці рветься, б'ється...
А Голуб бачить та й сміється:
– А що? Попавсь? От тобі й на!
Вже, певно, голова дурна...
Не бійсь, мене б не піддурили,
Хоч як би не хитрили,
Бо я не Чижик! Ні... оце! –
Аж гульк – і сам піймався в сильце.

Ото на себе не надійся,
Чужому лихові не смійся!

Леонід Глібов

- Поміркуй, з якою інтонацією і в якому темпі ти читатимеш слова автора й Голуба.
- Як байкар ставиться до Чижики? Чим це можна довести?
- Яке твоє ставлення до Чижики? А до Голуба?
- Прочитайте байку в особах. Передавайте голосом авторське й ваше особисте ставлення до героя байки.
- Знайди й прочитай слова, які передають головну думку байки.
- Що нагадує тобі вислів *Чужому лихові не смійся*?
- Що ти порадив би / порадила б Голубові? Яке з наведених прислів'їв використав би / використала б?

Хто сміється, тому не минеться.
Не копай іншому яму, бо сам у неї впадеш.

2 Запиши прислів'я, яке містить пораду Голубові. Підкресли дієслова.

3

Розкажи про дієслово як частину мови. Наводь власні приклади до кожного питання.

- Як змінюються дієслова в теперішньому і майбутньому часі?
- Які особові закінчення мають дієслова I-ої та II-ої дієвідмін?
- Як змінюються дієслова в минулому часі?
- Як вимовляємо буквосполучення *-ться, -шся*?

4

Зміни дієслова за особами і числами в теперішньому часі. Запиши.

Пекти, хотіти, морозити, любити, казати, ловити, писати, садити.

- Визнач дієвідміну дієслів.
- Склади словосполучення з трьома дієсловами (на вибір).

5

Прочитай текст.

Діти поверталися з лісу. Вони сьогодні ходили в далекий похід. Шлях додому пролягав через невеликий хутірець, що лежав у долині за кілька кілометрів до села. Втомлені, знесилені діти ледве дійшли до хутірця. Зайшли в крайню хату, попросили води. З хати вийшла жінка, за нею вибіг маленький хлопчик. Жінка витягла з колодязя води, поставила на стіл серед двору, а сама пішла до хати. Діти напилися, відпочили на траві.

За Василем Сухомлинським

- Випиши з тексту дієслова минулого часу однини, визнач рід.
- Запиши останнє речення, визнач граматичну основу та дієвідміну дієслів.
- Усно придумай продовження тексту (2-3 речення). Розкажи в класі.

Урок 70.

Узагальнення та систематизація вивченого

1

Прочитай вірш Дмитра Павличка.

Заєць

Заєць має двоє вух.
Як одним він рухає,
Другим слухає вітрець,
Що за полем дмухає.

А коли настане ніч,
Спатоньки вкладається –
Одне вухо стеле він,
Другим накривається.

Одним вухом чує спів
Миші під копицею,
Другим чує, як іде
Дядечко з рушницею.

Так пасеться він собі
Врунами зеленими,
Так працює цілий день
Вухами-антенами.

- Про кого цей вірш?
- З чим порівнює поет вуха тваринки? Чому?
- Як зайчик вкладається спати?

Копи́ця – невелика купа сіна, соломи.

Вру́на (руна) – густі сходи посівів.

2

Спиши перший і останній стовпчики вірша Д. Павличка «Заєць». Виділи особові закінчення дієслів, поясни їх правопис.

3

Прочитай речення, поясни, як ти їх розумієш.

Зайця ноги носять, вовка зуби годують.

Видно зайця по вухах.

Заєць спить, та очей не жмуристь.

За двома зайцями не гонись, бо й одного не піймаєш.

- Які з речень розкривають тему вірша Д. Павличка?
- Знайди і запиши спонукальне речення. Що воно виражає?
- Як ти розумієш пораду?
- Спиши перше й останнє речення. Підкресли в них дієслова. Визнач їх час, дієвідміну, особу.

4

Запиши текст, розкриваючи дужки. Вживай дієслова в формі теперішнього часу.

Як гарно влітку на луці! Повітря чисте, запашне. Під ногами м'яко (стелитися) шовкові трави. Між ними (проглядати) дзвоники, ромашки, лучні волошки. Зупиніться і вслухайтесь у звуки довкола. Завзято (стрекотати) коники. Тихо (гудіти) бджоли й джмелі. Десь далеко на краю луки (видзвонювати) косарка.

- Знайди окличне речення. Як правильно його прочитати?
- Склади питання до тексту, які починаються словами:
Коли.....?
Як.....?
Де.....?
- Запиши одне з питань і відповідь на нього.

5

Прочитай текст Василя Сухомлинського. Добери до нього заголовок.

Живе у нашому селі дід Максим. Усі кажуть: дід-мисливець. Як тільки починається полювання на зайців чи на качок, дід щодня йде з рушницею до лісу. Виходить із дому рано-вранці, а повертається ввечері.

Але що це за дивний мисливець такий! Ніколи не несе додому ні зайця, ні качки. Приходить із порожньою торбою. Одного разу приніс дід Максим зайченя маленьке. Знайшов під кущем. У зайченяти була зламана ніжка. Дід зробив із двох гілочок пов'язку, забинтував ніжку. Через тиждень ніжка зрослася, і дід відніс зайченя у поле.

Чого ж це дід Максим такий невдаха? Пішли одного разу слідом за дідом, захотілося подивитись, як же він полює. Бачать: поклав дід рушницю, а сам ходить лісом та й розкладає під кущами сіно зайцям. Зрозуміли тоді, чому дід Максим дивний мисливець.

- Визнач тему тексту.
- Поділи його на частини і склади план. Запиши.
- Перекажи текст за складеним планом.
- З першого абзацу випиши всі дієслова. Визнач їх особу, число, дієвідміну.

6

Склади текст-розповідь на тему: «Тварини — наші друзі». Постарайся в 5-6 реченнях розказати про свою улюблену тварину. Подумай:

- Про кого ти розповідатимеш?
- Як давно ви потоваришували?
- Як ти її доглядаєш?
- Які цікаві моменти пригадуєш?
- Текст запиши. Не забудь про заголовок!

ЯК ЗРОБИТИ ДЕНЬ ВЕСЕЛИМ

ЗАЙМЕННИК

Урок 71.

Займенник як частина мови

1

А ви знаєте, як зробити день веселим?

Як зробити день веселим

Ти прокинься
рано-рано,
як над містом
сонце встане,
привітайся з ластівками,
з кожним променем ласкавим.
Сам гарнесенько умийся,
сам тихенько одягнися,
підійди до тата й мами
і скажи їм: – Добрий ранок!
Усміхнися всім навколо –
небу, сонцю, квітам, людям.
І тоді обов'язково
День тобі веселим буде!

Анатолій Костецький

- Що, на думку поета, робить день веселим? Чи згоден / згодна ти з ним?
- Знайди в тексті знайомі займенники. На яке питання відповідає займенник *ти*? На кого він вказує?
- Замість яких слів вжито займенник *їм*? Постав до нього питання. А яку він має форму в називному відмінку?
- Випиши займенники з тексту.

Я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони – особові займенники.

2

Що спільного є в особових займенниках та іменниках? А чим відрізняються особові займенники від іменників?

Іменник втомився від праці важкої
І зачинився у спальнім покої.
Предмети втомився він називати
І вирішив трошки поспати.
Йому тільки лиш треба

Когось залишить замість себе.
Розпорядився одразу Іменник:
– Займе моє місце займенник.
Та от Займенник нізащо
Не міг назвати хто і що.
Йому іменник повелів
Завчити лише кілька слів.

То ж відповідь на все одна:
Я, Ти, Він, Вона –
Це коли є однина.
А слова для множини –
Ми, Ви та Вони.
Займенник може показати,
Та не в змозі називати.

Олеся Лужецька

- Зроби висновок, чому ця частина мови отримала таку назву. Звір свій висновок з правилом.
- Спиши вірш, починаючи зі слів «Та от Займенник...». Підкресли займенники. Які з них мають форму однини, а які – множини?

Зверни увагу! Іменники називають предмети, а особові займенники тільки вказують на них. Вживаються особові займенники замість іменників, тому ця частина мови й дістала таку назву.

3 Прочитай іменники.

Мама, тато, рід, сестри, брат, родина, дідусь, бабуся, сусіди, добро.

- Заміни іменники займенниками. Запиши їх парами.
- Усно склади зв'язну розповідь про свою сім'ю, використовуючи іменники й займенники.

4 Прочитайте вірш в особах.

- Хто до столу хоче сісти?
- Я!
- Хто варення хоче їсти?
- Я!
- А хто посуд мити буде?
- Ну вже ти відказуй, Людо, а то я та й я!

Грицько Бойко

- Назви займенники. Склади з ними речення. Запиши.

5 Прочитай текст, добери заголовок. Заміни іменники відповідними займенниками.

Жив із мамою маленький-маленький хлопчик.
(Хлопчик) недавно навчився говорити.

У хлопчика була сніжно-біла сорочка. Мама
випрала (сорочку) й повісила на паркані сушитись.

Надходила ніч.

Хлопчик і каже матері:

- Мамо, я піду зніму з паркана сорочку.
- Навіщо? – дивується мама.

– Ніч доторкнеться до білої сорочки... (Сорочка)
стане чорна... Що я одягну?

Василь Сухомлинський

- Запиши перші два речення. Підкресли граматичну основу в реченнях. Слова яких частин мови є підметами?

6

Склади і запиши невеликий твір «Я допомагаю мамі» (5-7 речень). Підкресли займенники.

Урок 72.

Роль займенників у тексті

1

Прочитай виразно вірш. Про що він?

Я скажу матусі:

– Нене!

Прибіжу до неї я.

Чи вона прийде до мене:

– Олю, донечко моя!

З нею ми найкращі друзі.

З нею всюди я їду.

Ми і в полі, ми і в лузі,

Ми і вдома, і в саду!

Ляжу спати – приголубить

І тоді, коли вже сплю.

Мама дуже мене любить.

Я також її люблю.

Андрій М'ястківський

- Як поет виражає любов дівчинки до мами, а мами до донечки? Проілюструй відповідь словами поезії.
- Чи ти згоден / згодна, що дівчинка з мамою – найкращі друзі? Чому?
- Чи вважаєш ти цінною дружбу дитини з мамою? Чому?

2

Перепиши два останні рядки вірша з вправи № 1. Підкресли займенники.

- Постав питання до виділених займенників.
- Визнач відмінок виділених слів. Яким членом речення вони є?
- Знайди слова, в яких відбулося чергування звуків у коренях.

Зверни увагу! У реченні *особові займенники* можуть бути підметом або *другорядним членом* речення.

3

Яка головна думка твору?

Моя матуся й татко

Найкращі на землі.

Скажу вам таємницю

Про три мої скарби.

Я їх люблю найбільше –

Люби, шануй і ти.

- Визнач відмінок займенників 2-ої особи.

4

Прочитай. Поміркуй, із скількох частин складається легенда? Визнач зачин, головну частину і кінцівку.

Напали на нашу землю вороги, спалили село, отруїли криниці. Залишилися тільки кілька стареньких хат. В одній хаті жила жінка з двома дітками. Не знали вони, що вода в криниці отруєна. Вийшла

з хати дівчинка Наталочка. Була вона дуже красива, мала довгі коси, на шийці носила намисто з коралів. Набрала дівчинка в відро води та й напилася. Але не змогла отрута вбити дівчинку.

Сталося диво. Перетворилася Наталочка на красивий кущ, а її намисто на червоні ягоди. З того часу коло криниці і росте калина.

Вийшов з хати хлопчик Іванко. Був він стрункий та вродливий. Носив сірий одяг. Напився хлопчик води та й перетворився на журавлика. З того часу воду з криниці дістають «журавлі».

Вийшла з хати мати. Побачила, що сталося з дітьми, завмерла з горя, посивіла та перетворилася в сріблясту вербу.

З того часу біля криниць стоїть срібляста вербичка-мати коло своєї доньки-калини та синочка-журавля. Всі разом вони оберігають криницю від забруднення.

- Назви особові займенники. Яку роль вони виконують у тексті?
- Скільки в тексті абзаців? Постав питання до кожного абзацу.
- **Працюємо колективно!** Складіть колективно план легенди. Запишіть його.

5

Ще раз прочитай легенду з попередньої вправи. Добери до неї заголовок.

- Перекажи легенду за складеним планом. Переказ запиши.
- Підкресли займенники.

Урок 73.

Займенники першої, другої і третьої особи однини й множини

1

Прочитай уривок із книги Олени Габової.

Грицик на планеті Кудлатиків

Інопланетяни рушили до свого корабля.

– Візьміть мене! – загукав Грицик. – Мені тут дуже погано.

– Тобі до нас не можна, – відповів Куйовдик. – У тебе чуб короткий.

– Куйовдику, може, візьмемо його? – запропонував Млявик. – Чуб у нього закороткий, але ж він теж ледачий.

Після цих слів із Грицикового ранця, що лежав на піску, вискочила маленька двійка.

– Грицику, я з тобою! – пропищала вона і перетворилася в маленьку дівчинку.

– У тебе кудлатеня є? – ласкаво сказав Млявик. – Тоді швидше до корабля. – Дівчинка весело підморгнула Грицику. Він від неї відвернувся.

– Ти мені, Грицику, подобаєшся, – прошепотіла дівчинка Двійка, – ти ледачий, навчаєшся погано, молодець. Я з тобою не розлучусь!

І Двійка полізла цілуватися.

– Та одчепись ти! – Грицик одіпхнув її од себе.

- Чи сподобався Грицик дівчинці Двійці? Чому?
- Знайди займенники, постав до них питання, визнач особу, число, синтаксичну роль.

2

Спиши жартівливий вірш Ігора Січовика.

З життя займенників

Я вишень тобі приніс.	Посміхалося Воно ,
Ти – задер угору ніс.	як летіли Ми на дно.
Він – дивився із вікна:	Принесли Ви кавуни,
де ж поділася Вона ?	а поїли їх Вони .

- Підкресли займенники. Поміркуй, на кого або на що вони вказують. Спробуй замість займенників вжити іменники.
- До якої особи належать особові займенники?

Особові займенники **я, ми** належать до 1-ої особи, **ти, ви** – до 2-ої особи, **він, вона, воно, вони** – займенники 3-ої особи.

Займенники 1-ої особи вказують на особу (**я**) або багато осіб (**ми**), які говорять про себе.

Займенники 2-ої особи вказують на особу (**ти**) або особи (**ви**), до яких звертаємося.

Займенники 3-ої особи вказують на особу чи предмет (**він, вона, воно**) або особи чи предмети (**вони**), про яких (**які**) розповідають.

3

Чи знаєш ти, з якого твору цей уривок? Хто його автор?

Ми пішли ще далі в ліс. Бігали, гралися, забавка наздоганяла забавку, і хоч нам здавалося, що ми трохи походили, але й незчулися, як почало вечоріти. Тоді тільки побачили, що вже блукаємо в незнайомому місці.
– Василю, що ж ми будемо робити? – спитала Ксеня.
– Треба стежки шукати, – відповів я, – а то скоро смеркне.

- Спиши. Підкресли займенники. На кого вони вказують? Визнач їх особу і число.
- Назви дієслова. Визнач їх час.

Забавка – розвага, гра.

4

Відгадай загадку.

Без нього ми – не ми.
Складається потяг з вагонів,
воно – із окремих слів.
Без нього німі ми, мов коні,

і схожі на впертих ослів...
Чи має хто з вас заперечення,
що зі слів складається...

Ігор Січовик

- Займенники якої особи вжито у вірші?

5

Прочитай спочатку вірш, а потім розглянь малюнок і дай відповідь на питання.

Вихвалялись перехожим
три займенники-брати,
що без них ніхто не зможе
навіть посуд **ВИ-МИ-ТИ**.
Правда це чи, може, ні?
Дайте відповідь мені.

В	М	Т	Р	К
---	---	---	---	---

- Як ти вважаєш, які букви треба вписати до клітинок, щоб одержати правильну відповідь? Назви ці займенники.

6

Добери до тексту заголовок.

Коли я після канікул пішов у четвертий клас, ми всі гасали по коридорах, бо дуже скучили одне за одним. Раптом із сусіднього класу вийшов хлопець. Він був пузатенький, маленький, у круглих окулярах на довгому гачкуватому носі. Він підійшов до нас і закричав:

– Чого ви бігаєте? Школа стара, вона може розвалитися!

Ми спитали у нього: – А ти хто такий? – бо раніше його не бачили. Він розправив піджак і поважно відповів: – Я – Директор Коридору!

Ми засміялись і побігли далі. А Директор Коридору ходив за нами, зупиняв і пояснював, що бігати ні в якому разі не можна. Коли задзвенів дзвоник, він поважно пішов у 1-Б клас.

Р. Бондарчук

- Чи сподобався тобі Директор Коридору? Чим?
- Перепиши виділені речення. Підкресли займенники, визнач їх особу і число.

Урок 74.

Особові займенники третьої особи однини й множини

1

Сьогодні ти продовжиш знайомитися з пригодами Грицика.

Грицик на планеті Кудлатиків (Уривок)

- Ти хто? – суворо запитав Кудлатар Грицика.
- Я з Землі прилетів. Наша планета так називається – Земля, – пояснив він. – Нам у школі казали.
- Ясно-неясно. А чому в тебе чуб такий короткий? Ще й чорний? Кудлатар помацав Грицикового чуба. – Він що, не росте? Будеш у нас Чернишем.
- У мене був довгий, але змусили постригтись.

– Ну й даремно постригся, – Кудлатар поволі обійшов Грицика.
 У нас на планеті той найзначніший, у кого чуб найдовший. Бачиш, який у мене? – Кудлатар розкинув по плечах рожевого чуба.
 – Я – найзначніший. Ти – найнезначніший, бо в тебе чуб короткий. Тому їстимеш кислі яблука. Такий у нас закон.

Олена Габова

- Ти вже прочитав / прочитала кілька уривків із казки Олени Габової «Грицик на планеті Кудлатиків». Якщо вона тебе зацікавила, візьми в бібліотеці чи знайди в інтернет-ресурсах, прочитай повністю і розкажи в класі.
- Назви займенники, визнач їх особу та число.
- Яким членом речення є займенники в останньому абзаці?

2

Чи пив ти воду з джерела? Чому джерельна вода солодка?

Тато вийшли з хати з глечиком. Глечик великий, з вузькою шийкою, і зветься він тиква.

– Оринко, ходімо по воду, – покликали тато. Оринка вистрибом по листю до тата.

– До джерела, до джерела! – радісно загукала дівчина. У них до хати підведений водогін, але вода з крана недобра, з металевим присмаком. А ось із джерела аж солодка. Вони взялися за руки й рушили до джерела. А назустріч їм осінній кіт: «Няв!» Це вже скоро обід, і Рудько нагадує, що він не проти попоїсти.

А листя шурхотить по землі. А каштани стукотять по стежці. А ось і джерело. Воно пульсує з-під кореня старезної верби й утворює криничку, а з кринички по дерев'яному жолобку витікає струмочок.

З журналу

- Випиши займенники 3-ої особи разом зі словами, з якими вони зв'язані за змістом.
- Зроби висновок про їх відмінювання.

3

Розглянь, як відмінюються займенники 3-ої особи. Що ти помітив / помітила? Свій висновок звір з правилом.

Відмінок	Питання	Однина			Множина
Н.	хто?	він	вона	воно	вони
Р.	кого? від кого?	його від нього	її від неї	його від нього	їх від них
Д.	кому?	йому	їй	йому	їм
З.	кого? на кого?	його на нього	її на неї	його на нього	їх на них
О.	ким? за ким?	ним за ним	нею за нею	ним за ним	ними за ними
М.	на кому?	на ньому	на ній	на ньому	на них

Зверни увагу! Після прийменників у займенниках 3-ої особи пишеться буква **н**: від нього, за ним, з нею, на них.

4

Прочитай вірш Ірини Жиленко. Дай йому свою назву.

Тишком-нишком, чапи-чапи,
в капелюхах, як гриби,
гноми шастають ночами, –
чапи-чапи, – сніг рипить...
В них носи – смішні, червоні,
і хода у них чудна.
Але ти не смійся, доню,
як побачиш їх з вікна.
То для них – страшна образа.
Пробурмочуть: – Що за смішки! –
І, розсерджені, одразу
перетворяться на шишки.

- Спираючись на текст вірша та малюнок, склади опис одного з гномів (3-4 речення).
- Знайди займенники 3-ої особи. Замість яких іменників вони вжиті? Визнач їх відмінок.
- Випиши речення з іменником у кличному відмінку. Яке це речення за метою висловлювання?

5

Прочитай. Замість питань вставляй займенники 3-ої особи.

Хлопчик сидів біля відчиненого вікна й пускав мильні бульбашки. (*Хто?*) ... були легкі, красиві. Сонечко грало на бульбашках всіма кольорами веселки: жовтим, синім, зеленим, оранжевим, фіолетовим...

Легенький вітерець підхоплював бульбашки, й вони летіли над квітником, над кущами бузку. (*Кому?*) ... хотілося піднятися вище за дерева, та ледве торкалися листя – (*хто?*) ... лопались.

А одна велика Мильна Бульбашка, підхоплена вітром, полетіла у синє небо. Побачила Мильну Бульбашку Ластівка, полинула до (*кого?*) ..., летить поруч і дивується:

– Яке на вас гарне плаття! Яка ви красива! Ви – чарівна пташка!

– Так, я чарівна пташка, – згорда відповіла Бульбашка. – Поглянь, одяга на мені веселкою грає.

Доторкнулася Ластівка до одягу – Мильна Бульбашка лопнула.

– Де ж це вона поділась та чарівна пташка? – здивувалася Ластівка. Тільки бризки полетіли.

Василь Сухомлинський

- Добери заголовок до тексту.
- Випиши вставлені займенники разом зі зв'язаними з ними за змістом словами.

Урок 75.

Відмінювання займенників

1 Прочитай текст. Подумай, чому він отримав таку назву.

Небажане «кудлатеня»

Яблука росли просто над головою. Тільки-но Грицик намірився зірвати одне, як відчув: у нього в кишені щось заворушилося.

З нього вистригнула Двійка і, швидко прошепотівши своє двієчне заклинання, перетворилась у маленьку кудлату дівчинку. Вона спритно здерлась Грицикові на плече й стала з цікавістю роздивлятись кудлатиків.

– Дивіться, у нього кудлатеня! – вигукнув хтось. – Яке гарненьке.

Усі довкола заусміхались і повеселішали.

– Це в тебе звідки? – спитав Кудлатар.

– Це... воно зі мною прилетіло, – відповів Грицик. – Його ваші космонавти покликали.

Олена Габова

- Хто перетворився на «кудлатеня»?
- Як ти вважаєш, чому воно було небажаним для Грицика?
- Випиши з тексту займенники з прийменниками.

Зверни увагу! Займенники з прийменниками пишуться окремо: *до мене, від мене, для вас, до них, про неї, з ним*. У особових займенників не буває префіксів.

2 Розкрий дужки. Запиши сполучення слів у дві колонки.

а) з прийменником б) без прийменника

Йти з (вона), співати без (вони), спекти (він), тікати від (він), ліпити (вони), сватати (вона), усиновити без (вона), знайти біля (він), милуватися (вона), знати (він), тягнути до (воно), няньчити (воно).

- Визнач відмінок займенників.
- Зроби висновок стосовно вживання приставного *н-*.

3 Підготуйся до переказу тексту.

Добраніч, мамочко!

Леся, захекана від швидкого бігу, вскочила у коридор і дзвінко вигукнула:

– Мамочко, як твої успіхи на роботі? А (в) мене – п'ятірка.

– Молодець ти (в) мене, – погладила мати доньку по білявому волоссючку. – Швиденько роздягайся і до столу. Я сьогодні пиріжків напекла – мовби знала, що ти п'ятірку принесеш.

Уминаючи третього пиріжка, Леся сказала, що вона і четвірку одержала. А потім виявилось, що і трійка потрапила в зошит.

Мама тільки зітхнула.

Уже лежачи в ліжку, Леся раптом пригадала весело: – Ой, мамочко, яка я забудькувата! Та ж мені сьогодні ще й двійку з читання вчителька поставила. Ох, і пам'ять же в мене! Добраніч, мамочко!

Василь Сухомлинський

- Як ти оцінюєш поведінку Лесі? Чи порадувала вона маму?
- Спиши виділені речення, розкриваючи дужки. Поміркуй, правопис яких слів потребує пояснення.

4

Прочитай текст.

Одного разу син розсердився і згорячу сказав матері образливе, грубе слово.

Заплакала мати. Схаменувся син, – жаль стало йому матері. Ночей не спить – мучить його совість: адже він образив матір.

Йшли роки. Син-школяр став дорослою людиною⁴. Настав час їхати йому¹ в далекий край. Поклонився син матері низько до землі й говорить:

– Простіть мені, мамо, за образливе слово.

– Прощаю, – сказала мати й зітхнула.

– Забудьте, мамо, що я сказав вам образливе слово.

Задумалась мати, геть посмутніла. На її очах з'явилися сльози.

Каже вона синові:

– Хочу забути, сину, а не можу. Рана від колючки загоїться й сліду не залишиться. А рана від слова заживає, проте слід глибокий застається.

Василь Сухомлинський

- Яке враження справив на тебе прочитаний текст?
- Який заголовок ти до нього добереш?
- Випиши з тексту займенники разом зі словами, з якими вони зв'язані за змістом.
- Визнач особу, число, відмінок займенників.

5

Пригадай, чи траплялося тобі казати комусь образливі слова. Чи шкодуєш ти про це? Як можна виправити ситуацію?

- Склади текст (4-5 речень), розкриваючи своє розуміння вислову «Від теплого слова і лід розмерзається». Вживай займенники.
- Підкресли займенники. Визнач їх відмінок.

Урок 76.

Вживання займенників у мовленні

1 Прочитай виразно вірш і поміркуй, у чому секрет родини Білоусів.

Роби, щоб не перероблять

Казав татусь – робити треба,
не виглядати, що зробить хтось.
«Роби, та так, щоб після тебе
перероблять не довелось».

Бо всі пра-пра і дід, і баба –
в калюжу ще ніхто не сів.
А виросте якась незграба,
то підведе Білоусів.

Іще навчаючись у школі,
запраг, щоб діло йшло на лад.

Я колоски збирав у полі,
я прислухався до порад.

А радили вставати зрання,
порада ж ця – великий плюс.
І я збагнув: секрет – старання,
і нині з іншими ділюсь:

«Роби, і не зважай на втому,
і не чекай, що зробить хтось.
Коли ж зробив, то щоб нікому
перероблять не довелось!»

Дмитро Білоус

- Проаналізуй, які поради давали героєві і як він до них ставився.
- Що ти знаєш про свій рід?
- Які традиції, звичаї панують у твоїй родині?
- Які поради давали тобі батьки, дідусь, бабуся?

2 Прочитай текст і поміркуй, яка його тема.

Через потік

Андрійко і Ніна, школярі-першокласники, поверталися зі школи. На шляху був яр. Припекло сонце, розтанув сніг, ярком потекла вода. Шумить бурхливий потік. Стоять перед потоком Андрійко і Ніна.

Андрійко швидко перебрів через потік, став на протилежному березі. Подивився хлопчик на Ніну, їй соромно йому стало. Бо він же в чобітках, а Ніна – в черевичках. Як же вона перебрела?

«Ой, як недобре я зробив, – подумав Андрійко. – Чому я зразу не побачив, що Ніна в черевичках?»

Андрійко перебрів потік назад, підійшов до Ніни й каже:

– Це я хотів довідатись, чи глибоко. Бо переправлятися будемо вдвох.

– Як? – здивувалась Ніна. – Адже я в черевичках.

– Сідай мені на спину, – сказав Андрійко.

Ніна сіла на спину Андрійкові, й хлопчик перевіз її.

Василь Сухомлинський.

- Чому Андрійкові стало соромно?
- Як хлопчик вчинив, щоб виправити ситуацію?
- Чи траплялося щось подібне в твоєму житті? Розкажи.
- Випиши займенники, визнач їх відмінок.

3**Поєднай прислів'я.**

Ввічливий та чемний
Не хвали себе –
Розтопить серце всякого
Добре слово
Хто людям добра бажає,

сердечне слово «дякую».
той сам його має.
хай тебе інші похвалять.
завжди приємний.
і в мороз зігріє.

- Поясни, як ти розумієш їхній зміст.
- Випиши прислів'я, що містять займенники. Визнач їх особу і відмінок.

4**Вчимося бути ввічливими! Запишіть, розкриваючи дужки. Визначте відмінок займенників.**

Раді (ти)..., бачити. (Я) ... дуже шкода. (Ви)... маєте рацію. Я перед (вони) ... в боргу.

- Поміняйтеся зошитами й здійсніть взаємоперевірку.

5**Чи часто ти звертаєшся до «маленьких ключиків» *Спасибі* та *Будь ласка*?****Чарівні слова**

До всіх сердець, як до дверей,
є ключики малі.
Їх кожен легко підбере,
якщо йому не лінь.

Ти, друже, мусиш знати їх,
запам'ятать не важко:
маленькі ключики твої –
«Спасибі» і «Будь ласка».

Грицько Бойко

- Які ще *маленькі ключики* ти знаєш?
- *Долучайся до проєкту! Обери тему, за якою ти працюватимеш:
I варіант. Зазеленіє старий пен ь, коли почує «Добрий день».
II варіант. Розтане навіть льодова брила від слова теплого «Спасибі».
III варіант. Правила етикету в громадських місцях / в природному середовищі.
- Запиши свої міркування в книжку-саморобку (5-7 речень). Підготуйся до її презентації та захисту проєкту.
- Підкресли займенники. Визнач їх відмінок.

Урок 77.**Повторення вивченого****1****Прочитай уважно текст.****Прогаяний день**

Мама йшла на роботу рано, до сходу сонця. Вона розбудила Петрика й сказала:

– Сьогодні в тебе канікули, але гаяти часу не можна. Ось тобі робота на сьогодні: посади біля хати дерево й прочитай цю книгу про Далекі Сині Гори.

Мама показала, де викопати дерево, поклала на стіл книжку про Далекі Сині Гори й пішла на роботу.

Петрик подумав: «Посплю ще трохи». Ліг, задрімав, потім заснув міцно-міцно! І снилося йому: біля хати виросло дерево, яке він посадив, а Далекі Сині Гори стали зовсім недалеко й стоять над самісіньким ставком.

Прокинувся Петрик – ой, лишенько! Сонце вже серед неба.

Хотів зараз же до роботи взяти-ся, та подумав: «Ще встигну...».

Сів під грушею. Думає: «Ось посаджу ще трохи та й почну».

Потім пішов у садок, ягоди їв, за метеликом ганявся, потім знову під грушею сидів.

Прийшла мати ввечері й каже:

– Показуй, що зробив, сину.

А Петрикові нічого показати. Соромно йому й матері в вічі дивитися.

– Ходімо, сину, покажу тобі, що люди зробили за той день, що ти прогав.

Взяла мама сина за руку й повела. Підводить до одного поля й показує:

– Вчора тут була стерня, а сьогодні рілля. Тут працював тракторист.

А ти байдики бив.

Підвела до колгоспного двору, показує багато-багато ящиків з помідорами й каже:

– Ці помідори вранці були на полі, а тепер у ящиках. Завтра їх повезуть у місто. Це робила я з жінками. А ти байдики бив.

Підвела до великої-великої купи зерна.

– Це зерно вранці було в колосках. Хліб скошили й молотили, зерно привезли на тік. А ти байдики бив.

Підвела до стінки, вимурованої з цегли.

– Тут вранці був тільки гранітний фундамент, а тепер мур стоїть. Це муляри працювали. А ти байдики бив.

Підвела до великого кам'яного будинку, зайшла з сином. На полицях – паляниці, калачі. Усе пахло хлібом.

– Це пекарня, – сказала мама. – Ці хлібини вранці були ще борошном, а тепер – сам бачиш. Цілий день трудилися пекарі. А ти байдики бив.

От що таке проганий день.

Василь Сухомлинський

- Поясни вислови: *бити байдики, гаяти час*.
- Чи виконав Петрик материні накази? Чому?
- Перечитай ту частину оповідання, в якій мати знайомить сина з працею людей, виконаною протягом одного дня. Як ти вважаєш, чи зрозумів Петрик свою провину?
- Продовж речення: *Соромно – це тоді, коли...*

- Спробуй вести розповідь від свого імені. Як ти себе почував / почувала протягом всього дня? Якого висновку ти дійшов / дійшла?
- Як по-іншому можна назвати розповідь?

- Поміркуй, яка мета оповідання.
- Порівняй Петрика з героєм казки «Паличка-рятівниця». Чим схожі герої? А чим – ні?

- З першого абзацу випиши займенники, визнач їх особу, число, відмінок.

2

Прочитай. Добери власний заголовок до тексту і перекажи його: а) своїми словами, б) близько до тексту.

Пригоди папуги Жакó

У Василька є папу́га Жако. Жако дуже розумний папуга. Він може говорити людською³ мовою, знає всі букви й цифри, навіть таблицю множення вивчив. Тільки не поважає свого господаря: часто кричить йому «дурень» і «неук».

Одного разу відчинилося вікно – і Жако вилетів! Василько і його друзі довго шукали папугу, але знайти його так і не змогли.

У вихідний день, щоб якось розважитися, Василько пішов на рибалку. Довго сидів він на березі з вудилищем в руках, але чомусь не сіпало. І раптом вудилище смикнулося, а по воді пішли кола.

– Шука! Величезна щука! – вигукнув щасливий¹ Васько, але цієї миті йому над вухом залунало знайоме:

– Васько – дур-рень!

Від несподіванки Васько впустив вудилище, щука, звичайно, зірвалася, але він навіть не пошкодував за нею: адже з ним знову був Жако, його вірний друг.

- Випиши займенники разом зі словами, з якими вони пов'язані граматично.
- Постав до них питання. Визнач відмінок і число.

3

Прочитай, розкриваючи дужки.

Вовка з гуркотом ввалився до квартири.

– Що з (ким?)? – здивувалася мама. – Хіба у (кого?) уже скінчилися заняття?

– Та ні! – заговорив Вовка. – Розумієш, (хто?) втік з останнього уроку.

– Хіба можна втікати з уроків? Як (хто?) вважаєш, це припустимо? Що в (кого?) трапилося? – розсердилася мама.

– Мене Петро Редькін душив на перерві і сказав, що після уроків знов душитиме. (Хто?) (кого?) завжди перемагає. (Кому?) набридло, ось (хто?) і втік на знак протесту.

– Та-ак! – сказала мама. – Але тільки (хто?) май на увазі, якщо (хто?) втік, то він все одно переміг. Здачу потрібно давати, а не вті-кати.

– А як я (кому?) її дам?! – закричав Вовка. Я (кому?) один раз крик-нув: «Зачекай! (Хто?) (кому?) здачу дам!» Але (хто?) все одно втік.

З журналу

- Що ти можеш сказати про хлопчиків?
- Як треба поводитися з однокласниками?
- Як вирішувати суперечки?

4

Прочитай, ставлячи займенники в потрібній формі.

Часто я отримую від (ви) листи, в яких ви пишете: «Я посварився (посварилася) зі своїм другом (підругою)... Що (я) тепер робити?»

Спробую зарадити (ви). Беріть аркуш паперу, діліть його навпіл, сідайте за стіл і напружуйте мозок. Напружили? А тепер олівцем чи ручкою ліворуч пишiть про все хороше, що ви бачите в своєму другові (подрузі), а праворуч – про все погане. Написали? Чудово!

Одрiвіть праву половину аркуша, знищiть (вона) і забудьте про (вона). А лiву читайте й перелiчуєте двiчi на день: зранку, як про-кинетесь, і ввечері, перед сном. Порадьте зробити те ж саме й вашому другові (подрузі). Гарантую: після цього ви скоро помиритесь, і вже ніхто вас не посварить.

З журналу «Барвінок»

- Чи сподобалась тобі порада редактора «Барвінку»? Вчини так, як радить журнал.
- Випиши займенники. Вкажи їх особу і число.

5

*Розглянь світліну. Хто на ній зображений? Що ти можеш сказати про цих дітей?

- Вислов свої міркування в 3-4 реченнях за темою «Ми – діти Землі».

Запитання і завдання для повторення

1. Розкажи про займенник як частину мови.
2. Назви займенники першої, другої і третьої особи.
3. Коли займенник починається з літери *н*? Склади речення з такими займенниками.
4. Із займенниками *мене, нас, вони, його, на мені* склади речення. Якими членами речення виступають займенники?

ХЛІБ – УСЬОМУ ГОЛОВА

ЧИСЛІВНИК

Урок 78.

Числівник як частина мови

1

Прочитай вірш Андрія Малишка. Про що в ньому йдеться?

Хвалилася птиця

Хвалилася птиця –
Пе-ре-пе-ли-ця:
– Здрастуй, спілий колосе,
Ясна зірко,
Діточок я вивела
Аж семірко!
– Не хвалися, птице,
Пе-ре-пе-ли-це!

Під моїми ж вусами,
Світлими та русими,
Зерна не облічено,
Числами не мічено;
Сім по сім та ще сім,
Та звершечку двадцять два,
Отакі мої слова,
Отакі ідуть жнива!

- Знайди у вірші слова з числовим значенням. Постав до них питання. Чи можеш ти сказати, до якої частини мови вони належать?

2

Розглянь малюнки і постав питання до виділених слів.

Один
хлопчик

Одна
дівчинка

Два
хлопчики

Дві
дівчинки

Футболіст
перший

Одне немовля

Двоє немовлят

Місце *перше, друге, третє*

Яхта *перша, друга, третя, четверта*

- Які зі слів відповідають на питання *скільки?* і означають кількість предметів?
- Які слова відповідають на питання *який?* або *котрий?* і означають порядок предметів при лічбі?

Зверни увагу! Числівник — частина мови, яка означає кількість предметів, а також порядок предметів при лічбі.

Числівники відповідають на питання *скільки?* (один, п'ять, п'ятсот); *який?* *котрий?* (перший, третій, п'ятий).

3

Прочитай текст. Визнач його тему.

Спробуй уявити собі, що на світі не існує хліба. Ні хліба, ні булочок, ні матусиних запашних млинців чи пиріжечків... Правда, дивно було б? Тож не дарма кажуть: «Хліб — усьому голова».

Вперше хліб з'явився на землі понад п'ятнадцять¹ тисяч років тому. В пошуках їжі давні люди почали вживати колосся дикої пшениці, жита, ячменю. Згодом навчилися розтирати його між камінням і варити на вогнищі.

Перший хліб мав вигляд рідкої каші. Можна припустити, що якась частина каші вилилась на вогонь і перетворилася на рум'яний¹ корж. Своім приємним смаком він здивував людину, і хліб почали пекти.

З журналу

- У якому реченні міститься головна думка тексту?
- Коли і як з'явився хліб на землі?
- Яким був перший хліб?
- Випиши речення з числівниками. Числівники підкресли, усно постав до них питання.

4

Поясни, як ти зрозумів / зрозуміла зміст прочитаного.

1. Чотири брати живуть разом, а один — окремо. 2. Пісня і праця — великі дві сили. 3. Стара Макариха-мати горда від того, що одинадцять синів — Макаровичів і п'ять дочок — Макарівен має, та ще ж невістки, сорок онуків, тридцять правнуків, як одна сім'я, одна родина. 4. Дощ у жнива — як п'яте колесо до воза. 5. Одне — творити язиком, а друге — тягти плуга.

- Перепиши, підкресли числівники.
- Назви звуки і букви в числівнику *п'ять* і в іменнику *сім'я*. Поясни їх правопис.

5

Прочитай вірш, зверни увагу на правила наголошування числівників.

Назвемо числа по порядку,
 Від одного аж до десятка.
 Вперед й назад – усі відразу,
 не збиваємось ні разу!
 А з десяти до двадцяти.
 Як наголос поставиш ти?
 Казати треба – одина́дцять!
 Скажу так само – чотирна́дцять!
 Вимова в числах цих одна –
 Скрізь наголос над складом *на*!

Надія Красоткіна

- Випиши числівники, постав наголос.
- Склади словосполучення з двома числівниками (на вибір).

6

Як ти розумієш прислів'я «Один у полі не воїн»?

- Дай відповіді на питання.
 Чи є в тебе друзі? Скільки?
 Як їх звуть? Скільки їм років?
 Чим ви любите займатися разом?
 За що ти цінуєш своїх друзів?
- Склади і запиши текст (4-5 речень) за темою прислів'я.

Урок 79.

Кількісні й порядкові числівники

1

Прочитай вірш. Про що він?

Скільки квітів на клумбі росло?

Скільки квітів на клумбі росло?
 Є для цього у мови число.
 Скільки важить жирафа чи слон?
 Є для цього у мови число.
 Через річку попливши човном,
 Котрій помах зробив ти веслом?
 Є для цього у мови число.
 Котру́ годину відбив вже годинник?
 Котрій раз кукурікає півник?
 Відповідь дуже швидко Числівник:
 Перший, другий, чотири чи шість –
 Нам числівник завжди відповідь.

В. Лужецька

один
 одина́дцять
 чотири
 чотирна́дцять

- Подумай, для чого у мови число. На які питання може дати відповідь числівник?
- Спиши три останні рядки. Підкресли числівники. Постав до них питання.

Зверни увагу! Числівники, які відповідають на питання *скільки?* (сім, двадцять) називаються **кількісні**.

Числівники, які відповідають на питання *який? котрій?* (сьомий, двадцятий) називаються **порядкові**.

2

Спиши, вставляючи пропущені числівники. Користуйся довідкою.

1. Сидіти в ... стінах. 2. ... голова добре, а ... краще. 3. Як собаці ... нога. 4. В ... дуги зігнувся. 5. ... дорогою обійти. 6. На ... небі. 7. Сльози в ... ручаї.

Довідка: чотирьох, одна, дві, п'ята, три, десятою, сьомому, три.

- Назви кількісні та порядкові числівники.

3

Прочитай арифметичні вирази.

$$65 + 30 = \quad 11 \times 14 =$$

$$78 - 54 = \quad 12 : 4 =$$

Зразок. $57 - 24 = 33$. Від п'ятдесяти семи відняти двадцять чотири залишиться тридцять три. Чи: п'ятдесят сім мінус двадцять чотири дорівнює тридцять три.

- Один із виразів (на вибір) прочитай і запиши різними способами.

Вимовляй і пиши правильно!				
п'ят шіст дев'ят одинадцят двадцят	Ь	п'ятдесят шістдесят сімдесят вісімдесят	п'ятдесят п'ятдесят п'ятдесят на п'ятдесят	ох ом ома ох

4

Розглянь, як відмінюються порядкові числівники *перший, другий, третій*.

Н.	<i>котрій?</i>	перший	другий	третій
Р.	<i>котрого?</i>	першого	другого	третього
Д.	<i>котрому?</i>	першому	другому	третьому
З.	<i>котрій?</i> <i>котрого?</i>	перший першого	другий другого	третій третього
О.	<i>котрим?</i>	першим	другим	третім
М.	<i>на котрому?</i>	на першому на першім	на другому на другім	на третьому на третім

- Провідміній (усно) словосполучення *перший день, третя ділянка, другий рік*.
- Склади два речення про цікаві події у твоєму шкільному житті.

5

Відгадай загадки.

1. Ти зі мною не знайомий?
Я живу на дні морському.
Голова і 8 ніг, ось і весь я –
2. На десять верст – різнокольоровий міст.
Шкода тільки, що по ньому крокувати нікому.
3. Шість дірочок має,
Пісні співає.
Колишня гілка,
Тепер – ...

- Випиши числівники, постав питання.
- Які це числівники – кількісні чи порядкові?

6

Вживаючи кількісні і порядкові числівники, розкажи про урок фізичного виховання у твоєму класі.

Урок 80.

Синтаксичний зв'язок числівника з іменником

1

Прочитай виразно вірш.

Не кїдайсь хлібом

Не кїдайсь хлібом, він святий! –
В суворості ласкавій,
Бувало, каже дід старий
Малечі кучерявій.

– Не грайся хлібом, то ж бо гріх! –
Іще до немовляти,
Щасливий стримуючи сміх,
Бувало, каже мати.

Бо красен труд, хоч рясен піт,
Бо жита дух медовий
Життя несе у людський світ
І людські родить мови.

Хто зерно сіє золоте
В землі палку невтому,
Той сам пшеницею зросте
На полі вселюдському.

Максим Рильський

- Поясни значення слів і словосполучень: *суворість, малеча, немовля, палка невтома, вселюдське поле.*
- Як ти розумієш вислови: *красен труд, хоч рясен піт; жита дух медовий життя несе у людський світ?*
- Що стверджує поет у цьому вірші?
- Запиши останню строфу. Підкресли ненаголошені голосні звуки. Поясни їх правопис.
- Розкажи про професії людей, які вирощують хліб.

2

Чи знаєш ти, як говорять про приблизну кількість предметів? Щоб правильно їх назвати, треба використовувати такі слова і вирази.

*Приблизно сто учнів.
Чимало часу.
Значна частина завдань.
Кілька олівців (до десяти).*

*Близько двохсот глядачів.
Років дев'ять.
Понад сто.
Не пізніше (не раніше) сьомої години.*

- Усно склади розповідь про свій режим дня, використовуючи наведені слова і вирази.

Зверни увагу! Слова *багато, мало, небагато, чимало, безліч* відповідають на питання *скільки?* і означають загальну, не визначену числом кількість предметів. Вони **не є числівниками**.

3

Прочитай веселий віршик, який написав для тебе Едуард Желєзняков.

Кошеня компот варило,
Дуже лапки потомило.

Узяло відро води,
Солі вкинуло туди,
Одинадцять картоплин,
Капустину й п'ять морквин.

І скришило залюбки
Два червоних буряки.
Добре все було б, та от –
вийшов борщ, а не компот.

- Про що цей вірш?
- Чому у кошеняти вийшов борщ замість компоту? З яких фруктів варять компот?
- Випиши словосполучення числівників з іменниками.
- Щоб варити смачно і не помилятися, як кошеня, люди створили книгу рецептів. Такі книги є в кожній родині, і у твоїй також. Дізнайся від мами чи тата про сімейний рецепт млинців.
- Склади власний рецепт, використовуючи числівники. Запиши.

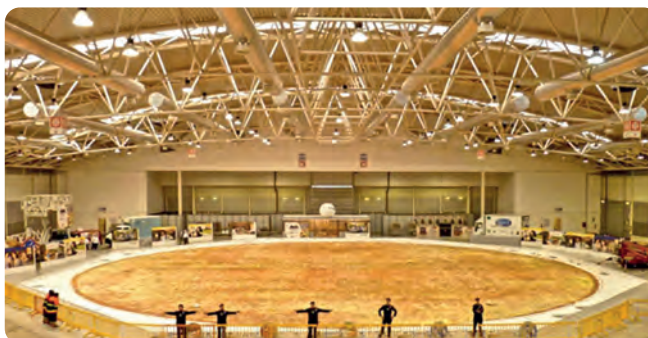
4

Ти вже склав рецепт млинців? Спечи за ним для своїх друзів на свято млинець-гігант, такий, як спекли в Англії.

В Англію на млинці

Найбільший млинець діаметром 15 метрів, завтовшки біля 3 сантиметрів і вагою 3 тонни спекли тут у серпні 1994 року. А от французи були скромніші.

Кулінари з Пюарзеля вирішили обмежитися 6 метрами у діаметрі, площа їхнього виробу становила понад 28 квадратних метрів. На млинець пішло майже 150 кілограмів тіста. Вийшов він смачний.

Зверни увагу! У реченні числівник пов'язується з іменником: *два сантиметри, чотири кілограми, два поля, п'ять тижнів.*

Цікаво знати! Довжина тулуба кита тридцять три метри, вага сто двадцять тонн. Найсильніший жук – носорог. Його вага чотирнадцять грамів, а він може тягнути вагу тисяча п'ятсот вісімдесят грамів. Найменше звірятко – землерийка. За добу вона встигає сто двадцять разів поїсти і сімдесят разів поспати. Людина може не дихати під водою дві хвилини, собака – три хвилини.

5

Запиши числа словами, утворюючи кількісні й порядкові числівники.

Зразок: 3 – три, третій.
7, 8, 10, 12, 15.

- З двома числівниками склади словосполучення.

Урок 81.

Правопис простих числівників

1

Визнач головну думку тексту. Дай йому назву.

Шелестить хлібне поле, ніби шепочуть щось колоски. І хіба можна вибачити тому, хто звернув з дороги на поле, пішов по колосках, почав давити їх ногами? Але найгірше тоді, коли кидають шматок хліба, навіть найменший. Бо це ж не просто хліб, затоптаний ногами, це серце хліборобське втоптане в землю, це гідність людську затоптано, це пам'ять попрано людську.

Страшна довжелезна ніч лягла на землю України. 1933-й рік. Голодомор. Згадує Іван Михайлович Марченко, житель Запорізької області: «У нас в сім'ї було дев'ятеро дітей. Батько сказав, що зиму ми не переживемо. Взяв чотирьох, кому було більше десяти років, і пішли ми від села до села».

Попра́но –
грубо порушено.

- Чи є у твоїй сім'ї живий свідок страшних років голодомору? Що він / вона розказували тобі про той час?
- Знайди в тексті числівники, випиши їх, постав до них питання.

2

Чи знаєш ти про таке диво, як хлібні дерева?

В Індії, Африці та на деяких островах Тихого океану ростуть справжні хлібні дерева. Їх плоди досягають іноді й 1 метра в довжину і важать понад 10 кілограмів. Запечені, вони мають смак пшеничного хліба.

- Спиши текст, числівники записуй словами.

3

Розглянь, як відмінюється числівник *один*. Чи має він форми однини і множини? Чи має числівник *один* рід?

Н.	<i>скільки?</i>	один	одна	одно́ (одне́)	одні
Р.	<i>скільких?</i>	одного́	однієї	одного́	одних
Д.	<i>скільким?</i>	одному́	одній	одному́	одним
З.	<i>скільки</i>	один (одного́)	одну	одно́ (одне́)	одні (одних)
О.	<i>скількима?</i>	одні́м	однією	одні́м	одними
М.	<i>на скількох?</i>	на одному́ (одні́м)	на одній	на одному́ (одні́м)	на одних

- Склади словосполучення з числівником *один* у називному, орудному і місцевому відмінках.

4

Розглянь таблицю відмінювання числівників *два, три, чотири*. Що ти можеш сказати про особливості відмінювання цих числівників?

Н.	два	дві	три	чотири	п'ять
Р.	двох	двох	трьох	чотирьох	п'яти, п'ятьох
Д.	двом	двом	трьом	чотирьом	п'ятьом
З.	два, двох	дві, двох	три, трьох	чотири, чотирьох	п'ять, п'ятьох
О.	двома	двома	тьома	чотирма	п'ятьма
М.	на двох	на двох	на трьох	на чотирьох	на п'ятьох

5

Запиши числа словами:

5, 6, 9, 10, 11, 15, 30, 50, 60, 70, 80, 500.

- Як ти написав / написала числівники на -сот, -дцять, -десять – разом чи окремо?

Зверни увагу! Числівники на -сот, -дцять, -десять пишуться разом: двадцять, шістсот, вісімдесят.

6

Від числівників з попередньої вправи, які відповідають на питання *скільки?*, утвори числівники, які відповідають на питання *який?, котрий?*

7

Добери п'ять-шість прислів'їв та приказок, до складу яких входили б числівники. Запиши, числівники підкресли.

Урок 82.

Вираження часу, віку, результатів вимірів та ваги

1 Прочитай українську казку.

Найдорожчий скарб

На горбочку, де моріг, далеченько від доріг, у хатині з дуба-граба жили собі дід і баба.

Дід вербову лозу різав, кошики плів. Баба пряжу пряла. Так собі й на хліб заробляли.

От якось баба й каже дідові:

– Важко нам, діду, працювати стало: в мене прядка зламалася, в тебе, глянь-но, колодочка на ножі розкололася, ледве тримається. Піди в ліс, зрубай деревце, зробимо собі нову прядку і колодочку до ножа.

Пішов дід. Вибрав гарне деревце. Та тільки-но сокирою замірився – із хати Лісовик іде. Вдяганка на Лісовику з лапятих гілок, у волосі – шишки соснові, у бороді – ялинові, сиві вуса до землі звисають, в очах зелені вогники блимають.

– Не чіпай, – каже, – діду, моїх дерев. Це мій найдорожчий скарб. Вони теж жити хочуть. Кажи, чого тобі треба, – все дам.

Здивувався дід, зрадив. Пішов додому в баби поради спитати. Посідали вони біля хати на лаві, дід і питає:

– А що нам, бабо, в Лісовика попросити? Хочеш – купу грошей випрошу? Він дасть.

– Нащо нам, діду, ті гроші! – каже стара баба. – Їх і сховати ніде. Вночі страх братиме, що злодії залізуть. Ні, не треба нам грошей.

– То, може, велику череду худоби та отару овець попросити?

– А навіщо нам, діду, велика череда? Хіба ж ми, старі, з нею впорамось? Є в нас корівка – молочко дає, є шестеро овечок – вовну з них маємо. Годі цього з нас.

– А може, в Лісовика тисячу курочок попросити?

– Чи ти, діду, з глузду з'їхав? Як же ми їх прогонуємо? Є в нас три курочки-чубарочки, є півник-когутик, досить!

Думали-гадали дід з бабою, та так нічого не вигадали: все, що в господарстві треба, в них є, чого нема, те своєю працею завжди заробити можна. От дід підвівся з лави та й каже:

– Я, бабо, надумав, що в Лісовика попросити! – і пішов до лісу. Вийшов йому назустріч Лісовик у вдяганці з лапятих гілок, у волоссі – шишки соснові, у бороді – ялинові, сиві вуса до землі звисають, в очах зелені вогники блимають.

– Ну, діду, надумав, що тобі треба?

– Надумав, – каже дід. – Зроби так, щоб наша прядка й ніжик ніколи не ламалися та щоб руки у нас здорові були, бо це наш найдорожчий скарб. Тоді ми все, в чому нужда буде, самі собі заробимо.

– Гарзд, – каже Лісовик. – Іди додому. Все по-твоєму буде.

Так і живуть собі дід з бабою. Дід вербову лозу ріже, кошики плете, баба вовну пряде, рукавиці плете.

Тим і на хліб заробляють.

І добре живуть, щасливо, тому що найдорожчий скарб завжди з ними.

- Чому дід пішов до лісу?
- Кого він там зустрів?
- Знайди опис Лісовика й зачитай.
- Який же був найдорожчий скарб для Лісовика, а який – для діда з бабою?
- Як ти вважаєш, чи правильно дід із бабою повелися з Лісовиком? Чому?
- Що ти можеш сказати про діда й бабу? Які вони – скупі, щедрі, мудрі, працьовиті, ледарі? Доведи свою думку.

2

Відшукай у тексті речення, в яких ідеться про бабине й дідове господарство. Запиши словами, скільки в них було корів, овець, курочок, півників.

3

Які свійські тварини тобі відомі? Запиши три з них разом з числівниками один, сім, одинадцять.

4

Розглянь малюнки. Для чого потрібні терези?

- Чи можеш ти за допомогою терезів, що на малюнку, визначити власну вагу? А вагу свійських тварин?
- У яких одиницях вимірюють вагу?

5 Прочитайте словосполучення.

Один кілограм, два грами, двадцять літрів, три тонни, п'ятнадцять центнерів.

- Уявіть, що вам потрібно придбати фрукти і напої для святкового обіду. Що і скільки ви купите?
- Складіть діалог «У магазині». Правильно вживайте числівники на позначення міри й ваги.

6 Розглянь малюнки годинників. Котру годину показує кожен із них? Використовуй різні способи називання часу.

Зразок. Десята година сорок п'ять хвилин. За п'ятнадцять одинадцята. За чверть одинадцята. П'ятнадцять хвилин на шосту.

- Уявно переведи маленьку стрілку на цифру 8, а велику – на цифру 2; маленьку – на цифру 4, велику – на цифру 10; маленьку на цифру 5, велику – на цифру 1.
- Котру годину показує твій годинник? Відповідь запиши за зразком.

7 Замість крапок встав числівники, які підходять за змістом. Запиши.

Рік має ... місяців. В одному тижні ... днів. Одна доба – це ... години. Одна година – це ... хвилин.

8 Розкажи, як ти проводиш вихідні. Свою розповідь побудуй у вигляді режиму дня.

- Запиши складений текст.

Урок 83.

Систематизація та узагальнення знань

1 Прочитай виразно вірш молдовської поетеси українського походження Ніни Авідон.

Хліб

Що є найкраще, як хліб на столі?
 В ньому є сила, родючість землі,
 Вдячність, прибуток, здоров'я і лад,
 Батькова хата, завітчаний сад.

Хлібом і сіллю стрічаєм гостей,
Краєм дорогу, шануєм людей,
Хліб уособлює мирне життя,

Радість дитинства і шлях в
майбуття.
На скатертині лежить коровай –
Сонця і степу духмяний розмай.
Знову збереться навколо родина:
Ось воно щастя – «Не хлібом єдиним!»

- Про що цей вірш?
- Як авторка відповідає на питання, яке вона поставила в першому рядку?
- Що уособлює хліб?
- Про які традиції, пов'язані з хлібом, йдеться в поезії?
- Які ще традиції тобі відомі? Розкажи.

2

Чому ми повинні шанувати й берегти хліб?

У великій пошані скрізь були майстри-пекарі. На їх честь складалося *багато* пісень, зводилися монументи. До наших часів зберігся у Римі пам'ятник пекарю, який жив дві тисячі років тому.

У кожного майстра хліб має свій смак. Бо кожен вкладає в нього свою майстерність, свій досвід. А ще в духмяному ароматі хліба, батонів чи булочок – нелегка праця тих людей, які обробляють землю, вирощують жито чи пшеницю, відвозять зерно до млинів, перемелюють його...

Тож шануй і бережи хліб!

Здавна у слов'ян існує звичай: усіх, хто приходить з добром, на знак поваги й дружби зустрічають хлібом.

Приймаючи його на рушнику, хліб цілують, як святиню.

- Як вшановують хліборобів і пекарів в усьому світі?
- Чому у кожного майстра хліб має свій смак?

- Зверни увагу на виділене слово. Постав до нього питання.
- Склади речення зі словами *мало, чимало, небагато*.

3 Склади словосполучення.

Перший (день, випадок, урок ...) *Другий* (космонавт, рік ...)
Третій (будинок, спортсмен ...)

- З двома словосполученнями склади і запиши речення.

4

Цікаво знати! Підраховано, що за п'ятдесят днів людина з'їдає стільки їжі, скільки важить сама. За життя людина з'їдає п'ятнадцять тонн хліба. Людина фізичної праці з'їдає шістсот грамів хліба на добу. Для службовців, учнів денна норма – чотириста грамів.

- Постав питання до кожного речення.
- Дай письмову відповідь на будь-які два питання. Числівники підкресли.

5

Прочитай текст. Поміркуй, чому він отримав таку назву.

Золота хлібина

Золоті руки зерно зібрали, змолотили, тісто замісили – хліб спекли. Лежить хлібина золота і ніби промовляє: любіть мене, шануйте, їжте та здоровими будьте.

- У якому значенні вжито в тексті слово *золота*?
- Які прислів'я та приказки про хліб ти знаєш?
- Підготуйся до написання тексту «Хліб – усьому голова»:
 - Поміркуй, яке значення хліба в житті людини.
 - Розкажи, як треба ставитися до хліба.
 - Поясни, чому хліб називають святим.
 - Використовуй відомі тобі приказки і прислів'я про хліб.
- Запиши складений тобою текст і прочитай його в класі.

Запитання і завдання для повторення

1. Розкажи про числівник як частину мови.
2. Як відрізнити числівники від інших слів, що мають числове значення?
3. На які питання можуть відповідати числівники?
4. Запиши числа словами так, щоб у першому випадку вони називали кількість предметів, а в другому – порядок при лічбі: 1, 4, 5, 6, 7, 11, 48, 90.
5. Прочитай фразеологізми, розкриваючи дужки.
 З (1) тіста, сидіти на (2) стільцях, кований на всі (4) ноги, за (5) замками, бути на (7) небі від щастя, (10) дорогою обминати.
6. Як ти розумієш значення фразеологізмів?
7. З одним із фразеологізмів склади речення.

НА ПОРОЗІ КРАСНЕ ЛІТО

УВИРАЗНЮЮ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Урок 84.

Як зробити своє мовлення виразним і точним?

1 Прочитай про пригоди хлопчика Андрійка.

Обруч (Казка)

Був літній сонячний день. Звідусіль – із вулиці, від річки, з левади – долинали веселі дитячі голоси.

А на ганку, похнюпившись, сидів хлопчик Андрійко. Хтозна, скільки б він так сидів, обхопивши коліна руками й похиливши голову, але тут почулося:

– Ти чому такий невеселий? Чому сам сидиш?

Андрійко підвів голову, роззирнувся довкола: на подвір'ї нікого не було. Це, мабуть, йому причулося.

Андрійко прихилився до стіни й заплющив очі. Та знов почув дзвінкий голосок:

– Ну, чого мовчиш?

І тепер Андрійко побачив: на моріжку перед ним вистрибує новенький блискучий обруч. Обруча цього учора ввечері приніс йому з кузні тато, ще й дротика-трималочку.

– Ось, – сказав тато, – буде тобі забава.

– Так, це я тебе запитую, – промовляв обруч. – Чого засумував?

– Бо хлопці не приймають мене до свого гурту. Кажуть, що я несміливий і нерішучий. Що їм таких не треба, – зізнався Андрійко.

– Так-так, – хилитався обруч. – Є чого журитися. Але біді твоїй можна допомогти. Тож гайда за мною?

І обруч покотився через подвір'я у відчинену хвіртку.

А далі він котився по рівенькій стежині, по споришу, вибирався на пагорбки, перестрибував долинки. Котився і видзеленькував:

– Не всі сміливцями народжуються,
Сміливцями – стають!

Андрійко ледь устигав за обручем. Куди ж він його веде!

А обруч уже котився з крутого пагорба і – з розгону шубовснув у калюжу. Та це не калюжа, а ціле озеро!

На зеленій воді розходилися хвильки від обруча. Андрійко тупцявся на березі, ступав у воду, та враз вискакував. Мабуть, калюжа глибока.

Може, й вище пояса буде. А он щось булькнуло й попливло, розганяючи ряску. Наче жаба. А якщо крокодили тут водяться? Отакі алігатори, як він по телевізору бачив...

Андрійко пошпортався дротиком у калюжі й опустив руки, не знав, що далі йому робити.

– Не всі сміливцями народжуються,

Сміливцями – стають! – почулося тихе.

І Андрійко враз про всі страхи забув. Зелені жаби, мабуть, від переляку стрибали увсебіч, скрекотіли незадоволено.

Андрійко намацав ногою обруч аж на глибокому й побрьохався до берега.

– Ох, – зітхнув обруч. – А я думав, що залишуся іржавіти у баговинні. Ну, на сьогодні досить, мені треба обсохнути.

Наступного дня знову котився, видзеленькував обруч. Котився попід парканами, попід кущами бузку й калини, по стежині через буйні городи, через квітучу леваду. Андрійко біг за ним, і було йому легко і радісно.

І раптом за обручем тільки зашурхотіло. Добре, що Андрійко встиг зупинитися. Перед ним шелестіли жалючим листям непролазні джунглі кропиві.

– Це тобі не якась там калюжа! – розгубився Андрійко. – Кропива зла, сердита. Її усі бояться, навіть доторкнутись не наважуються.

Він присів на вербовому пеньку і засумував.

– Не всі сміливцями народжуються,

Сміливцями – стають! – почулося із кропиві.

Андрійко підхопився і, сам себе не пам'ятаючи, шугнув у кропиву... Удома він заліз у діжку з дощовою водою, що стояла під рінвою, і довго сидів там, щоб не так щеміли пожалені кропивою литки.

І був ще один літній сонячний день. Андрійко біг і біг за обручем, а він поминув хати і леваду, викотився до річки, пострибав через широку долину. Обруч котився, вистрибував, і гуси, які паслися тут, витягували до нього шиї, не розуміли, що це котиться. Качкали качки, над обручем вилися бабки, а одна сіла на нього, мабуть, хотіла прокататися.

Андрійко задивився на мальовничу долину і... втратив обруча з поля зору. Де ж він? Мабуть, у густій траві сховався.

Андрійко почав шукати обруча, як почулося грізне:

– Ме-е!

Ой леле! Де б, ви думаєте, був обруч! Він хилитався на гострих, войовничих наставлених рогах цапа Бороданя...

Андрійко обмер. Що ж йому діяти? І він, розпрямивши груди, загукав на всю долину:

– Не всі сміливцями народжуються,
Сміливцями – стають!

І кинувся вперед, на цапа.

Згодом хлопець сидів на пагорбку, а біля нього лежав обруч, а цап Бородань мирно пасся і на розі у нього гойдалася голуба бабка.

А ще Андрійко побачив хлопців, які стояли на березі річки й, мабуть, уже давно спостерігали за ним.

– Андрійку, іди з нами гратися! – покликали.

І він побіг до них, а хлопці дивувалися:

– Чому це ти такий сміливий раптом став?

– Ні, не раптом, – відповідав Андрійко. – Це мене обруч навчив.

– Який обруч? – не розуміли хлопці.

– А ось цей, мені його татко з кузні приніс.

– Казки розказуєш! – хлопці розглядали обруч і сміялися. «Ну що ж, казки – то й казки», – подумав Андрійко.

А прийшовши додому, він повісив обруч на найвиднішому місці – вгорі біля сінешніх дверей.

Василь Чухліб

- Прочитай правильно слова і добери до них антоніми: сонячний, веселі, похнюпившись, підвів, заплющив, дзвінкий, відчинених, сміливець.
- Коли відбувалися описані в казці події?
- Чому сумував Андрійко?
- Хто допоміг хлопчикові стати сміливим?
- Які випробування влаштував обруч Андрійкові?
- Які слова видзеленькував обруч, щоб надихнути хлопчика?
- Зроби висновок. Чи легко стати сміливим? А чи легко сміливим бути?

2

Як ти гадаєш, Андрійко, герой казки «Обруч», мешкає в селі чи в місті? А що може здивувати в селі? Ти про це дізнаєшся, коли прочитаєш вірш Ганни Чубач.

У селі в бабусі прокидаюсь рано.
Стеля – вся у сонці, в променях стіна.
Кущики картоплі присідають марно –
Все одно побачу з крайнього вікна!

У селі в бабусі все мені цікаве,
Все мене гукає, все на мене жде:
Квіти, берег річки і зелені трави...
Навіть на дорозі кошення руде...

У селі в бабусі найтепліше літо,
Найпрудкіша стежка, що біжить на став.
Обминаю грядку, обганяю вітер
І гукаю хлопцям: «Бачте, не проспав!»

- Що дивує героя вірша в селі? А що цікавить?
- А що тебе дивує?

- Установи зв'язок слів у виділеному реченні. Накресли модель речення.
- На яке питання відповідає слово *рано*? А слово *марно*?

3

Прочитай пари слів. На які питання відповідають виділені слова? Чи увиразнюють і уточнюють вони наше мовлення? Як саме?

Навчати *по-батьківському*, бігати *швидко*, зустрітися *сьогодні*, повертатися *додому*, дуже *добре*, видзеленькувати *дзвінко*, *надто* приємний, зрозумів *згодом*.

Візьми до уваги! Наше мовлення роблять виразним і точним слова, які відповідають на питання *як? де? коли? звідки? куди? з якого часу? скільки?*. Це — прислівники. У реченні вони найчастіше зв'язуються з дієсловом і бувають другорядними членами.

4

Прочитай виділені у казці «Обруч» речення і дай письмово відповіді на питання.

1. Коли Андрійко забув про всі страхи?
2. Куди стрибали жаби?
3. Як вони скрекотіли?

- Підкресли слова, які допомогли тобі дати точну відповідь на питання.
- Зроби висновок. Які саме слова допомагають точно і виразно висловлювати думку?

5

Склади свої питання до казки, які б розпочиналися словами *Де? Коли? Куди? Звідки? Як?*

6

Як ти розумієш зміст прислів'їв?

Зробив діло — гуляй *сміло*. Хто багато робить, той *багато* знає. Посієш *вчасно* — збереш *рясно*. *Восени* багач, а *навесні* прохач. На сонці *тепло*, а біля матері *добре*. *Тяжко* жити, коли між друзями нема згоди.

- Спиши. Постав питання до виділених слів.

7

Про що тобі говорить заголовок?

Запросини Боровичка-волинячка

Вибігла калина-чепуруха
На узлісся у ранковий час,
Боровик знімає капелюха:
— Милостиво просимо до нас!
Завітайте! Будьте, як удома,
Утішайтесь щебетанням птиць!
Вам усім галявина знайома
І грибів уділить, і чорниць.

Ніна Горик

- Яким зобразила поетеса Боровичка-волинячка? Чи можна сказати, що він ввічливий, щедрий, добрий, гостинний? Доведи свою думку.

- Які з наведених слів ти обереш, щоб описати, як Боровичок зустрів калину? *Чемно, сердито, гостинно, по-сусідськи, щедро, сумно, весело, доброзичливо.*
- До прикметника *ранковий* добери спільнокореневі слова, які відповідають на питання *коли?*. Запиши. Познач у них корінь.
- * Придумай веселу історію про пригоди Боровичка. Використовуй слова: *учора, несподівано, зненацька, швидко, повільно, вгору, вниз, весело, сумно, чудово* та інші. Запиши.

Урок 85.

Удосконалюю своє писемне мовлення

1

Прочитай казку, сюжет якої, напевне, знайомий тобі з дитинства. Однак це не проста казка, а лібрето дитячої опери, яке написала для тебе Чайка Дніпрова.

Коза-дереза

Дійові особи:

*Коза-дереза, Лисичка-сестричка,
Зайчик-лапанчик, Рак-неборак,
Вовчик-братик, Ведмідь-товстолап.*

Дія відбувається в лісі, коло лисиччиної нори під дубом. На завісі можна змалювати місток через річку, дідову хату, дід коло неї й коза; або ж завісою до прологу буде звичайне біле простирadlo, як екран до магічної лампи; на нім, відповідно до тексту, показують дітям через магічну лампу малюнки: 1) базар, 2) пасовисько, 3) зустріч кози з дідом.

I

Хор. У Києві на базарі
Жиди козу продавали,
А дід козу полюбив,
Аж три копи заплатив.
Поклав кізоньку на віз
Та й додому привіз.
«Гляди, бабо, кози,
Що купив я на торзі».
Баба козу шанувала,
Пасла добре, напувала,
А коза навісна
Ще й жаліться пішла...

Чайка Дніпрова
(Людмила
Василевська-Березіна)
(1861–1927)
*українська
письменниця,
поетеса, драматургиня*

Лібрéто – словесний текст музичного твору (опери, оперети, балету).

Неборáк – бідолаха; який викликає співчуття.

Дід. Козю моя люба!
Козю моя мила!
Чи пила ти,
А чи їла?

Коза. Ой я, діду, не пила,
Я голодна була.
Бігла я через гребельку,
Та випила водиці крапельку,
Ой бігла я через місточок
Та вхопила кленовий листочок.
Тільки пила,
Тільки й їла.

Хор. Розсердився старий дід,
Свою бабу убив,
А козу-дерезу
Сам на пашу повів.
Не впізнала коза
Старенького діда.
Як прибігла додомоньку,
Сидить дід обіда.

Дід. Козю моя люба!
Козю моя мила!
Чи пила ж ти,
Чи ти їла?

Коза. Ой я, діду, дідусеньку,
Не пила й не їла,
Бо ота лиха личина
Мене не гляділа!

Хор. Гм! Гм!
Розсердився старий дід
На козу брехливу,
Узяв ніж, прив'язав
Дерезу до хліву.
Черкнув дід по козі,
Та ніж уломився,
Зосталася коза жива,
А бік облупився.
Ой пішов старий дід
Ножику шукати, –
Коза – скік! Коза – смик!
Та й ну утікати!

Завіса звивається; видно ліс; посередині дуб; праворуч дуба лисиччина нора; ліворуч стежка і просто стежка; трава, бур'ян у лісі, квіточки. Лисичка ходить з віником, обмітає навкруги, чепурить свою хату.

Лисичка. Я лисичка, я сестричка,
Не сиджу без діла;
Я гусятка пасла,
Полювать ходила.
А тепера у неділю
Треба відпочити,
Свою хатку гарнесенько
Треба покрасити.
А щоб краща, а щоб краща
Була моя хатка,
Піти треба у гайочок
Квіточок нарвати.

Кладе віника й біжить веселенько в ліс по квітки. З другої доріжки вискакує несамовита коза, перелякана, облуплена, озирається на всі боки.

Коза (плаче): Ой боже мій, боже.
Що маю робити,
Як нажене старий дід,
Буде знов лупити!
Куди ж мені, бідній,
Куди заховатись?
Бо так сором і людям
Добрим показатись.
Зауважила лисиччину нору, радіє.
А тепер я нікого не боюсь,
Я в цю норку схоронюсь, схоронюсь!

Ховається в лисиччину нору, товчеться й тупоче. Тимчасом лисичка надбігла з квітками з лісу й чує, що хтось товчеться в її хатці.

Лисичка (схитра питає):
Ой хто, хто
В лисиччиній норці?
Ой хто, хто
Прийшов сюди в гості?

Коза (тупотить у норі ногами, стукотить рогами):
Я коза-дереза,
Півбока луплена,
За три копи куплена,
Тупу-тупу ногами.
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету,
Тут тобі й смерть!

Лисичка. Ой лишенько, ой горенько!
Бідна моя головонька!
(Утікає в ліс).

Коза (вискочила з нори, пританцьовує):
Я коза-дереза
Хитра та лукава,
Я лисицю дурну
Добре налякала!

Ховається в нору. Тимчасом лисичка вертається з лісу й зустрічається із зайком.

Зайко. Добрий вечір, лисонько,
Куди йдеш?
Скажи мені правдоньку,
Де живеш?

Лисичка. Отут живу у хатоньці
Край води,
А ти туди, зайчику,
Не ходи!

Зайко. Ой чом, та чому, та чому?

Лисичка (вказує з острахом на нору):
Бо мене вже саму
Із власної хати,
Сором і казати,
Вигнав звір якийсь лихий.

Зайко (перехоплює, біжить до нори, цікаво водить ушками)
Скажи ж, лисонько, який?
Ой хто, хто в лисиччиній хаті?
Хто смів лиску
З хати виганяти?

Коза (з нори):
Я коза-дереза... і т. д.
Вискакує з нори. Зайко зі страху стає на лапки,
а далі в тривозі кричить: «Ой, ой, ой!» – і втікає.

Коза. (пританцьовує, а далі ховається).
Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

В лісі щось виє, коза ховається, лисичка теж.

Ремарка – зауваження автора щодо опису сцени, зовнішності, віку, рис персонажів.

2

Назвіть дійових осіб казки.

- Хто з героїв тобі сподобався, а хто – ні? Чому?
- Якою зображає авторка Лисичку?
- Поставте один одному/одна одній по три питання за змістом казки і дайте на них відповіді.

3

Прочитай прислів'я. Яке з них найбільшою мірою відповідає змістові казки «Коза-дереза»?

Брехнею світ пройдеши, та назад не вернешся.
Брехні слухають, а брехунів б'ють.
Ти ближче до діла, а вона – про козу білу.

- Запиши тільки те прислів'я, яке містять слово, що відповідає на питання куди?.

4

Відшукай у тексті казки ремарку, яка розпочинається словами «Завіса звивається», і перечитай її уважно.

- А тепер прочитай ремарку, не вживаючи виділених слів. Самостійно зроби висновок.
- На які питання відповідають і на що вказують виділені слова?
- Запиши виділені в ремарці слова. Зверни увагу на їх правопис.

5

Прочитай і запам'ятай написання слів.

Вбік, збоку, набік, вкупі, докупи, вгору, вгорі, догори, згори, додому, додолу, внизу, донизу, знизу.

- Запиши.
- З двома словами склади і запиши речення.

**Незабаром
Ви куди?
Коротко кажучи
Ніяково**

6

Прочитай текст про себе. Від іменників, що в дужках, утвори слова, які б відповідали на питання *коли?*

Квітка сонця

Квітка з золотими пелюстками схожа на сонце. Тому і називають її соняшником. Спить (ніч) соняшник, схиливши золоті пелюстки. Та (ранок), тільки сходить зірниця, пелюстки тремтять. То соняшник жде сходу сонця, радіє йому: «Добрий день, сонечко, я так довго чекав тебе!» (День) сонце піднімається все вище і вище, пливе по небу. І соняшник повертає за ним свою золоту голівку. (Вечір) сонце заходить за обрій, і квітка востаннє усміхається його золотому промінню.

За В. Сухомлинським

- Чому соняшник називають квіткою сонця?
- Випиши утворені слова. Зверни увагу на їх правопис.

7

Прочитай уважно слова. Запам'ятай їх написання.

Вдалині, ввечері, звечора, надвечір, зверху, вранці, зранку, напам'ять, вкрай, скраю.

- З кожним словом склади словосполучення. Запиши три з них у зошит.

8

* Опиши схід сонця літнього дня. В описі використовуй слова, які відповідають на питання *коли? де? як?*.

Урок 86.

Говорю й пишу грамотно

1

Хочеш дізнатися, чим завершилися пригоди Кози? Прочитай другу частину казки-опери.

Коза-дереза

II

Виходить вовк.

Вовк. Ой я сірий вовчок
По степах гуляю
Та на тих овечок
Пильно поглядаю.
А яка з них дурна,
Не слухає чабана,
Ту я зараз за чуприну
Та і покараю.
(Побачив лисичку).

Чого ти, сеструню, ридаєш,
Слізьми свою мордочку змиваєш?

Лисичка (жалісливо).
Ой як мені не плакати, брате,
Щось страшне залізло в хату!

Вовк. Ти, сестричко, не журись, не журись,
Веселенько усміхнись, усміхнись!

Лисичка (сумовито):
Не всміхнуся, вовчику-брате:
Прибігав тут зайчик рятувати,
Та злякався та й утік куценський;
Куди ж тобі, вовче худенький!..

Вовк (клацає зубами й кричить у нору):
Ой хто, хто
В лисиччиній хаті?
Той буде добре
Мої зуби знати!

Коза (з нори, страхаючись).
Я коза-дереза... і т. д.

Вовк (крутить головою).
Тут щось не до речі,
Хоч голос овечий,
Та вже надто дужий,
Утікай, мій друже!

Утікають з лисичкою врозтіч: вовк ліворуч, лисичка ховається за дуба.
Коза вискочила з нори, пританцьовує й співає весело.

Коза. Ось вам коза, ось вам коза.
Хитра та лукава,
І зайчика, і вовчика
Добре налякала!

Ховається в нору. Чути тупотіння й тріскіт у лісі. З лісу чвалає поважно ведмідь, вуса лапою обтираючи.

Ведмідь *(погладжує себе по боках):*
Ходив я, ходив по всіх
пасіках,
Весело там!
Лічив щільники по всіх
уликах,
Солодко – страх!

Сідає на колоді, тимчасом з другого боку вийшла лисичка, сідає й голосить.

Лисичка *(смутно):*
Ох, горе, горе!
Нещаслива доле,
Бідна ж моя голівонька,
Нема в мене дому!

Коза *(з нори):*
Ме-ке-ке!
Ме-ке-ке!

Ведмідь *(підійшов, підперся в боки, похитує головою).*
Чого це ти, свахо, ридаєш?
Карі свої очі стираєш?
Чого ти свій хвостик волочиш?
І на свата глянути не хочеш?

Лисичка *(плачучи):*
Ой, як мені не плакати, свате,
Щось страшне залізло в хату,
Та ще мене, бідну, лякає,
Із своєї хати виганяє!

Ведмідь.
А ти, свахо, не журись, не журись,
Глянь на мене, подивись, подивись!

(Підходить до нори, розмахує лапами, загукує грізно).
Ой хто, хто
В лисиччиній хаті?
Отой буде добре
Мої лапи знати!

Коза (з нори):

Я коза-дереза... і і. д.

Ведмідь (посувається назад, покручує головою):

Оце так! Оце так, що попав!

Я такого не видав, не чував!

Цур йому пек!

(Утікає задом у ліс)

Щось здалека шелестить у лісі; лізе рак, чіпляючись за гілля, а далі вибравсь на середину, зняв кліщі вгору.

Рак. Ой я рак-неборак,

Я не простий козак!

Через те на мені

Не керея, не сіряк.

(Вигукує)

Я над раками пан,

Я болотний гетьман!

(Гордовито)

Подивіться, люди добрі,

Який пишний жупан!

(Заздрівши лисичку під кущем, що плаче).

Чого це ти, тіточко, плачеш?

За сльозами світу не бачиш?

Лисичка. Як мені не плакати, небоже,

В моїй хаті сталося негоже:

Поселилося страшне щось таке!

Тупотить та кричить ме-ке-ке!

Рак. А я того звіра добре знаю,

Коли хоч, то зараз ізлякаю!

Лисичка. Куди тобі, раче!

Були тут і кращі,

Та й ті не прогнали,

Назад повтікали.

Рак. А я прожену!

У лісі чути гомін; гармидер щораз дужчає.. З лісу виходить усякий звір: миші, тхори, індики, пес, кішка, кабан, заєць, вовк, ведмідь.

Звірячий гурт (грізно):

Ходім, братця, воювати,

Лисиченьку рятувати;

Нас орда тепер така,

Що ніхто нас не зляка.

Ми застукаєм ногами,

Задокочемо зубами;

Скрикнем страшно на весь ліс:

Ану, звірю, покажись!

Коза. А я таки не боюсь, не боюсь,
Та з вас добре насміюсь, насміюсь!
Я коза-дереза... і т. д.

Рак (*перебиває*).
А я рак-неборак,
Я не простий козак;
Я над раками пан,
Я болотний гетьман!
Посилав мене дід
За тобою услід,
А я тебе не здогнав,
Так на слід твій попав.
Гей, козо, не хвались,
Глянь-но краще, подивись,
Нас тобі не злякати,
Виліжай-бо швидше з хати!
Ми всі тут стоїмо,
І тебе лиш ждемо,
А за шкоди тобі добре
Прочуханки дамо!

Рак запускає кліщі в нору й витягає звідти козу за бік; держить її, а звірі хапають її хто за що.

Ведмідь (*хапає козу спереду за роги, коза пручається*)
Я ведмідь-товстолап,
Я за голову хап!

Вовк. А я сірий вовчок,
Візьму козу за бочок!

Коза (*просячись*):
Ой не буду, простіть,
Ой звірятка, одпустіть!

Рак. А я рак-неборак,
Як ущипну – буде знак!

Коза. Ме-ке-ке!
Ме-ке-ке!

Усі. Годі, годі, не просись,
Ходім краще в темний ліс,
За всі шкоди-перешкоди
Хоч тепера розплатись!

Усі кидаються й тягнуть козу в ліс на розправу: хто за роги, хто за ноги, коза пручається, жалібно кричить: ме-ке-ке!

Завіса.

Дніпрова Чайка

- Чи вдалося вигнати козу Вовкові та Ведмедеві?
- Хто зумів вигнати Козу? Чому?
- Розподіліть ролі та інсценізуйте казку до Дня захисту дітей.

2

Перечитай заклик звірячого гурту. Як вони збиралися закричати? Як посміялася з них коза?

- Випиши прислівники. Склади і запиши з ними речення.

3

Випиши з ремарок слова, які вказують на те, як мінявся настрій лисички.

4

До кожного з прислівників добери по кілька синонімів з довідки.

Спочатку. Мало. Потім.

Довідка. Насамперед, зразу, опісля, трохи, далі, обмаль.

- Введи їх у словосполучення або речення.

5

Прочитай, як правильно вимовляти і писати деякі прислівники.

Вимовляй і пиши правильно!		
раз у раз	день у день	час від часу
рік у рік	з дня на день	кінець кінцем

- Склади і запиши речення з двома прислівниками.

6

Прочитай стійкі вирази. Поясни їх значення словами з довідки.

Одна нога тут, друга там; як сніг на голову; як сонна муха; як кіт наплакав; коли рак на горі свисне.

Довідка: повільно, швидко, ніко́ли, несподівано, мало.

- Один із фразеологізмів уведи в речення.

7

Порівняй словосполучення. Назви тільки ті з них, до складу яких входять прислівники. Як ти це визначив / визначила?

Яскраве сонце – світить яскраво. Весела розповідь – розповідає весело. Тихий голос – говорить тихо.

- Склади самостійно 2 подібних словосполучення.

8

Завдання-змагання! Запишіть прислівники в стовпчики за питаннями.

Як? Де? Куди? Коли?

Позаду, донизу, гарно, інколи, щоденно, вбік, вниз, ніяково, гаряче, щороку, посередині, швидко, навколо, нарешті, назад, догори.

- До слів з останньої колонки добери синоніми з вправи №5.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК. ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

Урок 87.

Повторення й систематизація вивченого за рік

1 Прочитай виразно вірш.

Квітка до квіточки, спіле колосся,
Гілочка хмелю, барвінку лоза...
Сонячний промінь лоскоче волосся,
Наче в короні голівка-краса!

Скільки століть цей віночок барвистий
На українських дівчатах цвіте –
Віру, надію, любов нашу чисту
З піснею в серце впліта золоте.

Не перемініться звичай, я знаю,
Так прикрашати себе навесні –
Щира листівка із рідного краю,
Ясний вінок – нагорода мені.

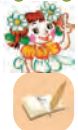
Ніна Авідон

- Що тобі відомо про український віночок?
- Хто може носити віночок?
- Продовж речення.
До віночка дівчата вплітали калину, барвінок, ...
- Запиши утворене речення, підкресли граматичну основу.
- Якими членами речення є назви дописаних квітів?

2 Як ти розумієш прислів'я «Без верби і калини нема України»?

- Про які рослини-символи України і Молдови тобі відомо?
- Склади розповідь (4-5 речень) про символи Молдови й України.
- Розповідь запиши.

3 Визнач головну думку, мету, тип і стиль тексту. Добери до нього заголовок.

Робітники хотіли *спилати*² вербу.

– Не руште її! – попросив *схвицьовано* Василько. І *взявся* за ручку пилки, зупинив. – Вона гарна, вербичка наша.

– Та заважає ж рити котлован, – *розводять* руками бульдозеристи.

– Тут має бути рукотворне озеро, хлопче. Розумієш?

– Хай буде й озерце чи став, – червоніє хлопчик. – А ви залиште вербицю³ з горбком землі для неї. Або трохи *відступіть*. Вона житиме серед води. Купатися будемо, під тінь її ховатися.

Усміхнулись робітники, але вербу залишили⁴. Відступили. А коли впоралися нарешті, залили глибокий³ котлован водою, то й самі замилювалися: гарний острівець вийшов. З *вербицею*, як з піснею *зеленою*. З новим лечим гніздом на ній. І став острівець окрасою всього села. Веселка тут часто *народжується*⁴. На щастя всім – дітям і дорослим.

З журналу

- Чи можеш ти назвати Василька людиною з великої літери? Доведи свою думку.
- Чому ім'я хлопчика пишемо з великої літери?
- Добери з тексту приклади розповідних, питальних і спонукальних речень.
- Поясни правопис виділених слів.
- Наведи приклади іменників у однині. Визнач у них рід і відмінок.
- Як змінюються іменники в множині?
- Випиши два словосполучення «іменник + прикметник». Визнач їх число, рід і відмінок.

4 Постав питання до кожної частини оповідання.

Ось він і прийшов, червень довгожданий! Не тільки сам прийшов, а й літечко красне привів із собою.

І вже з першого дня так заходився червень у роботі, що й спочити йому ніколи. У руці червень тримає пензлика червоного. Прошелестів червень садом вишневим, як тут і вишні враз почервоніли. І городів зараз не впізнаєш – такі гарні стали. У полі хліба колосіють. І у пташок тепер клопоту додалось більше, ніж у кого: діточки маленькі з яєчок вивелися.

А червень усе працює. Вже й рукава засукав, уже й дихається йому жарко-жарко... Місяць-трударик у червоній сорочці.

За Юрієм Старостенком

- Чому червень названо місяцем-трудариком?
- Добери три дієслова і визнач їх час і особу, а в минулому часі однини – рід.
- Чи є в тексті числівники? Прокоментуй.
- Випиши прислівники разом з дієсловами, які вони пояснюють. Усно став питання.
- Яким членом речення виступають прислівники?

Урок 88.

Повторення й систематизація вивченого за рік

1 Прочитай виразно вірш Юрія Дячука.

Синій Дністер величаво
Котить в море сині води.
Берегами – в горі й славі,
Наче сестри, два народи.

Україна та Молдова –
Дві сестри одної річки.
Крізь віки пронесли слово,
Не задули дружби свічки...

- Яку річку згадує поет? Чому?
- Які річки Молдови й України тобі відомі?
- Які українські пісні про річку ти знаєш?
- Розкажи про улюблені пісні твоєї родини.
- Яка в тебе улюблена пісня? Чи знаєш ти її авторів – поета та композитора, історію написання?

2

Склади твір-розповідь «Пісня – душа народу» (4-5 речень).

3

Прочитай текст, визнач його тему.

А пісня жива

У Країні Зелених Луків жив веселий народ-співець. Він ростив хліб і співав пісні. У кожного була маленька сопілка.

Та ось у Країну Зелених Луків звідкись прийшов Живоїд – Ненавидник Радості. Як тільки хто заспіває чи заграє на сопілці, він підкрадається ззаду, хапає пісню – і в рот.

То й назвали його Живоїдом. Там, де він пройде, помирають пісні.

От уже всі пісні поковтав Живоїд. Залишилась у Країні Зелених Луків одна тільки сопілка. Маленький хлопчик зарив її в землю й сказав пошепки:

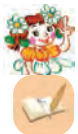
– Помовч, а тоді ми з тобою переможемо Живоїда.

Все мовчить у Країні Зелених Луків. Радіє Живоїд – Ненавидник Радості. І сонечко померкло...

Коли це там, де хлопчик зарив сопілку, зазеленіла пшениця, заколосилась. Заспівало колосся, як сопілка. Співає уся земля, співає небо, співає уся Країна Зелених Луків. Пораділи люди, поробили собі нові сопілки й знову заграли.

Живоїд лежав на осонні, об'ївшись пісень. Ледве почув він, як усе співає, так і лопнув зі злості.

Василь Сухомлинський

- Визнач жанр тексту.
- Які ознаки казки ти можеш відзначити?
- Добери до тексту свій заголовок.
- Запиши перший абзац. Випиши словосполучення. Два з них проаналізуй.

4

Прочитай вірш про себе і подумай, з якою інтонацією ти читатимеш його вголос.

Тут зібрані пісні, немов душа народу.
Відкрий котрусь і сер...цем доторкнись.
У світлу пору і в часи незгоди
Вони й с...годні зазвучать, як і колись.

Народна пісня – це в...лике диво.
У ній душа дитинна в світ летит...
Вона в...села, світла, пустотлива,
То щирим сумом раптом зазвучить.

Народна пісня. Найдорожча, мила.
Вона в душі щоде...о й уві сні.
Над цілим світом ро...пускає крила...
Там, де людина, там її пісні.

Надія Красоткіна

- Прочитай виразно вірш уголос. Про що він?
- Як ти розумієш слова «Народна пісня – це велике диво»?
- Якими словами характеризує пісню авторка?
- Спиши вірш, вставляючи, де потрібно, пропущені букви.
- Визнач особу, час, число дієслів.

5 Прочитай і поясни, як ти розумієш прислів'я.

Найдорожча пісня – з якою мати мене колисала.
Легше тобі на душі стане, як пісня до твого серця загляне.
Де праця, там і пісня.

- Запиши друге прислів'я, визнач всі відомі тобі частини мови.
- Які ще прислів'я і приказки про пісню тобі відомі? Запиши одне / одну з них.

Урок 89.

Узагальнення та систематизація вивченого за рік

1 Познайомся з поезією Світлани Лозинської.

Колискова сину

Спи, синочку, спи, дитино,...
Задрімала вже й долина...
Вітер вечір колисав,
Наш садочок задрімав.
Позіхає добра тиша.
Не шкребече навіть миша,
Бо солодко в нірці спить.

Сон із неба вже спішить,
Обіймає нашу *хату*
Й стару грушку розчехату.
Тебе ласкаво гойдає,
Сам тихенько засинає.
Люлі! Люлі! Спи, дитино,
Моя зоренько єдина...

- Що ти собі уявляєш, читаючи твір?
- Які слова допомагають зобразити долину, садочок, тишу, як живі істоти?
- Як мама звертається до свого синочка? Про що це свідчить? Випиши речення зі звертанням.
- Чи можна покласти цей твір на музику? Якою вона буде?

2 Провідміняй іменники *сон, синочок, тиша, миша, грушка* спочатку в однині, а потім – у множині.

3 Прочитай текст, визнач його тему.

Ми народжувалися з піснею³. І перша пісня, що ми слухали, була піснею матері. Від співучої колиски ласкавим і мудрим голосом вона вела нас у світ широкий. І той голос закарбувався у нашому серці. Через пісню я знову уявляю всі *стежки* моєї матері. Бачу, коли з жінками повертається з поля. І в надвечір'я² лине щемна мелодія. Відлунює під осіннім небом. Чую розмаїте *буяння* пісень на *весіллях*. І знову стаю непорушним, коли зачую легкокрилу пісню над колискою. З нею ми засинали і швидше виростали у снах. Той, хто не чув материнської пісні, залишився бідним на все *життя*...

За Миколою Сингаївським

- Який заголовок ти дібрав би / дібрала б до тексту?
- Перекажи текст своїми словами.
- Випиши виділені слова. Поясни їх правопис, зроби фонетичний розбір.
- Розбери перше речення за його членами.

4 Прочитай колискову, спробуй її заспівати. Яку мелодію ти обереш?

Повішу я колисочку
Та й на калиночку.
Буде вітер колисати
Мою дитиночку.

Буде вітер колисати,
Пташечки – співати.
Буде моя дитиночка
В колисочці спати.

Повішу я колисочку
На вербу, на вербу, –
Ой, чи вітер поколише,
Поки я ся верну?

- Розкажи, які колискові співали тобі мама, бабуся.
- Назви іменники, вжиті в пестливій формі.
- Запиши першу строфу. Підкресли граматичну основу речень.
- * Склади два-три речення за темою «Колискова пісня, колискова...».

5

Поясни, як ти зрозумів / зрозуміла пораду батька Мирослави «Завжди дбай про колос».

Як завжди, з...мля багато говорила Мирославі. Як часто вона розмовляла з нею – і з яблуневим цвітом, і з...л...ною травою, і синьою хвилею, і дзвонами колосся. Це все ввійшло в дівчину з самого д...тинства, ще відтоді, як одного разу узяв її, малу, батько на жн...ва, підняв у полі на руки й сказав:

– Д...вись, донечко, яка гарна с...лянська доля, коли навкруги є колос. Тож завжди дбай про колос.

- Випиши словосполучення з прислівниками. Постав питання до прислівників.
- Назви слова з *е, и*, що перевіряються наголосом, та з *е, и*, що не перевіряються наголосом.

6

Спиши, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви. Числа запиши словами.

Від Землі до Місяця

Чи далеко від З...млі до Місяця? Навіт... і малюк знає – далеко, без космічного корабля туди (не) дістатися. Але виявляєт...ся, що кожен (із) нас міг би дійти до Місяця пішки. Бо щодня людина робит... приблизно 20 тисяч кроків, за рік – 7 міль...онів, за 70 років – майже 500 міль...онів. Тобто протягом жит...я 1 людина могла б 9 разів обійти по екватору довкола З...млі або дійти до Місяц... .

- Які власні назви вжито в тексті? Підкресли їх.
- Як пишеться не з дієсловами?
- Поясни правопис прийменників із займенниками.

7

Ось і завершилося твоє навчання в 4 класі, випускному класі початкової школи. У тебе був напружений рік. Підведи його підсумки.

- Чого я навчився / навчилася впродовж року?
- Що нового дізнався / дізналася?
- Що зрозумів / зрозуміла?
- Чи змінився / змінилася я? Як саме?
- Який герой / героїня твору найбільше сподобався / сподобалася? Чому?
- За що я вдячний / вдячна моєму другові-підручнику?
- Мої побажання собі, однокласникам і авторам.

**На тебе чекає гімназія!
Хай тобі щастить!**

СЛОВНИК

аеродрóм
берегті́
боязкий
будь лáска
вв́ечері
вдень
везла́
везлі́
вздовж
взі́мку
видéлка
відкóли
влі́тку
восені́
вперéд
вранці́
вчóра
вшир
в'язкий
гардерóб
гвинті́вка
гекта́р
герóй
довéрху
до побáчення
держáва
дисциплі́на
досхочу́
завда́ння
за́ново
запорóзький
зда́вна
зза́ду
інженéр
кастру́ля

ки́дати
кілим
кіломе́тр
ковз́ький
кожу́х
коза́цький
ліво́руч
менé
мені́
меха́нік
мину́лий
мізі́нець
мільйо́н
мо́вби
навесні́
наза́вжди
наза́д
напа́м'ять
немо́в
немо́вби
несла́
неслі́
одино́ко
океа́н
подéкуди
попéреду
пора́дники
портрéт
посере́дині
право́руч
приї́жджа́ти
приї́здити
п'ятдеся́т
п'ятсо́т
раді́сть

радо́щі
револю́ція
республі́ка
різкий
са́джанець
сигна́л
сковорі́дка
скра́ю
стерегті́
телегра́ма
телефо́н
температу́ра
тепе́р
терпу́г
ткани́на
трамва́й
троле́йбус
упо́перек
фанéра
фарту́х
футбо́л
ходжу́
цеме́нт
черне́тка
шерéнга
ші́стдеся́т
ші́стна́дцять
ші́стсо́т
щогоді́ни
щодéнно
щонóчі
щоті́жня
юнна́т
ярина́

Тест № 1.

Тест. Україно, земле славна. Іменник

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Діти поверталися з лісу. Вони сьогодні ходили в далекий похід. Шлях додому пролягав через невеликий хутірець, що лежав у долині за кілька кілометрів до села. Втомлені, знесилені діти ледве дійшли до хутірця. Зайшли в крайню хату, попросили води. З хати вийшла жінка, за нею вибіг маленький хлопчик. Жінка витягла з колодязя води, поставила на стіл серед двору, а сама пішла до хати. Діти напилися, відпочили на траві. Де й узялися сили. Відійшли на кілометр від хутірця, Марійка тут і згадала:

– А ми ж не подякували жінці за воду.

Діти зупинилися. Справді, забули подякувати.

– Що ж...– каже Роман,– це невелика біда. Жінка вже й забула, мабуть. Хіба варто повертатися через таку дрібницю?

– Варто,– наполягає Марійка. – Хіба тобі самому не соромно перед собою, Романе? Роман усміхнувся. Видно, що йому не соромно.

– Ви як хочете,– каже Марійка,– а я повернуся й подякую...

– Чому? Скажи, чи ж обов'язково це зробити? – питає Роман. – Адже ми так потимілися.

– Бо ми люди. Якби ми були телята, можна було б і не вертатися.

Вона рушила до хутірця. За нею пішли всі.

Роман постояв хвилинку й, зітхнувши, теж поплівся за гуртом.

– Важко бути людиною. – сказав він.

Василь Сухомлинський

№	Завдання	Оцінювання
1.	Дай відповіді на питання за змістом прочитаного тексту. Випиши літеру, що позначає правильну відповідь. <i>Звідки поверталися діти?</i> А. З поля. Б. З лісу. В. З міста. <i>Що попросили діти у жінки?</i> А. Води. Б. Хліба. В. Цукерок. <i>Ким важко бути?</i> А. Дитиною. Б. Професором. В. Людиною.	L 0 1 L 0 1 L 0 1
2.	Добери і запиши заголовок до прочитаного тексту. _____	L 0 2
3.	Пронумеруй дієслова відповідно до того, як відбувалися події в прочитаному тексті: ___ зайшли, ___ напилися, ___ поверталися, ___ попросили.	L 0 1 2 3 4
4.	Склади і запиши три питання до прочитаного тексту. 1. Хто _____? 2. Що _____? 3. Чому _____?	L 0 1 2 L 0 1 2 L 0 1 2

5.	Визнач тип прочитаного тексту. Випиши літеру з правильною відповіддю. А. Розповідь. Б. Опис. В. Міркування.	L 0 1
6.	Визнач стиль прочитаного тексту. Випиши літеру з правильною відповіддю. А. Художній. Б. Науковий. В. Розмовний.	L 0 1
7.	Випиши з тексту іменники: Власні: _____ , _____ . Загальні: _____ , _____ .	L 0 1 2 L 0 1 2
8.	До дієслів добери самостійно і запиши спільнокореневі іменники. Познач корінь. Зупинилися, _____ . Усміхнувся, _____ . Питає, _____ .	6 6.
9.	Утвори і запиши словосполучення. Подякувати (жінка) _____ . Прочитати у (книга) _____ . Свербить у (вухо) _____ .	8 6.
10.	Запиши іменники у формі орудного відмінка. Хата – _____ . Ліс – _____ . Дрібниця – _____ . Відповідальність – _____ . Сіль – _____ .	10 6.
11.	Випиши з тексту речення зі звертанням. _____ _____	L 0 1 2
12.	Склади і запиши 5 речень у вигляді зв'язного тексту: «Чи важко бути людиною?». _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____	L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 1 2
Усього:		57 6.

Тест № 2.

Дивний голос природи. Дієслово

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Пінгвіни

Пінгвіни – мешканці Антарктиди. Ці птахи чудово пристосовані для перебування в холодній воді й на льоду. Завдяки підшкірному жиру та густому пір'яному покриву вони легко переносять низькі температури.

Весною пінгвіни повертаються на берег континенту в один і той же час. Полярники за цією ознакою дізнаються про наближення весни.

У пінгвінів дуже розвинутий колективізм. «Вихователі» організовують «пляжі» і навіть «спортивні» майданчики для молодих пінгвінів, де тренують їх на спритність. Дивує любов пінгвінів до музики. Вони можуть годинами її слухати, виявляють своє незадоволення, коли «концерт» закінчується.

Пінгвіни охоче позують перед об'єктивом фотоапарата, легко піднімаються на палуби океанських кораблів і розгулюють з поважністю справжніх господарів Антарктиди.

За С. Косарем

№	Завдання	Оцінювання
1.	1. Дай письмові відповіді за змістом прочитаного тексту. 1. Де живуть пінгвіни? 2. Чому вони легко переносять низькі температури? 3. Що помітили полярники, спостерігаючи за пінгвінами? 4. У чому виявляється почуття колективізму в цих птахів? 5. Що полюбляють пінгвіни?	5 б.
2.	Прочитаний текст – розповідь з елементами опису. Запиши правильну відповідь. 1. Так. 2. Ні.	1 б.
3.	Яка мета прочитаного тексту?	2 б.
4.	Що відображає заголовок – тему чи основну думку тексту? Запиши.	1 б.
5.	Придумай свій заголовок до тексту і запиши.	3 б.
6.	Добери і запиши синоніми до фразеологізмів. Сісти на шию, ...; ловити ґав, ...; відбитися від рук, ...	3 б.
7.	У якому значенні вжиті слова <i>вихователі, пляжі, спортивні майданчики</i> у прочитаному тексті? Запиши.	1 б.
8.	Склади і запиши речення зі словами, які звучать однаково, але мають різне значення (омонімами). 1. Мати (іменник) і мати (дієслово) 2. Діти (іменник) і діти (дієслово)	4 б.

9.	Запиши дієслова, вставляючи пропущені літери <i>е</i> чи <i>и</i> . Мож...те, мовч...те, колиш...ться, твор...ться, прагн...мо, друж...те, див...ться, люб...ш, поверн...ш.	9 б.
10.	Запиши текст, вживаючи дієслова, що в дужках, у формі теперішнього часу. Зозуля (не) (будувати) гнізда, (не) (висиджувати) пташенят. Свої яєчка (підкладати) іншим пташкам. У чужому гнізді (з'являтися) на світ зозулення. На місяць раніше від батьків, які його (годувати), воно самостійно (летіти) на південь якраз туди, де (перебувати) зиму рідна мати. Голос у нього (прорізатися) пізніше, коли воно (вертатися) додому.	11 б.
11.	Склади і напиши текст про те, що тебе дивує в природі (7 речень).	10 б.
Усього:		50 б.

Тест № 3. Контрольний

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Йшли зі школи додому два хлопчики – Сергійко і Микола. Сергійко був радісний. Він одержав три п'ятірки. А Микола сумний, задумливий. Сьогодні у нього невеселий день. Двічі викликала його вчителька. Микола не відповів на запитання.

Був теплий весняний день. Сяло сонце. У небесній блакиті пливла біла хмаринка. Сергійко задивився на хмаринку і сказав:

– Дивись, Миколо, яка красива хмаринка. Вона схожа на білу квітку троянди. Дивись, розкрилися пелюстки, ніжні, тендітні. Тремтять на вітрі.

Микола довго дивився на хмаринку. Він тихо промовив:

– Де ж там пелюстки? Де квітка? Хмаринка схожа на вовка. Дивись, он з того краю – голова. Звір розкрив пащу – лютий, готовий кинутись на когось...

Хлопці довго дивилися на хмаринку.

За В. Сухомлинським

№	Завдання	Оцінювання
1.	1. Склади і запиши питання за змістом прочитаного тексту, які б починалися словами: 1. Хто ... ? 2. Звідки? ... ? 3. Який ... ? 4. Що ... ? 5. Чому ... ?	5 б.
2.	Добери і запиши заголовок до тексту.	2 б.
3.	Прочитаний текст – опис. Запиши правильну відповідь. 1. Так. 2. Ні.	1 б.
4.	Визнач стиль тексту і запиши.	1 б.

5.	Добери до слова <i>хмаринка</i> два порівняння і запиши.	2 б.
6.	Випиши з тексту два словосполучення.	2 б.
7.	Поєднай числівники з іменниками і запиши. Чотири (гніздо), п'ятдесят (сокіл), о двадцять третій (година), шість (нога), п'ять (лебідь).	5 б.
8.	Запиши словосполучення у формі орудного відмінка: пахуча груша; давня їжа; гаряча каша; дивна ніжність; кам'яна сіль; уважний слухач.	6 б.
9.	Запиши прислів'я, вставляючи пропущені літери <i>е, є</i> чи <i>и</i> . Як дба...ш, так і ма...ш. Хто як постел...ть, так і висп...ться. Старого лиса не виман...ш з лісу. Скільки вовка не годуй, а він все в ліс див...ться. Наука в ліс не веде, а з лісу вивод...ть.	7 б.
10.	Запиши текст, вставляючи пропущені букви. Людс...кий вік недовгий. Але навіт... за цей короткий час встигають... люди помітити, як змінюєтьс... облич...я планети. Там, де з...леніли ліси, золотят...ся поля, а ш...рокий степ заростає чагарником, д...ревами.	9 б.
11.	Перепиши, вставляючи, де потрібно, розділові знаки. Прокладають нові русла річки з'являються яри висихають озера. Народжуються в океані нові острови а старі розмивають морські хвилі. На місці колишніх водоймищ знаходимо консервні банки і покручений дріт щербаті пляшки та надколоті цеглини.	4 б.
12.	Напиши твір на тему «Прощай, четвертий класе!» (7-8 речень). Проаналізуй і підведи своєрідні підсумки року за таким планом: 1. Як пройшов навчальний рік? 2. Які події найбільше запам'яталися? 3. Яких успіхів ти досяг / досягла? 4. Чи хотів би / хотіла б ти щось змінити наступного року? Що саме? 5. Що, на твою думку, для цього треба зробити?	10 б.
Усього:		54 б.

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

КАТЕРИНА КОЖУХАР
НАДІЯ ПРОДАНЮК
ГАННА ЛУПУ
ОЛЕНА КУРИЧ
ІРИНА ДЕРКАЧ

